

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ІМ. О. О. ПОТЕБНІ НАН УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОЛЕКСАНДРУК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'374

ДИСЕРТАЦІЯ

**МОДЕЛЮВАННЯ СЕМАНТИКИ ОДИНИЦЬ ЛЕКСИЧНОГО РІВНЯ В
ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ СИСТЕМІ ТЛУМАЧНОГО ТИПУ
(на матеріалі Словника української мови у 20 томах)**

Подано на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі гуманітарних наук за спеціальністю 035 Філологія

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів супроводжує покликання на відповідне
джерело.

_____ І.В. Олександрук

Науковий керівник – **Широков Володимир Анатолійович**, академік НАН
України, доктор технічних наук, директор Українського мовно-
інформаційного фонду НАН України

Київ 2023

АНОТАЦІЯ

Олександрук І. В. Моделювання семантики одиниць лексичного рівня в лексикографічній системі тлумачного типу (на матеріалі Словника української мови у 20 томах). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі гуманітарних наук за спеціальністю 035 Філологія. – Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ, 2023.

Пропонована дисертація – комплексне дослідження семантики відносних прикметників сучасної української мови в лексикографічній системі тлумачного типу. Дослідження пов'язане з розв'язанням таких важливих проблем, як: автоматичне опрацювання лексикографічної семантичної інформації та її представлення у вигляді, придатному для створення систем автоматизованого семантичного опрацювання українських текстів; застосування електронних тлумачних словників у системах автоматизованого опрацювання мовної інформації.

Одним із провідних напрямів сучасної комп'ютерної лексикографії є розроблення методів представлення інформації в структурованій формі, доступній для використання програмними засобами, а також способів програмного екстрагування інформації з текстів для опрацювання іншими програмами.

Мету наукової праці становило розроблення моделі та інструментарію для багатопараметричного опису семантики відносних прикметників, тлумачення яких в електронному тлумачному словнику передано за відсильними формулами «Прикм. до...» та «Стос. до...».

Дослідження здійснено на матеріалі Словника української мови у 20 томах, вихідною базою якого є 11-томний тлумачний Словник української мови, що значно розширюється в плані реєстру і доповнюється в плані

опрацювання мовного матеріалу у віртуальній лексикографічній лабораторії «Словник української мови». Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві на засадах теорії семантичних станів одиниць лексичного рівня, розробленої В. А. Широковим у межах загальної інформаційної теорії лексикографічних систем, створено модель та інструментарій для опису семантики відносних прикметників в ЕТС. За допомогою віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови» проаналізовано структуру лексичного значення відносних прикметників з погляду експліцитного представлення інформації в електронних словниках. Висвітлено одне з актуальних питань комп'ютерної лексикографії – принципи процедурного багатопараметричного опису семантики слів із неекспліцитним представленням лексичного значення в електронному тлумачному словнику.

У дисертації проаналізовано структуру тлумачень відносних прикметників з іменниковою похідною основою на базі віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови» з погляду відповідності експліцитного опису ними лексичних значень слів. Експліцитне представлення інформації дасть змогу екстрагувати програмними засобами цю інформацію зі Словника та оперувати нею як вихідною під час розв'язання завдань, спрямованих на автоматизоване розпізнавання мовної інформації. У дослідженні застосовано формалізм теорії семантичних станів для проведення семантичного аналізу мовних одиниць, який би забезпечував високий ступінь ефективності роботи семантичних модулів у системах автоматизованого опрацювання тексту під час встановлення семантичних властивостей відносних прикметників сучасної української мови. Аналіз здійснено в межах інтегрованої лексикографічної системи, створеної в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України.

На основі теорії семантичних станів розроблено модель та алгоритм формування експліцитних тлумачень на прикладі відносних прикметників, значення яких представлено в електронному тлумачному Словнику української мови неекспліцитними формулами опису лексичного значення «Прикм. до...» та «Стос. до...». Проведено аналіз лексичної сполучуваності відносних прикметників з іменниками в тексті з використанням корпусних технологій. У результаті аналізу виділено типи семантичних класів та семантичних відношень, у яких виступають відносні прикметники в сполученні з іменниками.

Побудовано спеціалізовану лінгвістичну базу даних «Семантика відносних прикметників», яка поєднує в собі автоматизоване робоче місце дослідника, репрезентативний за обсягом масив мовного матеріалу дослідження, засоби семантичної диференціації, проміжні результати певних етапів аналізу та кінцеві результати.

База даних виконує функцію інструментарію для системного представлення диференційних ознак відносних прикметників, на основі яких пропонується формувати їхні тлумачення в експліцитному вигляді в електронному словнику. Лінгвістична база даних «Семантика відносних прикметників» структурована за полями, що відповідають множині параметрів, визначених для алгоритмічного встановлення експліцитного значення відносних прикметників, тлумачення яких передано за відсильними формулами «Прикм. до ...» та «Стос. до ...»: поле 1 – лексема з індексом, що позначає номер значення для багатозначних слів; поле 2 – формула тлумачення; поле 3 – мотивувальна основа – іменник, від якого утворено відносний прикметник; поле 4 – тлумачна стаття значення іменника, від якого утворений відносний прикметник, екстрагований з тлумачного словника; поле 5 – семантичний клас для іменника, від якого утворений відносний прикметник; поле 6 – ілюстрація з корпусу, що відображає характерний тип лексичної сполучуваності відносного прикметника з іменником; поле 7 –

семантичний клас іменника, з яким сполучається прикметник (за результатами сполучуваності «відносний прикметник + іменник»), за яким ідентифікується конкретне семантичне відношення. Тут зафіксовано семантичне відношення, яке виражає відносний прикметник у сполученні з іменником; поле 8 – експліковане в результаті аналізу лексичне значення відносного прикметника.

Отримані результати призначені для розв'язання проблеми експліцитного представлення інформації в електронних тлумачних словниках, що сприятиме впровадженню комп'ютерних технологій в дослідження семантики відносних прикметників, зорієнтованих на створення автоматизованих систем опрацювання природної мови.

Практичне значення дисертації полягає в можливості використання отриманих результатів у навчальній роботі, проведенні спецкурсів із семантики, комп'ютерної лінгвістики. Побудована лінгвістична база даних «Семантика відносних прикметників» може бути застосована як інструмент редагування тлумачних статей відносних прикметників в електронному тлумачному словнику з погляду уточнення виділених відтінків значення, визначення лексичного значення тлумачної статті нових слів; в автоматизованих системах, спрямованих на опис природної мови; в системах інформаційно-пошукового типу. База даних стане матеріалом для проведення інших багатопараметричних мовознавчих досліджень в автоматизованому режимі, зокрема з проблем однозначності та багатозначності слів; створення семантичних класифікацій; побудови різних словників: перекладних, автоматизованого словника українських прикметників, семантичного словника української мови та ін.; для дослідження лексичної сполучуваності слів; розв'язання завдань класифікаційного характеру, що передбачають виконання операцій зіставлення мовних одиниць за багатьма параметрами.

Представлене в експліцитному вигляді значення відносних прикметників в автоматичних перекладних словниках дасть змогу в системі машинного

перекладу визначати перекладні еквіваленти багатозначних слів, враховуючи конкретні значення, розрізняти синоніми та перекладні елементи.

Ключові слова: електронний тлумачний словник української мови, комп'ютерна лексикографія, корпус текстів української мови, лексикографія, лексична семантика, лінгвістична база даних, семантика відносних прикметників, теорія семантичних станів, тлумачний словник, українська мова.

ABSTRACT

Oleksandruk I. V. Modeling the semantics of relative adjectives in the lexicographic system of the interpretive type (on the material of the Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes). Qualifying scientific paper on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the field of humanities, specialty 035 Philology. – O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the Ukrainian National Academy of Sciences. Kyiv, 2023.

The proposed dissertation is a comprehensive study of the semantics of relative adjectives in the modern Ukrainian language in the lexicographic system of the interpretive type. The research is related to solving such important problems as: automatic processing of lexicographic semantic information and its presentation in a form suitable for creating systems for automated semantic processing of Ukrainian texts; application of electronic explanatory dictionaries in systems of automated language information processing.

One of the leading directions of modern computer lexicography is the development of methods of presenting information in a structured form, accessible for use by software, as well as methods of software extraction of information from texts for processing by other programs.

The aim of the scientific paper was to develop a linguistic and informational toolkit for a multi-parameter description of the lexical semantics of relative adjectives of the modern Ukrainian language, the lexical meaning of which is given in the electronic explanatory dictionary according to the strong interpretation formulas «Adjective to ...» and «In relation to ...».

The research was carried out on the material of the Dictionary of the Ukrainian Language in 20 volumes, based on the 11-volume Interpretive Dictionary of the Ukrainian Language, which is significantly expanded in terms of the register and supplemented in terms of the processing of language material, in the system of linguistic interaction of the virtual lexicographic laboratory «Dictionary of the Ukrainian Language». The scientific novelty of the research results is that, for the first time in Ukrainian linguistics, on the basis of the theory of semantic states of lexical level units developed by V. A. Shirokov within the framework of the general theory of lexicographic systems, a linguistic and informational toolkit was created to describe the lexical semantics of relative adjectives in modern Ukrainian languages; one of the topical issues of computer lexicography is highlighted – the principles of procedural multi-parameter description of the semantics of words with non-explicit representation of the lexical meaning in the electronic dictionary.

The dissertation the structure of the interpretations of relative adjectives with a noun-derived base was analysed on the basis of the Virtual Lexicographic Laboratory of the 20-volume Dictionary of the Ukrainian Language from the point of view of the correspondence of their explicit description of the lexical meanings of words, which in the future would make it possible to extract this information from the Dictionary by means of software and operate on it as a source under time to solve tasks of automated speech information recognition. In order to carry out a semantic analysis of language units, which would ensure a high degree of efficiency of the work of semantic modules in automatic text processing systems when establishing the semantic properties of relative adjectives, the formalism of the theory of semantic states was applied in the study. The analysis was carried out

within the framework of the integrated lexicographic system created in the Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine.

On the basis of the theory of semantic states, an algorithm for the formation of explicit interpretations was developed using the example of relative adjectives, the meaning of which is represented in the electronic explanatory dictionary by non-explicit formulas for the description of the lexical meaning «Adjective to ...» and «In relation to ...».

An analysis of the lexical compatibility of relative adjectives with nouns in the text was carried out using corpus technologies. As a result of the analysis, a typology of semantic classes and semantic relations was identified, in the functioning of which a relative adjective in combination with a noun participates.

A specialized linguistic database «Semantics of Relative Adjectives» has been built, which combines an automated researcher's workplace, a representative array of research linguistic material, means of semantic differentiation, intermediate results of certain stages of analysis and final results.

The database performs the function of a linguistic and informational toolkit for the systematic presentation of differential features of relative adjectives, based on which it is proposed to form their interpretation in an explicit form in an electronic dictionary. The linguistic database «Semantics of relative adjectives» is structured by fields corresponding to a set of parameters defined for algorithmically establishing the explicit meaning of relative adjectives, the interpretation of which is transmitted according to the strong formulas «Adjective to ...» and «In relation to ...»: field 1 – lexeme with an index denoting the value number for multi-valued words; field 2 – interpretation formula; field 3 – motivational base – a noun from which a relative adjective is formed; field 4 – explanatory article of the meaning of the noun from which the relative adjective is formed, extracted from the explanatory dictionary; field 5 – semantic class for the noun from which the relative adjective is formed; field 6 – an illustration from the corpus showing a characteristic type of

lexical combination of a relative adjective with a noun; field 7 – the semantic class of the noun with which the adjective is combined (according to the results of the combination «relative adjective + noun»), by which a specific semantic relation is identified; field 8 – the lexical meaning of the relative adjective explained as a result of the analysis.

The specified results are intended to solve the problem of explicit presentation of information in electronic explanatory dictionaries, which will contribute to the implementation of computer technologies in research on lexical semantics, focused on the creation of automated natural language processing systems.

The practical significance lies in the possibility of using the obtained research results in educational work, conducting special courses in semantics, computer linguistics. The constructed linguistic database «Semantics of relative adjectives» can be used as a tool for editing explanatory articles of relative adjectives in the electronic explanatory dictionary from the point of view of clarifying the highlighted shades of meaning, determining the lexical meaning of the explanatory article for new words. The database will serve as material for conducting other multi-parametric linguistic studies in an automated mode, in particular on the problems of ambiguity and ambiguity of words; creation of semantic classifications; construction of various dictionaries: translation, adjectives of the Ukrainian language, semantic dictionary of the Ukrainian language; study of lexical conjugation of words; solving tasks of a classification nature, which involve the performance of comparison operations of language units according to many parameters and tasks of statistical processing of data.

The explicitly presented meaning of relative adjectives in automatic translation dictionaries will enable the machine translation system to determine the translation equivalents of polysemous words, considering specific meanings, to distinguish between synonyms and translation elements.

Keywords: electronic explanatory dictionary of the Ukrainian language, computer lexicography, corpus texts of the Ukrainian language, lexicography, lexical semantics, linguistic database, semantics of relative adjectives, theory of semantic states, Dictionary, Ukrainian language.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Олександрук І. В. Дефініція в логіко-лінгвістичній системі тлумачного словника. *Мовознавство*. 2018. № 1. С. 59–65.
2. Олександрук І. В. Експлікація лексикографічної інформації в електронних словниках. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2019. Т. 2. С. 51–55.
3. Олександрук І. В. Дослідження семантики відносних прикметників української мови (на матеріалі «Словника української мови» у 20 томах). *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2021. Випуск 48. С. 101–107.
4. Олександрук І. В. Теорія семантичних станів як інструментальний засіб для експлікації лексичного значення відносних прикметників. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Мовознавство. Літературознавство. № 58. Том 2. Дрогобич, 2022. С. 178–183.
5. Олександрук І. В. До проблеми застосування корпусів текстів у сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Analysis of modern ways of development of science and scientific discussions. Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference*. Bilbao, Spain. 2022. Pp. 453–454.
6. Олександрук І. В. Застосування комп'ютерних технологій під час дослідження семантики відносних прикметників української мови. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2022, nr 4 (7), ss. 59–66.
7. Олександрук І. В. Лінгвістична база даних як інформаційно-програмний інструментарій для проведення досліджень. *Мова та культура у просторі*

новітніх технологій: проблеми сучасної комунікації: матеріали
VI Міжнародної наукової конференції. К. : Талком, 2023. С. 48–49.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ СИСТЕМІ ТЛУМАЧНОГО ТИПУ.....	24
1.1. Специфіка семантики відносних прикметників як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	24
1.2. Теорія лексикографічних систем.....	36
1.3. Інтегроване лексикографічне середовище як програмно-інформаційний інструментарій семантичних досліджень.....	40
1.4. Дефініція (словникова дефініція) та формули квазісемантики.....	49
1.5. Теорія семантичних станів.....	57
1.6. Лінгвістичний корпус як інструмент досліджень.....	60
Висновки до розділу 1.....	64
РОЗДІЛ 2. ЕЛЕКТРОННИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК – РЕПРЕЗЕНТАТИВНА БАЗА ТА ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	66
2.1. Електронний тлумачний словник як універсальна лінгвосемантична система.....	66
2.2. Структура семантики прикметників в електронному тлумачному Словнику української мови у 20 томах.....	75
2.3. Гіперланцюги та гіперцикли в структурі електронного тлумачного словника.....	84
2.4. Експліцитне представлення інформації як основна вимога в електронних словниках.....	89

2.5. Застосування теорії семантичних станів для експліцитного представлення семантики відносних прикметників.....	105
2.6. Проведення семантичного аналізу термінологічної лексики за допомогою формалізму теорії семантичних станів.....	119
2.7. Лінгвістична база даних «Семантика відносних прикметників» як інформаційно-програмний інструментарій для проведення багатопараметричного дослідження семантики відносних прикметників.....	123
Висновки до розділу 2.....	129
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В ЕЛЕКТРОННОМУ ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ.....	133
3.1. Структура значення відносних прикметників з погляду експліцитного представлення інформації у СУМ-20.....	133
3.2. Встановлення значення відносних прикметників на основі аналізу лексичної сполучуваності з іменниками.....	140
3.3. Типи семантичних класів іменників, синтаксично пов'язаних із відносними прикметниками, як інструмент введення ознаки семантичної валентності для опису лексичного значення відносних прикметників.....	147
3.4. Семантичні відношення, у яких виступають відносні прикметники у сполученні з іменниками.....	164
Висновки до розділу 3.....	175
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
ДОДАТКИ.....	202

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АОТ – автоматичне опрацювання тексту.

АРМ – автоматизоване робоче місце.

ВЛЛ «СУМ» – віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови».

ЕГС – електронний граматичний словник.

ЕТС – електронний тлумачний словник.

ЕСА – електронний словник антонімів.

ЕСП – електронний словник паронімів.

ЕСС – електронний словник синонімів.

ІЛС – інтегрована лексикографічна система.

ЛБД – лінгвістична база даних.

Л-система – лексикографічна система.

СУМ-11 – Словник української мови в 11 томах.

СУМ-20 – Словник української мови у 20 томах.

ВСТУП

Зростання ступеня інформативності, стрімкий розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій спонукають до вирішення вкрай важливих на сьогодні проблем, пов'язаних з автоматичним опрацюванням інформації, що передається засобами природних мов.

У зв'язку з цим ключовим і необхідним вважаємо створення ефективних систем опрацювання семантичної інформації комп'ютерними програмами, які б забезпечували не лише екстрагування, а й здійснення логічних операцій над отриманою інформацією. Усе це зосереджує увагу на проблематиці семантичного аналізу тексту, адже саме семантичний аналіз найменше представлений з-поміж досліджень у галузі автоматизованого опрацювання української мови.

Сьогодні все більшої актуальності набуває роль електронних словників в інформаційному середовищі. Комп'ютерна лексикографія поставила нові цілі перед лінгвістичною семантикою щодо вибору ознак опису семантичних явищ, розроблення методів аналізу семантики, що забезпечували б представлення результатів цього аналізу у формі, доступній для розпізнання їх комп'ютером, а також можливості використання відповідної інформації в системах автоматизованого опрацювання текстів.

Залучення комп'ютера до процесу дослідження охоплює широке коло завдань: анотування, реферування, інформаційний пошук, побудова різних класифікаторів, зокрема семантичних, переклад з однієї мови на іншу тощо. Особливої ваги набуває питання створення електронних словників, спрямованих на використання в системах автоматизованого опрацювання інформації, проблемами яких займається комп'ютерна лексикографія.

У науковій літературі теоретичні засади комп'ютерної лінгвістики, труднощі автоматизованого опрацювання тексту, а також методики досліджень за допомогою комп'ютерних технологій, теоретичні та практичні питання створення електронних словників, переваги їх застосування

висвітлено в працях українських і закордонних вчених: М. Банька, Т. О. Грязнухіної, Н. П. Дарчук, В. В. Дубічинського, П. Жмігородського, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, Т. П. Любченко, Р. Т. Мисака, М. В. Надутенка, В. С. Перебийніс, М. М. Пещак, О. Г. Рабульця, Е. Ф. Скороходька, Н. В. Сніжно, Н. М. Сухарини, І. В. Шевченка, В. А. Широкова та ін. Значний внесок у цей напрям зробив В. А. Широков, у працях якого розроблено теорію лексикографічних систем, що становить універсальну теоретичну основу як для традиційної, так і цифрової лексикографії.

Сьогодні наукові дослідження у галузі комп'ютерної лінгвістики в Україні проводять такі наукові установи: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Лабораторія комп'ютерної лінгвістики кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка, відділ структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, Національний університет «Львівська політехніка», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця) та ін.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із важливих завдань сучасної комп'ютерної лінгвістики є створення ефективних систем опрацювання семантичної інформації комп'ютерними програмами. Нові системи передбачають здійснення комп'ютером не просто адекватного розпізнання інформації, що передається засобами природної мови, але й здійснення логічних операцій над нею.

Інтеграція електронних словників з різними лексикографічними джерелами дає змогу проводити багатоаспектні дослідження. Ефективність застосування електронного словника як інструменту проведення автоматизованих досліджень залежить значною мірою від того, наскільки представлена інформація в ньому є придатною для опрацювання програмними інструментами та наскільки формули тлумачення забезпечують виконання

загальної вимоги, висунутої до електронних словників щодо експліцитності представлення в них інформації. Для електронного тлумачного словника вимога експліцитного представлення інформації інтерпретується як реалізація формулою тлумачення такої форми представлення в тлумачній статті інформації про лексичне значення, яка б забезпечувала виконання вимоги щодо можливості автоматичного екстрагування з тлумачного словника різного виду семантичної інформації та на її основі встановлювати схожість/розбіжність лексичних одиниць мови за їхніми семантичними характеристиками, а також здійснювати різні класифікації на основі виділених характеристик, використовувати їх як вихідні ознаки в інших модулях семантичних процесорів у системах автоматичного опрацювання тексту.

Актуальність дисертації зумовлена інтересом до проведення семантичних досліджень із застосуванням комп'ютерних технологій; створення нових інструментів опрацювання великих масивів мовної інформації; проблем лексикографічного представлення семантичної інформації, яку можна було б використати для створення систем автоматизованого семантичного опрацювання текстів українською мовою.

Крім цього, актуальність та практичне значення мають праці, спрямовані на створення систем семантичного автоматичного аналізу тексту. Тому дослідження семантики з використанням інформаційно-комп'ютерних методів набуває першочергової значущості.

Зв'язок роботи з науковими планами. Дослідження здійснено в межах наукової теми, розробленої в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України: «Когнітивні процеси та семантичні ефекти в лексикографічних системах» (номер державної реєстрації 0117U002617), та наукової теми, розробленої в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України: «Динаміка мовно-національної системи: чинники розвитку і його соціокультурні вияви» (номер державної реєстрації 0116U000694).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (протокол № 10 від 30 листопада 2017 року).

Об'єктом дослідження є тлумачні статті відносних прикметників, значення яких в електронному тлумачному Словнику української мови у 20 томах подано за формулами тлумачення «Прикм. до ...» і «Стос. до ...».

Предмет дослідження – семантика відносних прикметників в електронному тлумачному Словнику української мови у 20 томах.

Мета дослідження – розроблення моделі та інструментарію, призначеного для багатопараметричного (автоматизованого) опису семантики відносних прикметників із похідною іменниковою основою, що представлені неекспліцитними формулами тлумачення в електронній версії тлумачного Словника української мови у 20 томах.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

– побудувати лінгвістичну базу даних як інструмент та матеріал для системного представлення диференційних ознак відносних прикметників, на основі яких пропонується формувати тлумачення прикметників в електронному словнику;

– проаналізувати структуру формул тлумачення відносних прикметників на базі віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови» з погляду відповідності експліцитного опису ними лексичних значень слів для можливості подальшого опрацювання програмними засобами;

– здійснити аналіз лексичної сполучуваності відносних прикметників з іменниками в текстах української мови з використанням корпусних технологій;

– проаналізувати семантику відносних прикметників, значення яких в електронному словнику представлено формулами тлумачення «Прикм. до...» та «Стос. до...» на засадах інформаційної теорії лексикографічних систем;

– розробити принципи (алгоритм) процедурного багатопараметричного опису семантики для слів з неекспліцитним представленням лексичного значення на прикладі формул тлумачення «Прикм. до...» та «Стос. до...», що є репрезентантами значення відносних прикметників із похідною іменниковою основою, керуючись положеннями теорії семантичних станів одиниць лексичного рівня, розробленої в межах загальної інформаційної теорії лексикографічних систем.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети дисертаційного дослідження було застосовано такі методи і прийоми: описовий, індукція, дедукція, дистрибутивний аналіз (для дослідження особливостей вживання відносних прикметників у сполученні з іменниками), компонентний аналіз (для з'ясування семантичної структури відносних прикметників), лексикографічного моделювання (що передбачає формалізацію опису семантики відносних прикметників сучасної української мови, результатом якої є створення моделі лексикографічної системи).

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше в українському мовознавстві застосовано комплексний підхід до аналізу семантичних особливостей відносних прикметників в лексикографічній системі тлумачного типу із застосуванням формалізму теорії семантичних станів В. А. Широкова; проаналізовано структуру лексичного значення відносних прикметників з погляду експліцитного представлення інформації в електронних словниках; на основі корпусів текстів української мови виділено типи семантичних класів іменників, синтаксично пов'язаних з відносними прикметниками, як інструмент введення ознаки семантичної валентності для опису лексичного значення відносних прикметників; автоматизованим шляхом сформовано лінгвістичну базу даних «Семантика відносних прикметників», що слугує інструментарієм для експліцитного опису лексичного значення відносних прикметників в ЕТС. Висвітлено одне з актуальних питань сучасної комп'ютерної лексикографії – принципи

процедурного багатопараметричного опису семантики для слів з неекспліцитним представленням лексичного значення в електронному словнику. Створено алгоритм експліцитного представлення, що застосовують у системах автоматичного опрацювання мовної інформації.

Джерельною базою дослідження стали відносні прикметники з формулами тлумачення «Прикм. до...» та «Стос. до...» (3000 словникових дефініцій), автоматично екстраговані з електронного тлумачного Словника української мови у 20 томах, засобами віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови».

Теоретичне значення роботи полягає в науковому осмисленні й аналізі семантичних особливостей відносних прикметників, представленні їхнього лексичного значення в електронному тлумачному словнику. Теоретичні положення та зібраний фактичний матеріал можуть бути використані в лекційних і практичних курсах, у роботі наукових семінарів, присвячених проблемам семантики, комп'ютерної лексикографії, комп'ютерної лінгвістики тощо. Результати дослідження також можуть бути корисними для магістрантів, аспірантів та викладачів у їхній науково-дослідній роботі.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання результатів дослідження в навчальній роботі, проведенні спецкурсів із семантики, комп'ютерної лінгвістики загалом і комп'ютерної лексикографії зокрема. Лексикографічна база даних «Семантика відносних прикметників» може бути використана для розв'язання інших завдань, спрямованих на автоматизоване опрацювання мовної інформації: автоматизоване укладання словників, зокрема словника українських прикметників, семантичного словника української мови; у системах автоматизованого перекладу; для побудови семантичних класифікацій; як інструмент редагування тлумачних статей відносних прикметників в електронному тлумачному словнику з погляду уточнення відтінків значення;

а також для визначення формальних ознак розмежування паронімів за інформацією з бази даних; з питань автоматичного пошуку інформації.

Особистий внесок здобувача. Усі результати та висновки дисертантка отримала самостійно. Публікації, у яких викладено основні теоретичні та практичні здобутки дослідження, одноосібні.

Апробація результатів наукового дослідження. Результати дослідження обговорено на науково-методичних семінарах Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, засіданнях відділу загального мовознавства Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Основні положення дисертаційного дослідження представлено в доповідях на двадцяти наукових заходах: IV та VI Міжнародній науково-практичній конференції «Мова та культура у просторі новітніх технологій: проблеми сучасної комунікації» (м. Київ, 27 квітня 2018 р., 23 березня 2023 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Мова як засіб міжкультурної комунікації» (м. Херсон, 16–17 травня 2019 р.); IV Міжнародній науковій конференції «Людина. Комп'ютер. Комунікація» (м. Львів, 25–27 вересня 2019 р.); I–X науковій конференції молодих учених «Лінгвістика XXI ст.: традиції та перспективи розвитку» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, 5 грудня 2017 р., 17 травня 2018 р., 27 листопада 2018 р., 23 травня 2019 р., 5 грудня 2019 р., 8 грудня 2020 р., 20 травня 2021 р., 7 грудня 2021 р., 1 грудня 2022 р., 30 травня 2023 р.); V та VI Всеукраїнському круглому столі «Проблеми термінології: сучасний стан» (м. Київ, 23 квітня 2021 р., 17 квітня 2023 р.); науковому семінарі «Семантичні й функціональні аспекти дослідження мови: слово, текст, дискурс» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, 5 жовтня 2021 р.); круглому столі «Славістика – покликання і доля» (до 95-річчя з дня народження доктора філологічних наук Тетяни Борисівни Лукінової) (м. Київ, 26 жовтня 2022 р.); X Міжнародній науково-практичній онлайн конференції «Analysis of modern ways of development of science and scientific discussions» (м. Більбабо,

29 листопада–2 грудня 2022 р.); засіданні вченої ради Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ, 2 травня 2023 р.).

Публікації. Зміст і результати дослідження висвітлено в семи наукових публікаціях, із них чотири – одноосібні наукові статті в періодичних фахових виданнях України, одна – в іноземному науковому виданні, дві – тези доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, із них основного тексту – 179 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ СИСТЕМІ ТЛУМАЧНОГО ТИПУ

1.1. Специфіка семантики відносних прикметників як об'єкт лінгвістичних досліджень

Дослідженню та різнобічному вивченню українського прикметника, зокрема специфіки семантики, присвячено праці багатьох мовознавців: Д. Х. Баранника [Баранник 1969 : 188–189], І. Р. Вихованця [Вихованець 1988] та К. Г. Городенської [Вихованець, Городенська 2004], А. П. Загнітка [Загнітко 1996], Н. Ф. Клименко [Клименко 1983], І. К. Кучеренка [Кучеренко 1961], І. В. Кононенко [Кононенко 2009], О. П. Штонь [Штонь 1997] та інших. Науковці вивчають історичний розвиток прикметникової системи: С. П. Бевзенко [Бевзенко 1960], А. П. Грищенко [Грищенко 1978], О. О. Потебня [Потебня 1968]; досліджують проблеми словотвору і семантики: З. О. Валюх [Валюх 2009], В. М. Васильченко [Васильченко 2000], М. В. Галюк [Галюк 2012], В. О. Горпинич [Горпинич 1976], А. П. Грищенко [Грищенко 1986], В. В. Ґрещук [Ґрещук 1995, 1986, 2006], Н. Я. Дзюбишина [Дзюбишина 1981], М. В. Іщук [Іщук 1980, 2014], І. В. Кононенко [Кононенко 2009], А. К. Нестеренко [Нестеренко 2014], В. М. Ожоган [Ожоган 1988] та ін.; аналізують багатозначність О. П. Штонь [Штонь 2016, 2018]; вивчають проблеми сполучуваності прикметників з іменниками, здійснюють аналіз прикметниково-іменникових словосполучень: В. В. Архелюк [Архелюк 1996], Л. В. Бистрова [Бистрова 1978, 1980], Н. В. Вишивана [Вишивана 1996], О. Д. Данилович [Данилович 2006, 2010], І. Ю. Кірічек [Кірічек 2011], І. В. Кононенко [Кононенко 1999], М. І. Степаненко та І. Ю. Кірічек [Степаненко, Кірічек 2018], Ж. П. Соколовська [Соколовська 1979], М. І. Степаненко [Степаненко 1997, 1992, 2004, 2008] та ін.

У працях В. А. Широкова [Широков 1998, 2004, 2005а та ін.] розглянуто проблеми формалізованого опису структури прикметників української мови в межах інформаційного моделювання проблемно-орієнтованих структур україномовних лексикографічних систем.

Розв'язання завдання лексикографічного опису семантики відносних прикметників в експліцитному вигляді в електронному тлумачному словнику, що дасть змогу здійснювати логічні операції над отриманою інформацією в автоматизованому режимі, потребує детального вивчення семантичних особливостей відносних прикметників.

Розглядаючи семантичні особливості ад'єктивів з погляду загального функціонального призначення мовного знака як такого, що формує поняття про об'єкти навколишнього світу, науковці визначальною для прикметника вважають приіменникову функцію, яка полягає в наданні інформації про властивості (якості) предметів, позначуваних іменниками, з якими в конкретних прикметників у текстах існує синтаксичний зв'язок. Наукові розвідки з історії мови свідчать, що прикметник був невіддільний від іменника та входив до складу давньої категорії імені. На розвиток прикметника з іменника вказував О. О. Потебня: «В історії мов, які розрізняють назву речі й ознаки (а не всі це роблять), прикметник, як виділений із низки ознак, як більш абстрактний, ніж іменник, пізніший від іменника й утворився із нього» [Потебня 1968 : 60].

Прикметник не функціонує окремо без іменника, оскільки ознака не існує без предмета. Один прикметник може вживатися з різними за значенням іменниками. Це пояснюється тим, що вживаючись з різними іменниками, прикметник конкретизує їхній зміст, оскільки вони є назвами не окремих, не конкретно віднесених, а узагальнених ознак і за значенням абстрактніші, ніж, наприклад, більшість іменників [Баранник 1969 : 142]. В основі семантики прикметника лежить насамперед поняття ознаки (якості, властивості), створюване через усвідомлення відношень між двома предметами –

предметом означуваним і предметом, що має якусь спільну з ним рису або якоюсь властивістю пов'язаний з ним. Таким чином, іменник, що означає предмет, через який можна охарактеризувати якість або властивість предмета основного, і стає фонетико-морфологічною і семантичною базою прикметника [Там же : 142].

Лексико-семантична класифікація прикметників базується на визначенні характеру позначуваної ними ознаки, проте в мовознавчій літературі досі не існує єдиного лексико-семантичного розмежування прикметників. Наприклад, у традиційному мовознавстві виокремлюють три лексико-граматичні розряди прикметників: якісні, відносні, присвійні. І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська відносять прикметник до периферійних частин мови і виокремлюють два великих семантико-граматичних підкласи: прикметники первинні (передають якісний стан предмета і членуються тільки на корінь і флексію) і прикметники вторинні (стосуються ознаки, що має виразно похідний характер і сформувалася через стосунок до предмета, дії, процесу, кількості або обставинної ознаки) [Вихованець, Городенська 2004 : 127].

Д. Х. Баранник в академічній граматиці української мови описує відносні, відносно-якісні, присвійні, присвійно-відносні та порядкові прикметники [Баранник 1969 : 188–189].

Дослідник історії становлення українського прикметника А. П. Грищенко, виділяє дві семантико-граматичні групи прикметників: якісні та відносні, а присвійні зараховує до відносних [Грищенко 1978 : 5]. М. І. Степаненко та І. Ю. Кірічек зазначають, що прикметники загалом можна диференціювати на розряди якісних і відносних, зараховуючи до останніх порядкові та присвійні ад'єктиви, а також одиниці, які опинилися у проміжній зоні внаслідок метафоричного переосмислення їхнього значення й почали функціонувати як якісні [Степаненко, Кірічек 2018 : 17].

У нашому дослідженні дотримуємося думки про диференціацію прикметників на якісні та відносні, до яких можна зарахувати і присвійні,

оскільки, як зазначає А. П. Грищенко, посесивне значення є однією з реалізацій відносності в широкому розумінні [Грищенко 1978 : 168].

Проблема класифікації прикметників полягає також у тому, що межі виділення лексико-семантичних груп не завжди чіткі. Наприклад, відносні прикметники здатні розширювати свою семантику і набувати якісних характеристик (золотий перстень і золоті руки, срібний кулон і срібна команда, вишневе листя і вишнева сукня та ін.). Як зазначають М. І. Степаненко та І. Ю. Кірічек, на утворення нових значень найпосутніше впливають семантичний та морфологічний чинники, а також контекст, який відіграє важливу роль у реалізації конотативних значень й актуалізації експресивності аналізованих прикметників, що надає їм якісних властивостей [Степаненко, Кірічек 2017 : 40].

Відносні прикметники, на відміну від якісних, називають ознаку, сформульовану опосередковано через відношення означуваного предмета до іншого предмета чи дії, процесу, кількості або іншої ознаки. За визначенням В. М. Васильченка, відносні прикметники української мови «є повнозначними словами атрибутивної семантики, прикметникової лексико-граматичної категорії належності. Це суцільно мотивовані за значенням і похідні за формою лексичні одиниці, функціональне навантаження яких полягає у називанні ознак, що формуються як результат відношень предметів до інших предметів, дій, ознак інших ознак» [Васильченко 2000 : 6].

Основу семантики відносного ад'єктива становить ланцюг «означуваний предмет – риса чи властивість, що формує поняття ознаки – означувальний предмет» [Степаненко, Кірічек 2018 : 18]. Складність значеннєвої структури відносних прикметників виявляється в тому, що «справжню функціональну природу похідного прикметника виявляє їхня приіменникова позиція, а також вихідна одиниця, від якої утворено похідний прикметник» [Вихованець 1988 : 155].

Отже, на формування лексичного значення відносних прикметників впливає, з одного боку, семантика твірної основи прикметника, а з другого – семантика іменника, з яким прикметник потенційно може бути пов'язаний контекстуально, у сполучуваності з іменником.

Під поняттям «лексична сполучуваність» здебільшого розуміють здатність слова з'єднуватися з іншими словами в тексті [Агапій 1996 : 44]. Сполучення слів, як зазначає А. П. Загнітко, – це «властивість слів вступати в різні види граматичних і семантичних відношень у мові» [Загнітко 2012. Т. 3 : 349].

У науковій літературі наведення типових контекстів і встановлення лексичної сполучуваності розглядають як надійний метод представлення значення слова [Кочерган 1980 : 184], [Левицький 2006] та ін. На думку М. П. Кочергана, наведення типових контекстів у тлумачних словниках має важливіше значення, ніж саме тлумачення слова [Кочерган 1980 : 15]. Мовознавець зазначає, що: «відштовхуючись від значень, визначених інтуїтивно-практично, шляхом дальшого їх вивчення через сполучуваність, можна уточнити їхні межі і внести відповідні корективи в існуючі словники. Узагальнюючи лексичну сполучуваність уточнених лексико-семантичних варіантів, можна визначити діагностуючі моделі для кожного з них. Усі ці питання не тільки самі по собі мають велику наукову і практичну цінність. Вони дадуть лінгвістам, логікам та філософам важливий матеріал про взаємозв'язок між змістом і мовною формою» [Кочерган 1980 : 47].

Інтерес до вивчення конструкцій «іменник + прикметник», на думку І. Ю. Кірічек, спричинений насамперед тим, що сполучення іменників з прикметниками є однією з найрегулярніших, найпродуктивніших та найчастотніших груп у більшості флективних мов, а також появою нових конструкцій представленої моделі, які виступають вже як одиниці номінації, що об'єктивують у собі зміни понять, важливих для сучасного суспільства [Кірічек 2011 : 147]. Досліджуючи відносний прикметник у складі

субстантивно-ад'єктивного словосполучення, дослідниця зазначає, що багато об'єктів та класів об'єктів є носіями однакових ознак, що й пояснює сполучувальні можливості прикметників, утворювати словосполучення з іменниками [Там же : 148].

Як слушно зазначають М. І. Степаненко та І. Ю. Кірічек, відносний ад'єктив «може сполучатися з іменником лише тоді, коли предмет, названий мотивувальною основою, і предмет, номінований означуваним субстантивом, мають які-небудь зв'язки в оточуючому світі або в уяві мовця. Для того, щоб описати сполучуваність відносного прикметника, потрібно дати відповідь на дуже важливе питання: з якими предметами в об'єктивній дійсності (або в людській свідомості) може бути пов'язаний той предмет, ім'я якого є вихідним для конкретного відносного прикметника?» [Степаненко, Кірічек 2018 : 130].

Отже, «із семантичного погляду відносні прикметники досить неоднорідні, що зумовлене екстралінгвальними чинниками, передусім різноманітністю зв'язків між предметами і явищами світу, який оточує нас. Механізм ідентифікування цих ад'єктивів здійснено за семантичним принципом «від відношень – до предметів, ними пов'язаних», тобто шляхом виокремлення різноманітних конкретних відношень («зроблений з», «такий, що складається з», «застосовуваний для» тощо)» [Там же : 42].

Твердження про реляційну сутність позначуваної відносними прикметниками ознаки та мотивацію конкретного лексичного значення відносного прикметника семантикою його твірної основи, вказаної у формулі тлумачення, наприклад, «**ЕТИКÉТНИЙ**, а, е. Прикм. до **етикéт**» (Словник... 2023), «**ДЕПОЗÍТНИЙ**, а, е, *фін.* Стос. до депозиту» (Словник... 2023), є загальновизнаними в мовознавстві. Це слугує підставою для інтерпретації загального значення всієї лексико-семантичної групи відносних прикметників як «такий (а, е), що має відношення до предмета, названого мотивувальною основою, від якої утворений цей прикметник».

З погляду граматичної семантики таке визначення лексичного значення відносних прикметників цілком правомірне. Проте для експліцитного представлення семантичної інформації за допомогою відносних прикметників, установлення лише факту наявності зв'язку між референтами іменників, означуваних цим прикметником, і референтом, названим іменником, від якого утворений прикметник, без визначення характеру цього зв'язку недостатньо.

У сучасному мовознавстві представлені різні типи класифікацій відносних прикметників. У більшості досліджень їх семантики, з огляду на те, що відносні прикметники виражають ознаки опосередковано через відношення означуваних ними предметів до предметів, названих мотивувальною основою прикметника, при конкретизації загального лексичного значення дослідники пропонують спиратися саме на семантичні властивості цієї основи.

Аналізуючи словотворчу будову відносних прикметників (в історичному становленні української мови), А. П. Грищенко зазначає, що класифікаційний поділ відносних прикметників, які обов'язково є похідними з погляду словотворчої структури, пов'язаний із власне морфологічним аспектом, що передбачає кваліфікацію твірних основ з позиції їх категоріальної приналежності, і внутрішньою диференціацією похідних, об'єднаних категоріальною спільністю основ, щодо вживання відповідних суфіксальних морфем і характеру тих відношень, на яких ґрунтується їх прикметникова семантика [Грищенко 1978 : 163]. Мовознавець виокремлює відіменникові, відприслівникові, віддієслівні відносні прикметники, а також у частині випадків відзайменникові похідні. Так, відіменникові відносні прикметники А. П. Грищенко поділяє на: а) присвійні прикметники – здатні виражати ознаку за відношенням посесивності; б) відтопонімічні прикметники (утворені від іменників, які позначають широке коло географічних назв) – виражають ознаку за відношенням до місця, локалізації, походження предмета, явища або процесу, названого означуваним іменником; в) прикметники, утворені від

іменників назв-осіб – виражають ознаку за відношенням до назв істот;
г) прикметники, утворені від іменників-назв тварин – позначають ознаку за відношенням до назв тварин; д) матеріально-речовинні відносні прикметники – виражають ознаку за відношенням до матеріалу або речовини;
е) прикметники зі значенням загальної відносності – група похідних, необ'єднаних за характером прикметникових значень у відповідні семантичні підгрупи, яким властиве значення загальної відносності [Там же : 163–178].

Д. Х. Баранник в академічній граматиці української мови класифікує відносні прикметники за вираженням ознаки через відношення: 1) «до предмета» (абрикосовий сад); 2) «до абстрактного поняття» (авангардна роль); 3) «до дії» (визвольний рух); 4) «до обставин» (вчорашнє повідомлення); 5) «до числа» (подвійне вікно). За значенням ці відношення бувають різними. Відповідно до типів відношень відносні прикметники поділено на тематичні підгрупи: 1) прикметники, які виражають ознаку предмета щодо матеріалу (бавовняна тканина); 2) прикметники, які виражають ознаку предмета щодо розміру, об'єму, ваги, кількості (двометрова висота); 3) прикметники, які виражають ознаки предметів щодо місця і простору (верхня полиця); 4) прикметники, що виражають часову ознаку предмета (вечірня зоря); 5) прикметники, що виражають ознаку предмета за тривалістю у часі (годинна тиша); 6) прикметники, що виражають ознаку предмета за його функціональними особливостями, за призначенням (будівельний матеріал); 7) прикметники зі значенням загальної відносності (академічна година); 8) прикметники, що виражають ознаку предмета за належністю його іншому предметові (інститутська аудиторія) [Баранник 1969 : 181–182]. Виділяються присвійні прикметники, що виражають ознаку за відношенням до особи або тварини (Сергіїв батько, братове пальто, соловейкове гніздо) [Там же : 181–182].

У праці М. І. Степаненка та І. Ю. Кірічек [Степаненко, Кірічек 2018] класифікаційний поділ відносних ад'єктивних одиниць здійснено за допомогою двох вихідних принципів: 1) категорійної належності мотивувальної лексичної одиниці та 2) змістового плану ознаки, вираженої прикметником, з урахуванням типу відношень між означуваним та означальним словами. Другий принцип, як зазначають автори класифікації, впливає на семантичну поліфункційність власне-відносних ад'єктивів, які разом із присвійними, порядковими та функційно-якісними формують розряд відносних прикметників. У класифікації виділено 9 підгруп: 1) ад'єктиви, які виражають ознаку предмета стосовно матеріалу та речовини. Сюди входять лексеми, що вказують на: а) матеріал, з якого виготовлено предмет; б) речовину, що входить до складу предмета; 2) ад'єктиви, що виражають ознаку предмета стосовно його локалізації. Склад аналізованого масиву утворюють прикметники, які вказують на: а) просторове розташування предмета, його місцезнаходження; б) топонімічну, національно-географічну, адміністративно-територіальну належність предмета або особи; в) походження предмета; 3) ад'єктиви, які реалізують ознаку предмета щодо темпоральної характеристики. Її репрезентують прикметники, що вказують на а) власне часове значення; б) якісно-часове значення; 4) ад'єктиви, які виражають ознаку предмета за кількісною характеристикою стосовно а) висоти; б) довжини; в) ваги; г) об'єму; г) віку, терміну; д) кількості; 5) ад'єктиви, які експлікують ознаку предмета за його функційними особливостями, призначенням; б) ад'єктиви, що репрезентують ознаку предмета стосовно дії, яку він виконує, або дії, яку можна застосувати до нього; 7) ад'єктиви, які маніфестують ознаку предмета за відношенням його до іншого предмета. Інтегративною для них є сема «той, що має відношення до предмета, який позначає мотивувальна лексична одиниця»; 8) ад'єктиви, які виражають ознаку предмета за відношенням його до а) узагальненої особи;

б) сукупності осіб; в) тварини, птаха, риби, комахи; 9) ад'єктиви зі значенням соціальної оцінки [Степаненко, Кірічек 2018 : 21–32].

Підсумовуючи, зазначимо, що відсутність єдиної, уніфікованої класифікації відносних прикметників пояснюється багатоаспектністю та складністю їхнього вивчення.

У більшості класифікацій враховано лише один фактор, що впливає на визначення лексичного значення відносних прикметників, а саме: семантика твірної основи прикметника. Проте цього недостатньо для конкретизації лексичного значення та аналізу відносних прикметників у системах автоматизованого опрацювання інформації. Відношення, через які формуються реляційні ознаки відносних прикметників, є відображенням закономірностей, обумовлених властивостями предметів і явищ, що зафіксовані в лексичному значенні прикметника та означуваного ним іменника.

Достатній рівень конкретизації лексичного значення відносних прикметників забезпечить експліцитне розпізнання випадків, описуваних сполученнями одного й того самого прикметника з різними іменниками в системах АОТ (автоматичне опрацювання тексту).

Порівняймо, наприклад, приклади сполучення прикметника «лисячий» з іменниками в українських текстах, з погляду конкретизації (достатності) значення, враховуючи запропоновані класифікації реляційних ознак відносних прикметників, щоб спираючись на них, можна було правильно розпізнати словосполучення «лисячий хвіст», «лисяча нора», «лисяче виття», «лисяча шуба», «лисячий погляд», «лисяча зграя», щодо встановлення типів відношень між позначуваними референтами.

Наприклад, за класифікацією А. П. Грищенка між компонентами всіх наведених словосполучень буде встановлено один тип відношення – «відношення до назв тварин». Проте в названих словосполученнях виокремлюємо шість типів відношень: «партитивне», «посесивне»,

«суб'єктне», «бути виготовленим з», «бути схожим на», «складатися з». Відповідно до цього в загальній ознаці відносності «стосовно істоти – тварини» прикметника «лисячий» варто виділити такі відтінки: «який є частиною тіла лиса», «який є житлом лиса, належний лису», «який має суб'єктом лиса», «зроблений з хутра лиса», «схожий, такий як у лиса», «який складається з лисів».

У лексикографічних працях простежуємо намагання авторів відобразити специфіку значень відносних прикметників шляхом введення до тлумачення окремих значень або відтінків на позначення різноманітних конкретних відношень, встановлюваних на сигніфікативному рівні між компонентами сполук «відносний прикметник + іменник», такі як: «який стосується», «зроблений з», «який має у своєму складі», «належний», «виготовлений з» та ін. Наприклад:

«ГРОМАДСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **грома́да**¹ 1, 3. 2. Який виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, зв'язаний з ним; суспільний. 3. Належний усій громаді (*див. грома́да*¹ 1, 3), усьому суспільству; колективний. // Признач. для загального користування. // В якому бере участь весь колектив. 4. Який добровільно обслуговує різні сторони життя колективу. 5. *рідко*. Який любить товариство, компанію; товариський, компанійський» (Словник ... 1971. Т. 2 : 174).

«ДІЛОВИЙ – ДІЛОВИТИЙ

Діловий. 1. Пов'язаний з ділом – роботою, заняттям людини: *ділова пропозиція, ділова дискусія, ділова атмосфера, ділові переговори.*

2. Добре підготовлений, працьовитий; заклопотаний: *ділова людина, діловий вигляд.*

3. спец. Придатний для використання: *ділова деревина*» (Головащук 2004 : 119).

«АКАДЕМІЧНИЙ, а, е. 1. Здійснюваний академією. *Академічне видання зібрання творів Т. Г. Шевченка.* 2. Навчальний. *Академічна година.*

Академічна заборгованість. Академічний рік. Академічна відпустка. 3. перен. Суто теоретичний, який не має практичного значення; абстрактний. Суто академічний. Академічна суперечка. 4. Який дотримується певних класичних взірців, установлених традицій, певних правил (про мистецтво, освітні заклади, освіту, спорт і т. ін.). Академічний живопис. Академічна освіта. Академічна гімназія. Академічне веслування» (Бибик 2005 : 23).

«АКУМУЛЯТОРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до акумулятор. *Акумуляторна батарея.* 2. Який живиться струмом з акумулятора. *Акумуляторна лампа.* 3. Який виробляє акумулятори. *Акумуляторна промисловість»* (Там же : 27).

Отже, спосіб відображення лексичного значення відносних прикметників із урахуванням конкретних семантичних відношень є цілком прийнятим у лексикографії.

Формули тлумачення відносних прикметників з похідною іменниковою основою «Прикм. до...» та «Стос. до...» лише встановлюють існування зв'язку значення прикметників з лексичним значенням іменників, від яких ці прикметники утворено. А саме цей зв'язок і має бути насамперед представленим в експліцитному вигляді в тлумаченнях відносних прикметників.

Семантичною властивістю відносних прикметників є реляційний характер позначуваної ними ознаки. Така властивість належить до іманентних властивостей відносних прикметників, вона розрізняє їх та якісні прикметники, отже, також має бути обов'язково відображена експліцитно в лексичному значенні представників цієї групи.

Для розв'язання завдання створення моделі та інструментарію багатопараметричного опису семантики відносних прикметників, представлених відсильними формулами тлумачення «Прикм. до...» та «Стос. до...» в електронному тлумачному Словнику української мови у 20 томах, у нашому дослідженні застосовано інформаційну теорію лексикографічних систем, теорію семантичних станів і корпусні технології.

1.2. Теорія лексикографічних систем

Інформаційна теорія лексикографічних систем, розроблена В. А. Широковим [Широков 1998, 2005а, 2010, 2011 та ін.], становить універсальну теоретичну основу як для традиційної, так і цифрової лексикографії, є узагальненням понять граматичних і лексичних значень, що слугує ефективним інструментальним засобом для здійснення семантичних досліджень з використанням комп'ютерних технологій. Як зауважує автор, теорія лексикографічних систем надала концептуальний апарат і формальні засоби для розгляду лексикографічних структур як самостійних мовно-інформаційних об'єктів, що допускають абстрагування від конкретних текстових реалізацій у словникових статтях і, будучи представленими у вигляді певних формальних об'єктів, набувають самостійної лінгвістичної інтерпретації та можуть бути застосованими для здійснення нових мовознавчих досліджень [Широков 2005а : 98].

Ефективність застосування теорії проілюстровано на великих за обсягом та репрезентативних масивах лінгвістичного матеріалу [Широков 1998, 2003, 2004, 2011, Граматичні системи... 2018; Широков, Рабулець 2002; Широков, Сухарина, Якименко 2003; Сухарина 2001, 2003; Лінгвістична класифікація... 2004].

На основі інформаційної теорії лексикографічних систем в Українському мовно-інформаційному фонді створено формальну структуру Словника української мови в 11 томах (Словник... 1970–1980). Це дало змогу побудувати ефективну комп'ютерну технологію у вигляді віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови» для укладання словників, а також для проведення різних мовознавчих досліджень.

За визначенням В. А. Широкова, лексикографічна система (Л-система) – це інформаційний об'єкт, який поєднує в собі риси моделі даних, моделі знань, логіко-лінгвістичного числення певного типу та є спеціальним інформаційним середовищем, у якому розвивається лексикографічний ефект

(або певна їх сукупність) [Широков 2011 : 35]. Лексикографічний ефект, за нашими уявленнями, є основним системотвірним феноменологічним принципом мови. За теорією лексикографічних систем, він відповідає за виявлення в певній ділянці мови комплексів дискретних одиниць (за термінологією теорії лексикографічного ефекту – елементарних інформаційних одиниць), які відіграють роль одиниць лексикографування відповідного словника. Тому будь-який феномен мови може бути «лексикографований» і, отже, стати об'єктом певного словника [Широков, Олександрук 2019 : 5].

Основними системотвірними об'єктами Л-системи є комплекс елементарних інформаційних одиниць системи, а основними системотвірними відношеннями – відношення «суб'єкт – об'єкт» і «форма – зміст».

Згідно з теорією лексикографічних систем, будь-який словник (зокрема й тлумачний) є лексикографічною системою певного типу. У тлумачному словнику відображено системний опис лінгвістичної інформації, яку впорядковано та структуровано відповідно до лексикографічних правил і традицій. Як лексикографічна система словник містить мінімум дві необхідні складові частини: реєстрову (ліву) та інтерпретаційну (праву), що є виявом відношення «форма–зміст». Саме наявність інтерпретаційної частини – носія змістового компонента відношення «форма–зміст» відрізняє словник від звичайного списку слів. Проте словник має й глибшу структуру, відображену в будові реєстрової та інтерпретаційної частин в цілому та його окремих словникових статтях, а також у структурі міжстатейних та міжсловникових відношень. Це дає право вважати словник спеціальним видом тексту, в якому опис лексики певної мови (або сукупності мов) подано в систематизованому та структурованому вигляді [Лінгвістично-інформаційні студії... Т. 1. 2018 : 118].

Вивчення різноманітних структур традиційних словників дає змогу зробити певні узагальнення, які можна не лише покласти в основу теоретичної

лексикографічної схеми, а й використати під час проектування конкретних інформаційних систем лінгвістичного напрямку та при створенні відповідного програмного забезпечення [Там же : 118].

Відповідно до засад теорії лексикографічних систем, викладених у працях [Широков 1998, 2005а, 2011; Лінгвістичні та технологічні... 2010], у будь-якій Л-системі визначаються такі елементи:

D – фрагмент дійсності, що виступає об'єктом лексикографічного опису;

S – суб'єкт, що здійснює аналіз та лексикографічний опис D ;

Q – лексикографічний ефект, що його суб'єкт S спостерігає в D , у результаті чого виявляється і формується комплекс елементарних інформаційних одиниць $I^Q(D)$;

$V(I^Q(D))$ – множина лінгвістичних описів $I^Q(D)$; $S: I^Q(D) \rightarrow V(I^Q(D))$. При цьому для будь-якої елементарної інформаційної (реєстрової) одиниці x справедливе таке представлення:

$$I^Q(D) = \{x\}; \forall x \in I^Q(D) \ S: x \rightarrow V(x). \bigcup_{x \in I^Q(D)} V(x) = V(I^Q(D)).$$

Елементарною називають таку Л-систему, де діє (виявляється) лише один лексикографічний ефект. Лексикографічний опис $V(x)$ елементарної інформаційної (реєстрової) одиниці x формально задається множиною «слів» (текстів), представлених лінійними ланцюжками символів, які взято з певного скінченного алфавіту A . У словнику лексикографічний опис $V(x)$ фактично є текстом словникової статті з реєстровою одиницею x . Тоді $V(I^Q(D))$ є сукупністю всіх словникових статей. На множині описів $V(I^Q(D))$ (і, отже, на кожному $V(x)$) визначаються дві структури – β і $\sigma[\beta]$. Вони задають семантику лінгвістичних фактів і закономірностей, які містить побудована в такий спосіб Л-система.

Загальними характеристиками концептуальної моделі лексикографічних знакових систем є:

– семіотичність (реалізація моделі в середовищі певної знакової системи; її побудова ґрунтується на спільному розгляді предметної галузі, галузі мислення і знакової галузі);

– семантичність (відображення в категоріях моделі об'єктів та зв'язків між ними, суттєвих з погляду адекватного опису знань про предметну галузь; незалежність моделі від логічної, фізичної та зовнішньої репрезентації даних);

– однозначність (описування моделлю предметної галузі за принципом однозначного іменування, згідно з яким омонімія та полісемія у визначенні елементів моделі має бути попередньо усунутою, кожен знак моделі має одне значення, один смисл);

– несуперечливість (для кожного стану моделі межі між її категоріями є абсолютними: при класифікації чи описі об'єктів предметної галузі кожному з них відповідає однозначно визначена множина станів, які попарно не перетинаються);

– інтегрованість (сумісність у моделі уявлень про предметну галузь різних фахівців; суперечливість цих уявлень фіксується за допомогою засобів обмеження цілісності та усувається через посередництво спеціальних процедур);

– типізованість (усі концептуально визначені властивості об'єктів моделі повинні мати інтерпретацію на певних типах даних);

– алгоритмізованість (усі об'єкти, зв'язки, відображення та операції над ними, що забезпечують дослідження в галузі автоматизованого опрацювання мовної інформації повинні мати скінченний опис у моделі) [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. 1 : 131].

На основі інформаційної теорії лексикографічних систем в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України під керівництвом В. А. Широкова побудовано Інтегровану лексикографічну систему «Словники України» (Інтегрована... 2023).

1.3. Інтегроване лексикографічне середовище як програмно-інформаційний інструментарій семантичних досліджень

Одним із головних завдань інтегрованої лексикографічної системи (ІЛС) є створення надійних інформаційних технологій, що забезпечують дослідження в галузі автоматизованого опрацювання мовної інформації. Інтегрована лексикографічна система дає змогу здійснити багатопараметричний семантичний аналіз слова. Структурована форма представлення мовної інформації в ІЛС забезпечує можливість програмного звернення до цієї інформації та здійснення різних операцій над нею.

Під інтеграцією інформаційних лексикографічних систем розуміємо «досягнення можливості одночасного та спільного використання прикладною програмою кількох інформаційних систем як єдиного цілого» [Широков 2005а : 65].

Інтегрована лексикографічна система виконує функцію високоефективного програмно-інформаційного апарату екстрагування семантичної інформації з тексту та подальшого опрацювання. Компонентами ІЛС є різні електронні словники: синонімічний, антонімічний, паронімів, перекладні словники, дієслівного та іменного керування, лексичних омонімів. Кожен із них інтегрований з електронним тлумачним словником, який у системі виконує функцію основного джерела семантичної інформації. Функціонує також Український національний лінгвістичний корпус, обсягом понад 200 млн слововживань. Корпус текстів слугує репрезентативним матеріалом для семантичних досліджень із застосуванням статистичних методів, забезпечуючи об'єктивність отриманих результатів.

Поєднання різних словникових підсистем в ІЛС забезпечує інтегральний системний опис слова як центральної інформаційної одиниці мови. Кожна словникова підсистема виконує певну функцію. Наприклад, електронний граматичний словник (ЕГС) у складі Інтегрованої лексикографічної системи

забезпечує системний опис лексико-граматичних характеристик української мови. Словник охоплює такі показники: вихідна форма слова; приналежність до омонімічного ряду; частина мови; рід для іменникового; вид дієслова; парадигматичний (словозмінний) і акцентуаційний клас; повна словозмінна парадигма з позначенням наголосів для кожної словоформи; додаткові характеристики слова: обмеженість вживання (діалектизм, просторічне, архаїзм тощо), стисле тлумачення значення для омонімів та рідкісних слів, джерело, рік внесення слова в реєстр і т. п. [Широков 2005а : 79].

У лексикографічній системі ЕГС експлікує в явному вигляді всі словоформи для тих слів, які належать до змінюваних частин мови. Кожному слову ставиться у відповідність словозмінний парадигматичний клас і словозмінна парадигма, що формується автоматично [Там же : 79].

Електронні словники антонімів (ЕСА) та синонімів (ЕСС) відображають основні семантичні відношення у лексичній системі. Словник граматичних омонімів є інструментом для аналізу зв'язку між лексичною і граматичною омонімією.

Урахування зазначеної інформації в семантичних дослідженнях, створення програмних засобів екстрагування відповідних даних з електронних словників забезпечує розробників систем автоматичного опрацювання тексту різнобічним матеріалом щодо семантичних властивостей лексичних одиниць. Одержана інформація слугує надійною основою для побудови лінгвістичних процесорів в автоматизованих системах розпізнання змісту опрацювання системою текстів.

Основною лінгвосемантичною системою і головним інтегровальним компонентом в ІЛС обрано електронний тлумачний Словник української мови у 20 томах (СУМ-20). Словник створюють в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України. Особливістю СУМ-20 є те, що він функціонує у двох формах: електронній, що представлена віртуальною лексикографічною лабораторією «Словник української мови» (ВЛЛ «СУМ»),

та традиційною паперовою. Нині друком вийшло 13 томів Словника, але база даних ВЛЛ «СУМ», на якій здійснено наше дослідження, охоплює весь лексичний діапазон і сьогодні налічує понад 200 тисяч словникових статей.

ВЛЛ «СУМ» виконує функцію потужного мережевого засобу професійної взаємодії лексикографів-укладачів тлумачного словника, а також є інструментом, матеріалом та технологією його укладання, модернізації та проведення різних мовознавчих досліджень.

Вибір саме тлумачного словника у функції ядерного семантичного компонента ІЛС з-поміж інших лексикографічних праць – носіїв семантичної інформації (термінологічного, енциклопедичного словників, словників предметних онтологій) пояснюється тим, що великі тлумачні словники належать до фундаментальних лексикографічних систем, для яких характерний багатоаспектний опис семантики слова. Тлумачний словник – це словник, «який пояснює, тлумачить значення слів, показує сферу їх використання, подає граматичні, акцентуаційні, правописні, стилістичні характеристики слів, фіксує стійкі словосполучення термінологічного і фразеологічного характеру з розкриттям їхніх значень. Т. с. визначає лексичні норми літературної мови на певному етапі її розвитку» [Єрмоленко, Бибики, Тодор 2001 : 165–166].

Як зауважують В. М. Русанівський та В. А. Широков, «всебічний опис характеристик форми слова (граматичної семантики) та його змісту (лексичної семантики) належить тлумачним словникам, у процесі укладання яких виробився достатній досвід урахування багатоаспектності мовних одиниць: словозмінної системи, складності смислової структури слова, різнотипності значень, зв'язків лексичних значень з іншими характеристиками слова, системності взаємовідношень між одиницями лексики в цілому та ін.» [Русанівський, Широков 2002 : 7]. Визначені параметри опису лексичного значення слова в тлумачному словнику можуть бути обраними як базисні при застосуванні комп'ютерних методів у семантичних дослідженнях, які

здійснюються в межах розв'язання проблеми автоматичного розпізнання змісту текстової інформації, що передається загальномовними засобами, а не засобами конкретних підмов певних предметних галузей. Отже, тлумачний словник доцільно застосовувати в дослідженнях багатоаспектних мовних явищ [Пещак 1999], [Клименко, Пещак, Савченко 1982], [Широков 1998].

На відміну від енциклопедичних словників, у яких досить широко залучають до реєстрів фахові й спеціальні знання, а також термінологію, що стосується багатьох галузей науки, техніки, культури, та в яких пропонують стисле, але по змозі вичерпне наукове визначення кожного терміна, тлумачні загальномовні словники характеризують слово засобами філологічного тлумачення, розкриваючи суть його семантичної будови. Основне завдання будь-якого тлумачного словника полягає в тому, щоб подати якомога точнішу семантичну характеристику лексики певної мови в повному обсязі, що відповідає його завданням і призначенню [Лінгвістично-інформаційні студії... Т. III. Кн. 1 : 27].

Наголошуючи на важливості тлумачних словників, В. А. Широков зазначає, що «великі словники, звичайно є взірцевими лексикографічними об'єктами, створеними значними колективами висококваліфікованих фахівців. Вони є яскравими зразками лінгвістичної думки певного історичного періоду і несуть велику кількість явно і неявно виражених рефлексій з тією чи іншою епохою, у них «вкарбовано» історичну пам'ять народу та його мовну свідомість у певний період» [Широков 2011 : 5].

Чітка структурована форма представлення інформації в тлумачному словнику сприяє його застосуванню в дослідженнях із залученням методів комп'ютерного опрацювання. Як зазначає В. А. Широков, словник є спеціальним видом тексту, в якому в систематизованому та структурованому вигляді подано опис лексики певної мови, або сукупності мов. Словник природно розглядати і як специфічний об'єкт техніки – інформаційну систему, в якій через поліграфічне оформлення означено певні лінгвістичні

ефекти за допомогою шрифтових виділень, позиційного розміщення, спеціальних позначок, що відіграють роль ідентифікаторів відповідних інформаційних змін, а саме – елементів метамови словника. Складність будови словника виявляється ще й у тому, що в структурі реальних словників існує велика кількість неявних структуротвірних елементів, виявлення яких є досить складним завданням [Широков 2005а : 43].

Системно-структурна організація словника: виділення його лівої (плану вираження) та правої (плану змісту) частин [Лексична семантика... 1986 : 13] «сприяє дослідженню співвідношення форми та змісту мовних одиниць, систематизації даних про лексико-семантичні та граматичні угруповання слів, вивченню способів номінування, дослідженню внутрішньої форми слів та ін.» [Сніжко 2012 : 284–285].

На думку В. М. Русанівського та В. А. Широкова, в сучасних комп'ютерних технологіях головною є тенденція до застосування словників як об'єктів, що вбудовуються в контури автоматичного або автоматизованого опрацювання природномовних текстів. Ця функція (поряд з інформаційно-довідковою) є основним режимом використання словникових систем. Такий підхід спонукає до цілком нового погляду на словник як об'єкт, який у процесі свого функціонування вступає в безпосередню й автономну взаємодію з відчуженим від людини текстом [Русанівський, Широков 2002 : 10].

Отже, тлумачний словник є цілком придатним для досліджень, зокрема під час моделювання семантики (із застосуванням комп'ютерних технологій), що полягає «у виявленні мовних засобів – слів і зв'язків між ними, за допомогою яких можлива декомпресія лексичного значення реєстрових одиниць словника на основі формул тлумачення, та у встановленні співвідносних за тими чи іншими виокремленими параметрами угруповань» [Широков 2005а : 185].

Програмно-технологічний комплекс, яким оснащено ІЛС, у поєднанні з Українським національним лінгвістичним корпусом забезпечує виконання

нею функції потужного автоматизованого робочого місця (АРМ) користувача-лінгвіста, що дає змогу останньому швидко отримувати інформацію з усіх інтегрованих в ІЛС лексикографічних систем і забезпечує автоматизований режим її редагування. Програмно-технологічний комплекс – це інструмент створення в межах ІЛС нових словників, зокрема автоматизованих. При цьому програми інтеграції електронних словників з ІЛС та організація АРМ лінгвіста, який працює над укладанням нового словника, уможливають автоматичне заповнення полів відповідної лінгвістичної бази даних (ЛБД) інформацією, необхідною для:

- формування реєстру нового словника;
- заповнення полів вихідною інформацією, екстрагованою з інших словників;
- заповнення поля «ілюстрація».

Сервісні програми АРМ дають можливість укладачам словника в автоматизованому режимі здійснювати звернення до конкретних полів і редагування інформації (видалення, внесення нової, виправлення).

Отже, електронні словники можуть бути застосовані також як програмні продукти іншими програмами опрацювання мовної інформації, тобто виконувати резидентну (здатність бути повністю алгоритмізованим) функцію. Наприклад, інтегровані електронні словники в системах АОТ можуть бути використані в системі електронних словників машинного перекладу, електронних граматичних словників програмами лематизації (приведення текстової словоформи до вихідної словникової) та синтезу текстової словоформи від вихідної в перекладному еквіваленті.

Залучення до лексикографічної системи зазначених вище електронних словників, програмне інтегрування їх з електронним тлумачним словником, а також створення програмних засобів екстракції з цих словників семантичної інформації, дає змогу розглядати ІЛС як надійний базис для побудови лінгвістичних процесорів автоматичного розпізнавання змісту опрацьованої

інформації, а завдання формування інтегрованих лексикографічних систем ввести до кола завдань, пов'язаних із проблемою створення штучного інтелекту [Інтегрована... 2017 : 221].

Інтеграція електронних словників у Л-системі загалом надає потужний інструментарій для різноаспектних досліджень, зокрема під час моделювання комплексних мовних явищ.

Розглядаючи ЕТС як інструмент для досліджень, варто згадати, що в сучасному українському мовознавстві зростає інтерес до проблем створення електронних словників, придатних для застосування в автоматизованих системах, а також опрацювання природної мови комп'ютерними програмами. Як зазначає В. А. Широков: «... саме потужні комп'ютерні словники становлять основу всіх інформаційних систем, де використовується природна мова» [Широков 1998 : 10].

Створенням електронних словників займається комп'ютерна лексикографія, у якій, на думку В. А. Широкова, можна виділити три головні напрями: автоматизована побудова та укладання традиційних словників, реєстрів конкордансів, лінгвістичних корпусів тощо; розроблення комп'ютерних словників як елементів інформаційно-пошукових підсистем та інших засобів лінгвістичного забезпечення автоматизованих систем; створення лексикографічних систем як принципово нового типу мовно-інформаційних об'єктів, здатних до автономної взаємодії з відчуженими від людини текстами [Широков 2005а : 18].

Теоретичні та практичні питання комп'ютерної лінгвістики загалом і комп'ютерної лексикографії зокрема, а також проблеми автоматичного опрацювання тексту, створення електронних словників, переваги їх застосування привертають увагу як українських, так і закордонних вчених: В. О. Балог [2005], М. Банька [Ваńко 2001], А. І. Вавіленкової [Вавіленкова 2016], Н. П. Дарчук та М. О. Лангенбах [Дарчук 2013а, 2013б, 2018; Дарчук, Лангенбах 2014а, 2014б], В. В. Дубічинського [Дубічинський 2004],

Т. О. Грязнухіної, Т. П. Любченко [Грязнухіна, Любченко 2017; Любченко 2007], П. Жмігородського [Żmigrodzki 2009 : 238–243], І. І. Заваруєвої [Заваруєва 2006], О. М. Зубань [2006, 2020], Є. А. Карпіловської [Карпіловська 1996, 2006], Н. Ф. Клименко [Клименко 1996], Л. С. Ковтуненко [1995, 1996], Р. Т. Мисака [Мисак 2008], В. В. Перебийніс [Перебийніс 1986, 1990], М. М. Пешак [Пешак 1999], Н. М. Сінкевич [Сінкевич 2011], Е. Ф. Скороходька [Скороходько 1970, 1983, 1995], Н. В. Сніжно, М. Д. Сніжка [Сніжко 1995; Сніжко, Сніжко 1993], І. В. Шевченка [Шевченко 1996, 2000, 2001], В. А. Широкова [Широков 1998, 2008, 2011] та ін. В українській лексикографії у працях В. А. Широкова [1998, 2004, 2005а, 2011] розроблено теорію лексикографічних систем, яка надає універсальну теоретичну основу як для традиційної, так і цифрової лексикографії. Ефективність застосування теорії проілюстровано на різноманітних репрезентативних масивах лінгвістичного матеріалу [Широков 1998, 2011].

В Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні було видано проспект «Украинский семантический словарь», у якому на базі СУМ-11 розроблено алгоритм автоматизованого аналізу тлумачного словника, запропоновано машинний спосіб створення семантичного та інших словників, а також принципи створення бази даних для автоматизації лінгвістичних досліджень [Украинский семантический... 1990].

У науковій літературі поряд із поняттям «електронний словник» вживають також поняття «комп'ютерний словник», «автоматичний словник» як синоніми.

Описуючи класифікацію комп'ютерних словників, Р. Т. Мисак зазначає, що потрібно виокремити не лише те, на яких пристроях/носіях та якими засобами укладається словник, але й те, якими пристроями та засобами та з яких носіїв він відтворюється. На його думку, терміни «автоматичні» та

«електронні словники» можна вважати загальнішими та рівнозначними, а термін «комп'ютерні словники» – як один із їх підвидів [Мисак 2008 : 52].

За тлумаченням Н. М. Сінкевич: «електронний словник – це особливий лексикографічний об'єкт, у якому може бути реалізовано і введено до обігу багато продуктивних ідей, які з різних причин не мали попиту в паперових словниках» [Сінкевич 2011 : 242].

Електронні тлумачні словники, як зазначають Н. М. Сінкевич та О. О. Плющай, нерідко містять елементи інших словників, які в паперовій версії словника не можуть входити до їх складу (озвучування вимови, або переклад іншими мовами). А способи тлумачення слів в електронній версії словника можуть бути невіддільним складником інших лексикографічних праць (словників синонімів, термінологічних словників тощо) [Сінкевич, Плющай 2016 : 100–101].

Автоматичні словники, на думку Р. Т. Мисака, створюють як для інших програм опрацювання текстової інформації (програм-перекладачів, програм, що перевіряють орфографію та здійснюють автоматичне виправлення граматичних помилок тощо), так і для кінцевого споживача у вигляді окремого програмного лексикографічного виробу [Мисак 2008 : 53].

Отже, сьогодні електронний словник є не просто довідково-інформаційною системою, а потужним робочим інструментом для вченого [Piotrowski 1994], [Широков 2005а], [Пещак 1999] та ін. Особливу увагу в словнику науковці приділяють словниковим дефініціям, що часто стають матеріалом різних мовознавчих досліджень. Словникові дефініції є багатим матеріалом для різноманітних студій, зокрема семантичних, адже «серед одержаної в той чи інший спосіб інформації про слово найбільш широкою і різноаспектною вважається саме та, що міститься у великих тлумачних лексиконах, які в словникових дефініціях відображають мовну картину світу, містять відомості про граматичні характеристики лексичних одиниць, про особливості їхнього функціонування і розв'язання головного завдання – з

допомогою прийнятого укладачами особливого інструменту опису відобразити основні характеристики семантичної структури слова, системи його значень» [Лінгвістично-інформаційні студії... Т. III. Кн.1. 2018 : 26].

1.4. Дефініція (словникова дефініція) та формули квазісемантики

Основним елементом у структурі тлумачного словника є лексичне значення слова, яке «у процесі лексикографічного опрацювання стає конкретним фактом об'єктивної дійсності – тлумаченням, або словниковою дефініцією» [Широков 2011 : 25–26].

Під терміном «лексичне значення» у мовознавчій літературі розуміють: «закладений у слові зміст, який визначається співвіднесеністю слова з відповідним поняттям» [Єрмоленко, Бибик Тодор 2001 : 84]; «...значення – це не просто «психічне утворення, що конструюється з відображень окремих елементів дійсності», – воно є (чи повинно бути) також об'єктивним відображенням дійсності, соціально зумовленою категорією, стабільною в синхронії, але потенційно мінливою в діахронії» [Д'яков 2000 : 57]; «Значення слова зумовлюється всією лексико-семантичною системою мови і є результатом відображення суспільно усвідомленої об'єктивної дійсності. Лексичне значення формується у зв'язках і взаємовідношеннях слів певної мови. На відміну від понять, які є спільними для різних мов, лексичне значення слова завжди національно специфічне, як і вся лексика в цілому» [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн.1. 2018 : 26].

Теоретичні та практичні проблеми лексикографічного опису, побудова словникових дефініцій завжди перебували в колі уваги як українських, так і закордонних вчених: Є. Бартмінського [Bartmiński 1988], С. І. Головащука [Головащук 1976], В. Дорошевського [Дорошевський 1970],

В. В. Дубічинського [Дубічинський 2002, 1992], О. І. Нечитайло [Нечитайло 1985], Л. С. Паламарчука [Паламарчук 1973], В. М. Русанівського [Русанівський 1988], Е. Ф. Скороходька [Скороходько 1965], Л. М. Полюги [Полюга 2003], О. О. Тараненка [Тараненко 1996], В. А. Широкова [Широков 2005а] та ін.

У науковій літературі, говорячи про розкриття значення слова, переважно використовують терміни «дефініція» та «тлумачення», рідше – «визначення». Проблему розмежування цих термінів порушено в працях багатьох науковців: С. Я. Єрмоленко [Єрмоленко 2003 : 62], Н. Г. Лозової [Лозова 2015], О. В. Нарушевич-Васильєвої [Нарушевич-Васильєва 2013], Л. Е. Пшеничної та В. С. Моргунюка [Пшенична, Моргунюк 2000], А. В. Шевчук [Шевчук 2016] та ін.

Словник «Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» за ред. С. Я. Єрмоленко термін «дефініція» подає як «визначення, тлумачення, розкриття змісту наукового поняття» [Єрмоленко, Бибик, Тодор 2001 : 46]. За «Словником сучасної лінгвістики: поняття і терміни» А. П. Загнітка дефініція – «це логічне визначення певного поняття, що відбиває найсуттєвіші його ознаки; наукове визначення поняття» [Загнітко 2012 Т. 1. : 199], а тлумачення лексичного значення – це «один із компонентів словникової статті, що є центральним і встановлює кількість значень слова та визначення кожного значення окремо. Установлення кількості та ієрархія значень зумовлюють структуру словникової статті і характер визначення» [Загнітко 2012. Т. 4. : 51].

Розрізняють терміни «дефініція» та «тлумачення» С. Я. Єрмоленко [Єрмоленко 2003 : 62] та О. В. Нарушевич-Васильєва, яка вважає, що термін «тлумачення» не варто використовувати як абсолютний синонім терміна «дефініція». На думку дослідниці, термін «визначення» варто вживати суто на позначення логічної операції, у процесі якої розкривається зміст поняття, а термін «дефініція» – на позначення своєрідного результату логічної операції

визначення, як словесне вираження тих специфічних особливостей, що відрізняють певне поняття від суміжних із ним, перерахування істотних ознак визначуваного поняття, які його репрезентують; термін «тлумачення» є одним зі способів фіксації результату представлення семантики термінологічної одиниці в словнику або тексті, який характеризується відсутністю чіткої операції логічного визначення змісту поняття [Нарушевич-Васильєва 2013 : 110–112].

Н. Г. Лозова розуміє тлумачення як «структуру, яка охоплює загальні ознаки наївного поняття, що його позначає загальноповживане слово, а у випадку термінологізованого чи детермінологізованого слова ще й загальні ознаки адаптованого до загального вжитку наукового поняття, що його у відповідній галузі знання позначає термін» [Лозова 2015 : 72]; а дефініцію як «сукупність ознак певного поняття» [Там же : 72].

Дослідниця А. В. Шевчук ототожнює терміни «дефініція» і «тлумачення» та розуміє їх як коротке витлумачення значення слова, що має бути точним і достатньо інформативним, для того, щоб представляти значення слова в усій його повноті та обсязі основних компонентів [Шевчук 2016 : 32].

У нашому дослідженні використовуємо терміни «дефініція» та «тлумачення» як синоніми та вважаємо, що «словникове тлумачення і словникова стаття загалом у зручній та економній формі дають строгу і якомога вичерпнішу інформацію про значення окремого слова і показують його місце в лексичній системі, зв'язки з близькими за значенням лексичними одиницями, служать основою семантичної взаємодії цієї лексики з іншими в контексті» [Словник... 2010 : 14].

Дефініція складається з означуваної частини (дефінієндум) і означувальної (дефінієнс). Означувана частина коротка, безпосередньо вказує на те, що піддається означенню. Означувальна частина містить інформацію, необхідну для визначення і стає відомою у процесі визначення [Широков 2011 : 26].

Словникова дефініція надає інформацію про лексичне, фразеологічне, граматичне і стилістичне значення слова. Отже, «...тлумачний словник демонструє семантичний стан слова як основної одиниці лексикографування – його комплексне представлення, перш за все, як лексичної, граматичної та стилістичної одиниці мовної системи» [Лінгвістичні та технологічні... 2010 : 20].

У лексикографічній практиці і традиції існують певні типи дефініцій: описові, синонімічні, відсильні, контекстні, когнітивні та ін., а також правила їхнього створення.

Так, автор концепції та принципів укладання «Нового словника української мови» тлумачного типу О. О. Тараненко, з-поміж способів семантичної характеристики, виділяє: 1) описове тлумачення в правій частині словникової статті, що на думку науковця, є основним способом лексико-семантичної характеристики слова. Тлумачення повнозначних слів передбачає: а) підведення позначуваного поняття (предмета, явища, властивості, якості, ознаки, кількості, дії тощо) під найближче родове поняття (рід, розряд, групу і т. ін.) з одночасною вказівкою на його видові, диференційні риси; б) характеристику позначуваного поняття як частини певного цілого, певної сукупності з вказівкою на її істотні ознаки; 2) тлумачення шляхом відсилання до синонімічного слова (більш відомого, поширеного або стилістично нейтрального), абсолютно тотожного даному слову за предметно-поняттєвою віднесеністю; 3) тлумачення ширшого за предметно-поняттєвою віднесеністю слова шляхом перерахування кількох вужчих предметів, дій, ознак, тощо, які входять до об'єкта його позначення [Тараненко 1996 : 21–24].

Схожі типи дефініцій виділяє А. П. Загнітко: 1) описова – визначення значення слова шляхом віднесення позначуваного предмета, явища тощо до відповідного родового поняття і наведення його розрізняювальних зовнішніх, внутрішніх і функційних характеристик; 2) синонімічна – розкриває значення

слова через тотожні або близькі за значенням слова; 3) відсильна (дериваційна) – містить характеристику мотиваційного значення та зберігає зв'язки твірного й похідного значень [Загнітко 2012 : 199–200].

В. О. Балог основними типами тлумачення називає описові та відсильні [Балог 2003 : 4].

У науковій літературі функціонує термін «контекстна дефініція», метою якої є показати дефінійовану одиницю – слово або фразеологізм – у типовому для неї граматичному та лексичному контексті [Кравчук 2005 : 187]. Такий тип дефініцій застосовано, наприклад, у тлумачному словнику польської мови «Інший словник польської мови» за редакцією М. Банька [Inny słownik... 2000].

Науковці Н. Г. Лозова [Лозова 2015], О. В. Юдін [Юдін 2011], В. Ф. Старко [Старко 2004] та ін. використовують також термін «когнітивна дефініція» (запропонував Є. Бартмінський [Bartmiński 1998]). Когнітивною дефініцією називають «дефініцію певного явища з погляду пересічного, звичайного носія мови, яка моделює стійкий зміст, що асоціюється з цим явищем у широких культурних сферах, масовій народній свідомості» [Юдін 2011 : 15].

Традиційно в українській тлумачній лексикографії виокремлюють групу дефініцій, тлумачення слова в яких здійснюється через посилання на словникову статтю з близьким за семантикою реєстровим словом, що перебуває з означуваним у певному дериваційному відношенні. Для дефініцій цього типу характерним є набір формул тлумачення – своєрідних семантичних кліше, які маркують тип відношення між означуваним словом та його відповідником у дефініції. Такі формули тлумачення не містять семантичних складників (архі- та диференційні семи), у них часто використовується спосіб тлумачення лексичної семантики через граматичну (іменник до ..., прикметник до ..., прислівник до ...) [Широков 2012]. Внаслідок цього зазначені дефініції неможливо використати для побудови

семантичних аналізаторів. На цю проблему вказано в праці В. А. Широкова [Широков 2012], де для дефініцій імпліцитного типу було введено термін «формули квазісемантики» і за допомогою сервісів віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови» знайдено певний масив таких формул. Нами за допомогою сервісу ВЛЛ «СУМ» виявлено ширший набір формул квазісемантики, а саме – 35 типів.

Таблиця формул квазісемантики

№	Назва формули квазісемантики	Приклад	Кількість у ВЛЛ СУМ
1	Абстр. ім. до	ВИДОЗМІНЮВАНІСТЬ , Абстр. ім. до видозмінюваний .	2603
2	Вищ. ст. до	БЛІЖЧИЙ , а, е. Вищ. ст. до близький .	55
3	Властивість за знач.	АВТОМАТИЧНІСТЬ , ності, ж. Властивість за знач. автоматичний .	2720
4	Властивість і стан за знач.	ВАЖКУВАТИСТЬ , тості, ж. Властивість і стан за знач. важкуватий .	394
5	Властивість і якість за знач.	ЗАДУШЕВНІСТЬ , ності, ж. Властивість і якість за знач. задушівний .	47
6	Дієпр. акт. до	ВАБЛЯЧИЙ , а, е. Дієпр. акт. до вабити .	826
7	Дієпр. пас. до	АБОНОВАНИЙ , а, е. Дієпр. пас. до абонувати .	9538
8	Дія за знач.	ВІРАЗ , у, ч.1. <i>рідко</i> . Дія за знач. виражати 1 і виразити.	10895
9	Дія і стан за знач.	АКЛІМАТИЗУВАННЯ , я, с. Дія за знач. акліматизувати і стан за знач. акліматизуватися .	507
10	Док. до	ДОЇХАТИСЯ , їдеться, <i>безос., розм.</i> Док. до їхатися .	2414
11	Друга частина складних слів, що відповідає слову	...БОКИЙ . Друга частина складних слів, що відповідає слову бік , напр.: білобокий , кривобокий , однобокий .	9
12	Жін. до	ГІМНАСТКА , и, ж. Жін. до гімнаст .	3141

13	Збільш. до	БУКЕ́ТИЩЕ , а, ч. Збільш. до букéт 1 .	280
14	Збірн. до	БАДИЛІ́ННЯ , я, с. Збірн. до бадилі́на .	275
15	Зменш. до	БЛАГЕ́НЬКИЙ , а, е, <i>розм.</i> Зменш. до благі́й .	1484
16	Зменш.-пестл. до	БРАВЕ́НЬКИЙ , а, е. Зменш.-пестл. до бра́вий .	2032
17	Найвищ. ст. до	ЩОНАЙДА́ЛЬШИЙ , а, е, <i>підсил.</i> Найвищ. ст. до дале́кий 1 .	103
18	Однокр. до	ГРЮ́КНУТИ , ну, неш, <i>док., чим і без дод.</i> Однокр. до грю́кати .	831
19	Пас. до	АБСОЛЮТИЗУВА́ТИСЯ , <i>ується, недок.</i> Пас. до абсолютизува́ти .	3949
20	Перша частина складних слів, що відповідає словам	АВТО... ⁴ Перша частина складних слів, що відповідає словам свій, власний або основі са́мо в словах іншомовного походження, напр.: а в т о б і о г р а ф і я , а в т о г р а в ю р а .	21
21	Перша частина складних слів, що відповідає слову	АВТО... ² Перша частина складних слів, що відповідає слову автоматі́чний у 1 знач., напр.: а в т о в а г а́ , а в т о з в а́ р ю в а н н я , а в т о м а с а ж е́р , а в т о п о д а́ ч а .	384
22	Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову	АЕРО... Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову авіаці́йний , напр.: а е р о б о́ м б а , а е р о к л у́ б , а е р о м а я́ к ; 2) слову повітря́ний , напр.: а е р о н а в і г а́ ц і я , а е р о п о ш т а , а е р о т р а́ н с п о р т , а е р о ф л о́т .	33
23	Пестл. до	АКУРА́ТНЕНЬКИЙ , а, е. Пестл. до акура́тний .	1125
24	Підсил. до	ВІРНІ́СІНЬКИЙ , а, е. Підсил. до вірний	328
25	Прикм. до	БАЗИЛІ́КОВИЙ ² , а, е. Прикм. до базилі́к .	8849
26	Присл. до	АВТОМАТИ́ЧНО , <i>присл. 1.</i> Присл. до автоматі́чний .	5503
27	Стан за знач.	ВЗАЄМОВВІ́ЧЛИВІСТЬ , <i>вості, ж.</i> Стан за знач. взаємовві́чливий .	883

28	Стан і властивість за знач.	БАЙДУЖІСТЬ , жості, <i>жс.</i> Стан і властивість за знач. байдужий 1.	125
29	Стос. до	БАЙРОНІЧНИЙ , а, е. Стос. до байронізму.	5029
30	Те саме, що	АБЕ́ТКА , и, <i>жс.</i> 1. Те саме, що алфа́віт 1.	21151
31	Уживається як пред. за знач.	ЦИБ , <i>виг., розм.</i> Уживається як пред. за знач. циба́ти і цибну́ти .	8
32	Уживається як присудок за знач.	ГУР-ГУ́Р , <i>виг., розм.</i> 2. Уживається як присудок за знач. гу́ркати .	170
33	Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника	П'ЯТИМІЛЬЙО́ННИЙ , а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника п'ять мі́льйо́нів .	10
34	Якість за знач.	ЕЛІ́ТНІСТЬ , ності, <i>жс.</i> Якість за знач. елі́тний .	147
35	Якість і властивість за знач.	БРЯЗКІ́ТЛИ́ВІСТЬ , вості, <i>жс.</i> Якість і властивість за знач. брызкітлі́вий . <i>Набридлива брызкітли́вість</i> .	30
			85869

Як видно з таблиці, 35 типів формул квазісемантики забезпечують існування понад 85 тисяч семантично похідних лексичних одиниць. Отже, «Словник української мови» у формі віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови», як зазначає В. А. Широков, може служити досить ефективним інструментом для визначення лексичного ядра української мови, означення й формалізації породжувальних механізмів на класі українських лексичних одиниць [Широков 2012 : 503].

Побудова словникових дефініцій, як у традиційному паперовому, так і в електронному словниках, має відповідати загальним вимогам. У теоретичній лексикографії основними вимогами до лексикографічного опису є: стандартність, що передбачає єдиний протягом цілого словника опис однотипних явищ; економність – коли перевага надається коротшому описові

перед довшим; простота – застосування під час лексикографічного опису максимально простих та зрозумілих синтаксичних конструкцій і слів, у лексичному значенні яких немає непотрібної двозначності та зайвої розпливчастості; повнота – прагнення вичерпного опису всіх важливих значень і способів вживання реєстрових одиниць [Лінгвістично-інформаційні студії... Т. III. Кн.1. 2018 : 14].

На думку О. О. Тараненка, основними вимогами до тлумачень є такі:

- 1) адекватність визначення лексичного значення слова позначуваному поняттю;
- 2) достатність тлумачення для розуміння змісту позначуваного поняття та особливостей уживання слова;
- 3) врахування і показ лексико-семантичних і лексико-граматичних системних відношень тлумаченого слова та уточнення його місця у відповідних лексико-семантичних і лексико-граматичних групах:
 - а) максимальна однотипність тлумачення системно пов'язаних між собою слів;
 - б) наведення через крапку з комою після описового тлумачення слова (окремого значення) його синоніма (синонімів), але з абсолютно тим самим значенням і стилістичною характеристикою;
 - в) наведення після тлумачення антоніма до тлумаченого слова чи його значення;
- 4) нетавтологічність тлумачення семантично пов'язаних між собою слів [Тараненко 1996 : 24–27].

Для електронних словників, розрахованих на використання в системах автоматичного опрацювання інформації, крім зазначених вимог, досить важливою є вимога експліцитного представлення інформації в них, що забезпечить ефективність їх опрацювання програмними засобами.

1.5. Теорія семантичних станів

У нашому дослідженні для проведення семантичного аналізу мовних одиниць, який би забезпечував високий ступінь ефективності роботи семантичних модулів у системах АОТ при встановленні семантичних

властивостей відносних прикметників, застосовано формалізм теорії семантичних станів, розроблений В. А. Широковим [Широков 2004, 2005б].

Теоретичним підґрунтям такого вибору є те, що формалізм теорії семантичних станів забезпечує реалізацію опису семантики слова через визначення його загального семантичного стану, детермінованого максимально повною множиною контекстів, у яких це слово функціонує [Граматичні системи... 2018 : 17].

Теорія семантичних станів лексичних одиниць є інструментальним засобом для проведення семантичних досліджень, здійснюваних за допомогою комп'ютерних технологій, та побудована як узагальнення результатів глибокого всебічного аналізу системної організації представлення семантичної інформації у великих тлумачних словниках з урахуванням специфічних відмінностей змісту інформації, типу користувача, на якого ця інформація розрахована, способу її представлення в загальномовних і термінологічних тлумачних словниках [Широков 1999, 2004, 2011]. Теорія апробована в працях В. А. Широкова та представників його наукової школи під час досліджень семантики українських дієслів [Сухарина 2003], іменників [Погрібна 2005], прийменників [Бугаков 2006], під час побудови електронного словника синонімів [Грязнухіна, Любченко 2017], лексико-семантичних досліджень іспанської мови [Купріянов 2018].

За словами В. А. Широкова: «Незважаючи на те, що й досі не створено формального апарату для визначення системи усіх можливих семантичних станів будь-якої лексеми, природно вважати, що досить адекватною моделлю цієї системи може слугувати комплекс граматичних та лексичних значень – так, як його подано, скажімо, у великому тлумачному словнику певної мови» [Широков 2005а : 226].

Згідно з теорією семантичних станів, будь-яке слово (мовна одиниця) в контексті або в мовному потоці перебуває в певному семантичному стані, який

для одиниць лексичного рівня є сумою ознак граматичної та лексичної семантики [Там же : 32].

Для одиниць лексичного рівня семантичний стан представлено множиною ознак граматичної та лексичної семантики, організованою через родо-видові (гіперо-гіпонімічні) зв'язки з іншими одиницями в лексико-семантичній системі, що цілком відповідає вимогам експліцитного представлення лексичного значення слова в ЕТС.

Семантичний аналіз багатозначних слів урахує їхні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ). Однозначні слова ототожнюються як такі, що складаються з одного ЛСВ.

Формально відповідність між мовною одиницею (ЛСВ) та її семантичним станом описується як: $s : X \rightarrow s(X)$, де X – лексема, лексико-семантичний варіант (ЛСВ) для багатозначного слова; s – відповідність між X та $s(X)$ – семантичний стан ЛСВ, що має своїми детермінантами елементи засобів матеріального вираження семантики [Грамматичні системи... 2018 : 34].

Для багатозначного слова його семантичний стан буде описаний сукупністю всіх семантичних станів ЛСВ цього слова і позначатиметься як $\{s(X)\}$.

Клас одиниць певного типу в мові L позначається символом $W(L)$, для однієї мови – W . Належність X до класу W позначається $X \in W$, множина всіх семантичних станів для всіх $X \in W$ буде $S = \{s(X); X \in W\}$ [Там же : 34].

Існують «чисті» семантичні стани, в яких оператор F (оператор значення певної семантичної категорії, наприклад, ним можуть бути частини мови) має лише одне значення, та «змішані» – стани, для яких оператор F , що діє на функцію семантичного стану, є комбінацією певної кількості чистих семантичних станів, що відповідають різним власним значенням цього оператора [Широков, Шевченко 2014 : 21–22].

У сучасному мовознавстві функціонують інші терміни, які тією чи іншою мірою наближаються до поняття семантичного стану: «семема», «лексико-

семантичний варіант», «семантичний множник», «формально-семантичний варіант», «лексико-граматичне значення слова», «лексико-граматична варіативність» та ін. [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 2 : 147]. Проте, саме поняття «семантичного стану» точніше характеризує взаємодію граматичної та лексичної семантики і містить експліцитні засоби для врахування та маніфестації лінгвістичних неоднозначностей, тобто апарат суперпозиції станів [Там же : 148].

Згідно з теорією семантичних станів, теоретично повна сукупність семантичних станів мовної одиниці, абстрагована з усіх мислимих контекстів її вживання, формує певний розподіл, що можна зафіксувати в лексикографічних системах. Слово, перебуваючи в певному контексті (словосполученні, реченні, тексті) зазвичай реалізує лише один семантичний стан, проте існують випадки, коли мовна одиниця функціонує одночасно в кількох семантичних станах. Такі випадки формалізуються через суперпозицію семантичних станів. [Там же : 177–180].

1.6. Лінгвістичний корпус як інструмент досліджень

У сучасному мовознавстві активно застосовують електронні (цифрові) корпуси текстів для проведення різноманітних досліджень. Найповніше в українській науковій літературі інформація з цього напрямку представлена в працях співробітників Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, у першу чергу в монографіях [Корпусна лінгвістика... 2005, Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. 4] та низці наукових статей, зокрема [Застосування Українського... 2011].

Теоретичні питання корпусної лінгвістики, а також застосування корпусів текстів у сучасних дослідженнях представлено в працях, як українських дослідників, так і закордонних учених: С. Н. Бук [Бук 2006, 2009, 2012],

Н. М. Бобер [Бобер 2018], Т. В. Бобкової [Бобкова 2014], О. І. Ванівської [Ванівська 2012], Н. П. Дарчук [Дарчук 2010, 2017], О. М. Демської-Кульчицької [Демська-Кульчицька 2003, 2005, 2010], В. В. Жуковської [Жуковська 2013, 2018, 2020], Є. А. Карпіловської [Карпіловська 2006, 2015], Г. Л. Кривенко [Кривенко 2017], А. А. Лучик, І. В. Остапової [Лучик, Остапова 2017], А. А. Лучик, О. С. Пальчевської [Лучик, Пальчевська 2022], О. Ю. Плахотнікової [Плахотнікова 2015, 2017], С. Б. Фокіна [Фокін 2015, 2018], В. Ф. Старка [Старко 2014], М. О. Шведової [Шведова 2018, 2019, 2020], J. Aarts, W. Meijs [Aarts, Meijs 1984], P. Baker [Baker 2010] та ін.

Під поняттям лінгвістичний корпус текстів зазвичай розуміють «великий, уніфікований, структурований, розмічений масив мовних даних в електронному вигляді» [Корпусна лінгвістика... 2005 : 12].

На думку А. А. Лучик та І. В. Остапової, у загальному розумінні лінгвістичний корпус – «це представлений у цифровому форматі, великий за обсягом, уніфікований, структурований, розмічений і філологічно компетентний масив текстів природною мовою, доповнений системою керування – універсальними програмними засобами для пошуку та опрацювання різноманітної лінгвістичної інформації» [Лучик, Остапова 2017 : 34].

Як зазначає В. В. Жуковська, «лінгвістичний корпус – це не просто джерело ілюстративних прикладів, а потужний інструмент, багатофункціональна лінгво-інформаційна система для проведення різнопланових мовознавчих досліджень» [Жуковська 2020 : 117].

Отже, визначень поняття «лінгвістичний корпус» у сучасній науці є багато, але якщо зібрати найсуттєвіші риси та ознаки цього об'єкта, то їх можна узагальнити в такій дефініції: лінгвістичний корпус – це великий за обсягом, уніфікований, структурований, розмічений і філологічно компетентний цифровий масив текстів природною мовою, споряджений

спеціальними програмними засобами для введення, корекції, пошуку, аналізу, структурування та виконання інших операцій з лінгвістичною інформацією.

Лінгвістичний корпус виконує такі основні функції: 1) репрезентації (представлення) лінгвістичних даних; 2) маркування (тегування, анотування; розмічання) текстів; 3) експлікації даних [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. 4 : 89].

Найважливішим поняттям, яке відмежовує корпуси текстів від зібрання електронних текстів, є поняття розмітки – полягає в тому, що текстам корпусу, а також їхнім компонентам призначаються спеціальні мітки (індикатори) різних типів: зовнішні (описують елементи бібліографічного опису: видання, рік, автор тощо); структурні (описують структуру тексту: розділ, абзац, речення тощо); лінгвістичні (описують лексикографічні, граматичні, семантичні, синтаксичні та інші характеристики) [Корпусна лінгвістика... 2005 : 13].

Лінгвістичний корпус є сучасним інструментальним засобом для широкого кола мовознавчих досліджень. Як слушно зазначає Н. П. Дарчук: «Для проведення теоретичних і прикладних (машинний переклад, аналіз і синтез мовлення, анотування і реферування тексту тощо) та дидактичних досліджень спеціалісти в галузях когнітивної лінгвістики, стилістики, семасіології, функціональної граматики, словотвору не мають узагальнених даних про закономірності функціонування мовних одиниць у мовленні. Усю необхідну лінгвістичну інформацію для подальшого опрацювання у філологічних студіях можна одержати з корпусів текстів» [Дарчук 2010 : 45–46].

За допомогою лінгвістичних корпусів текстів укладають різні електронні словники: частотні, мови письменників, перекладні, тлумачні та ін., створюють інформаційні бази даних, здійснюють мовознавчі дослідження. Корпуси текстів, як зазначає В. В. Жуковська, є потужними мовно-інформаційними системами, що активно використовуються для розв'язання

широкого кола дослідницьких завдань майже в усіх галузях мовознавства: лексикографії, граматиці, лексикології та семасіології, стилістиці, перекладацьких студіях, прагматиці, соціолінгвістиці, психолінгвістиці, дискурсології, когнітивній лінгвістиці, лінгвістичній варіантології, навчанні та вивченні мови (рідної та / або іноземної), літературознавчих дослідженнях та інших [Жуковська 2020 : 114].

Оскільки корпусне опрацювання мови дає змогу проводити дослідження не лише на окремих прикладах, а на репрезентативних масивах мовного матеріалу, в нашому дослідженні для опису семантики відносних прикметників в ЕТС, інструментом дослідження обрано Український національний лінгвістичний корпус (УНЛК). Корпус українських текстів також слугує базою ілюстративного матеріалу для укладання словників та проведення різноманітних мовознавчих досліджень в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України.

У роботі дослідника процес визначення текстових контекстів уживання словосполучень «прикметник + іменник» надзвичайно трудомісткий. У межах Інтегрованої лексикографічної системи, компонентом якої є УНЛК обсягом понад 200 млн слововживань, вибір контекстів здійснюється автоматично із залученням програми автоматичного морфологічного аналізу (АМА) тексту і програми лематизації. Інструментом АМА і лематизації в ІЛС слугує електронний Граматичний словник української мови. УНЛК наділений різними функціями, за допомогою яких дослідник може формувати текстові вибірки різних стилів, зокрема наукового, публіцистичного, художнього та ін., виокремлювати тексти певного автора, а також тексти за певний часовий період, отримати статистичні дані на основі великих масивів мовного матеріалу, що забезпечує вірогідність результатів дослідження.

Висновки до розділу 1

Застосування інформаційної теорії лексикографічних систем дозволяє здійснити формалізацію лінгвістичного матеріалу, що є необхідною умовою для створення моделі та інструментарію багатопараметричного опису семантики відносних прикметників в електронному тлумачному словнику, спрямованого на застосування в системах автоматизованого опрацювання інформації. Теорія лексикографічних систем надає теоретичні узагальнення як для традиційної лексикографії, так і для побудови ефективних інструментальних засобів, орієнтованих на здійснення семантичних досліджень з використанням комп'ютерних технологій. Розроблена на засадах теорії лексикографічних систем ІЛС дає змогу здійснити багатопараметричний аналіз лексики в словнику, а також слугує високоефективним програмно-інформаційним апаратом екстрагування різнобічної інформації зі словників та подальшого її опрацювання.

Формалізм теорії семантичних станів забезпечує високий ступінь ефективності роботи семантичних модулів у системах автоматизованого опрацювання інформації під час встановлення семантичних властивостей відносних прикметників. Теорія семантичних станів є інструментальним засобом для семантичних досліджень, здійснюваних за допомогою комп'ютерних технологій, оскільки уможливорює здійснення всебічного аналізу представлення семантичної інформації в тлумачних словниках.

Застосування корпусних технологій у дослідженні дає змогу залучити широкий контекст для аналізу лексичної сполучуваності відносних прикметників з іменниками на шляху до подолання проблеми експліцитного представлення інформації в електронному тлумачному словнику, що сприятиме впровадженню комп'ютерних технологій у дослідження з семантики, зорієнтованих на створення систем опрацювання природної мови. Сервіси Українського національного лінгвістичного корпусу дають змогу сформувати текстові вибірки різних стилів, зокрема наукового,

публіцистичного, художнього тощо, виокремити тести конкретного автора, або ж за певний часовий період, а також отримати статистичні дані на основі великих масивів мовної інформації, що забезпечує достовірність результатів дослідження.

Лінгвістичний корпус доцільно і можливо застосовувати для вирішення широкого кола мовознавчих проблем з використанням як традиційних методів дослідження, так і методів комп'ютерних технологій, спрямованих на автоматизоване опрацювання мовної інформації.

РОЗДІЛ 2

ЕЛЕКТРОННИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК – РЕПРЕЗЕНТАТИВНА БАЗА ТА ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

2.1. Електронний тлумачний словник як універсальна лінгвосемантична система

Електронні словники стали невід'ємним інструментом для проведення наукових досліджень, а їх створення – важливим етапом у розвитку лексикографії. Вибір словника як інструменту проведення досліджень є не випадковим, адже «...словник є тим компактним і добре впорядкованим середовищем, яке відносно легко піддається алгоритмізації і може бути ефективно використане у лінгвістичних комп'ютерних компонентах» [Широков 2011 : 21].

Електронні словники здатні замінити значний обсяг рутинної роботи лексикографа. Як зауважує М. М. Пещак, у словникарській роботі на етапі синтезування реєстрової одиниці можна виділити операції, доступні комп'ютерному опрацюванню, а також операції, які буде виконувати тільки людина. Так, наприклад, залежно від типу багатотомного словника для реєстрової одиниці можуть автоматизовано синтезуватися такі властивості слововживання: встановлюється кодифікаційна норма; визначається фонетично та граматично зумовлене слововживання; враховуються особливості теоретично можливих та практично використовуваних правил словозміни повнозначних слів; розпізнається частиномовна приналежність; враховується граматично-категоріальна характеристика; встановлюються стилерозрізнявальні функції [Пещак 1996 : 10]. Крім цього, за словами дослідниці: «В кожній з перерахованих властивостей слововживання комп'ютеру можна доручати ще добір лексичного матеріалу з електронної

картотеки, визначення типовості відповідного мовного факту, його класифікацію за частотністю реалізації в аналізованих лексичних картках тощо» [Пещак 1996 : 10].

При цьому «підвищується роль великих словників у сучасну епоху як семантичних аналізаторів, тегерів, елементів концепто- і онтографічних систем, резидентних елементів мовної підтримки різного типу прикладних мовно-інформаційних систем і процесів (експертиза текстів, законодавство і правозастосування, інженерія знань, штучний інтелект тощо). Значення словників у сучасних інформаційних технологіях постійно зростає, що робить необхідним переведення їх до цифрових форматів. Але цей чинник висуває також й нові вимоги до якості словників та засобів і способів експлікації їхньої внутрішньої системної семантичної і логічної структури» [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 2 : 9–10].

На відміну від паперових, електронні словники багатофункціональні, здатні вмещувати великий обсяг матеріалу, швидко додавати та екстрагувати необхідні слова, ілюстрації, фіксувати зміни в написанні слова тощо, а отже, відображати сучасний стан лексики. Електронний тлумачний словник слугує не лише технічним пристроєм із високими показниками параметрів швидкого пошуку, обсягу пам'яті. Словник такого типу може бути застосований у сфері досліджень зі створення систем автоматизованого опрацювання мовної інформації, що передбачають попереднє проведення семантичного аналізу лексичної підсистеми мови.

Разом із цим, як зазнає М. М. Пещак: «Комп'ютерна автоматизація укладання паперових словників, створення комп'ютерних електронних словників як прикладного аспекту комп'ютерної лексикографії вимагає співробітництва спеціалістів з багатьох галузей науки, перед якими суспільні умови на кожному кроці свого розвитку ставлять цілком несподівані завдання, практичне розв'язання яких потребує й паралельного теоретичного

усвідомлення багатьох питань лінгвістичного, математичного та програмного характеру» [Пешак 1996 : 11].

Наше дослідження здійснювалося на матеріалі електронної форми тлумачного Словника української мови у 20 томах. Словник представлено комп'ютерною технологією у вигляді віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови», у межах якої здійснюється також й формування паперової форми словника. Електронна форма СУМ-20, за словами В. А. Широкова, дає можливість зібрати та представити в єдиному, «зв'язному» лексикографічному продукті значну кількість якісно різномірної лінгвістичної інформації, а також дає змогу експлікувати такі мовні факти, функції та процеси, які фізично неможливо подати в паперовому словнику [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018 Т. III. Кн. 1 : 22].

У сучасному мовознавстві великі тлумачні словники розглядають не лише як довідково-інформаційну систему, а як матеріал досліджень, оскільки такий словник є специфічним системним відображенням реальної мовної дійсності, в якому мовна система представлена у вигляді екстрагованого з мовлення лексичного інвентарю з відповідними типізованими лінгвістичними характеристиками його одиниць [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 1 : 24]. У тлумачному словнику певним чином віддзеркалено мовні пласти, які існують реально та сфери словникового складу мови, деякі характерні особливості її системного влаштування. При цьому тлумачний словник демонструє семантичний стан слова, що є основною одиницею лексикографування – його комплексне представлення як лексичної, граматичної та стилістичної одиниці мовної системи [Там же : 24].

Електронний тлумачний словник слугує основним джерелом семантичної інформації під час розроблення нових лексикографічних систем. Словник такого типу виконує не лише функцію довідково-інформаційної системи, а й функцію резидентного словника, який є частиною автоматизованого робочого місця лінгвіста під час формування

лексикографічних баз даних нових електронних словників, у яких здійснюється опис різних лексико-граматичних, семантико-синтаксичних та семантичних явищ лексичних одиниць української мови в межах ІЛС. У цьому випадку йдеться про автоматичні електронні словники – граматичний та синтаксичний словник керування, а також автоматизовані електронні семантичні словники синонімів і паронімів. ЕТС виконує функцію інформаційно-програмного інструментарію семантичних досліджень, які здійснюють в автоматизованому режимі [Грязнухіна, Любченко 2017 : 57].

Крім функції довідково-інформаційної системи, електронний тлумачний Словник української мови зорієнтовано на використання в системах автоматизованого аналізу текстової інформації. У першому випадку користувачами словника є широке коло людей різних професій, а також тих, хто не є носієм української мови. У другому – фахівці, які займаються проблемами автоматичного опрацювання текстової інформації (АОТ) у межах штучного інтелекту. На етапі розроблення цих систем ЕТС слугує репрезентативною базою для проведення наукових досліджень із семантики з використанням методів комп'ютерної лінгвістики. Інтегрований з іншими лексикографічними джерелами, словник такого типу може бути використаний безпосередньо в роботі семантичного модуля системи АОТ.

Довідкова функція ЕТС за швидкістю пошуку значно відрізняється від паперового. Під час роботи з комп'ютерною формою (словник записано на диску, або доступ до нього здійснюється через інтернет) користувач знаходить відповідь на свій запит за лічені секунди. У паперовій формі словника на пошук словникової статті користувач витрачає кілька хвилин. Час на пошук збільшується, якщо словникова дефініція побудована за відсильною формулою тлумачення до слова, яке, можливо, знаходиться в іншому томі. Для прикладу порівняємо словникові дефініції зі Словника української мови у 20 томах:

«ДОБРОДІЙНИЦТВО, а, с. Те саме, що добродійність.

ДОБРОДІЙНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **добродійний**.

ДОБРОДІЙНИЙ, а, е. 1. Признач. для надання матеріальної допомоги тим, хто її потребує; *благодійний*.

2. Який допомагає, сприяє в чомусь, робить добро кому-небудь.

2.1. Який приносить користь, дає добро» (Словник... 2023).

Усі тлумачення входять до 4 тому СУМ-20.

«ЖАНРОЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до жанрознавства.

ЖАНРОЗНАВСТВО, а, с. Те саме, що **генрістика**» (Словник ... 2023).

«ГЕНРІСТИКА, и, *ж.* Напрям лінгвістики, що досліджує жанри літературної творчості; жанрознавство» (Словник ... 2023).

Ці дефініції входять до 4 і 3 томів СУМ-20.

У віртуальній лексикографічній лабораторії «Словник української мови» дослідник може сформувати вибірки зі словника та за кілька секунд отримати інформацію про:

- кількість словникових статей;
- кількість словникових статей, що містять відсильну формулу тлумачення («Абстр. ім. до ...», «Див. ...», «Дієприкм. до ...», «Дія і стан за знач. ...» та ін.);
- граматичні характеристики реєстрового слова;
- лексичне значення та відтінки значень конкретного реєстрового слова;
- ілюстрації вживання слова в тексті;
- частоту вживання слова;
- характеристики лексеми за стилістичними та галузевими ремарками (*біол., бот., вет., діал., літ., наук., розм., спорт., тех., фарм., фіз., філос.* та ін.);
- виділити ілюстрації певного автора. Наприклад, за результатами пошуку: Т. Шевченко висвічується 3425 слів, М. Коцюбинський – 9210, Валерій Шевчук – 3389 і т. д.

Репрезентативність вибірок, сформованих на базі ЕТС обсягом у 200 тисяч слів, якими представлена основна частина лексичного складу мови – загальнонавчана, загальнонаукова, суспільно-політична лексика, забезпечує вірогідність отриманих результатів семантичного аналізу. Формування репрезентативних вибірок у «ручному режимі» займає дуже багато часу, тому залучення ЕТС до семантичних досліджень сприяє вивільненню значної частини робочого часу дослідника.

Виконання електронним тлумачним словником описаної вище функції забезпечує програмно-технологічний комплекс – віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови», що є інтегрованою лексикографічною системою, до складу якої входять, крім тлумачного словника як головного джерела семантичної інформації, електронний граматичний словник, що виконує в ній роль інтегровального компонента (за допомогою ЕГС здійснюється перехід від текстових словоформ до відповідних вихідних форм у реєстрі тлумачного словника), а також інші лексикографічні підсистеми – електронні словники синонімів і антонімів, паронімів, фразеологічний, дієслівного керування та ін., Український національний лінгвістичний корпус.

За допомогою ЕТЛ можна сформуванати перелік запитів, розрахованих на відповідні напрямки семантичних досліджень, для яких в ЕТС передбачено автоматичне формування вихідних даних у межах усього обсягу словника. Але при цьому до запиту є вимога: враховувати ті типи семантичної інформації щодо лексичного і граматичного значень слова чи його лексико-семантичного варіанта, які в лінгвістичній базі даних ЕТС представлені в структурованому вигляді. Запит будується як множина семантичних ознак, що складається з однієї ознаки або з кількох ознак, записаних через логічні операції.

За вказаними ознаками комп'ютерна програма здатна сформуванати окремі тлумачні словники українських іменників, дієслів, прикметників,

прислівників тощо. У межах сформованих словників, або серед усіх реєстрових одиниць словника також швидко можуть бути сформовані файли однозначних/багатозначних слів; антонімів; омонімів; паронімів та ін. Далі в кожному такому словнику дослідник автоматично формує файли словникових статей. Наприклад, у тлумачному словнику іменників можна сформувати файли словникових статей:

– іменників, значення яких передано лише за відсильною формулою тлумачення, наприклад: «Абстр. ім. до» (**АБСТРАГÓВАНІСТЬ**, ності, *ж.* Абстр. ім. до **абстрагóваний** (Словник... 2023)); «Властивість за знач.» (**АЖЎРНІСТЬ**, ності, *ж.* Властивість за знач. **ажўрний** (Словник... 2023)); «Властивість і стан за знач.» (**БЕЗГНІВНІСТЬ**, ності, *ж.* Властивість і стан за знач. **безгнївний** (Словник... 2023)) та ін.;

– багатозначних іменників;

– іменників, вжитих у складі фразеологічних зворотів;

– іменників за граматичними характеристиками (роду, відмінка, числа, збірності, невідмінюваності та ін.);

– іменників за стилістичними та галузевими ремарками (*іст., книжн., наук., жарт., фіз., діал., перен., поет., уроч., жарг., зневажл., розм.* та ін.).

У тлумачному словнику дієслів, можна сформувати файли тлумачних статей:

– дієслів доконаного виду та дієслів недоконаного виду;

– дієслів, у тлумачній статті яких є позначка «тільки док. вид.»/«тільки недок. вид.»;

– двовидових дієслів;

– перехідних/неперехідних дієслів.

У тлумачному словнику прикметників можна виокремити файли словникових статей:

– прикметників вищого ступеня – формула тлумачення «Вищ. ст. до ...», наприклад: «**ШВІДШИЙ**, а, е. Вищ. ст. до **швидкій**» (Словник... 2023);

– прикметників найвищого ступеня – формула тлумачення «Найвищ. ст. до ...», наприклад: «**НАЙШВІДШИЙ**, а, е. Найвищ. ст. до **швидкій**» (Словник... 2023);

– відносних прикметників, тлумачення яких передано за відсильними формулами «Прикм. до...», наприклад: «**АБАЖУРНИЙ**, а, е. Прикм. до **абажур**» (Словник... 2023) та «Стос. до ...»: «**АВАЛЬНИЙ**, а, е, *фін.* Стос. до авалю» (Словник... 2023);

– прикметників, що мають пестливе значення – формули тлумачення «Пестл. до ...», наприклад: «**АПЕТИТНЕНЬКИЙ**, а, е. Пестл. до **апетитний**» (Словник... 2023); «Зменш.-пестл. до»: «**ЛЕГЕНЬКИЙ**, а, е. Зменш.-пестл. до **легкій**» (Словник... 2023); «Зменш. до ...»: «**БЛАГЕНЬКИЙ**, а, е, *розм.* Зменш. до **благій**» (Словник... 2023).

Для проведення аналізу структурної будови тлумачення в ЕТС також можна автоматично сформувати файли реєстрових слів, значення яких передано за певними формулами тлумачення. Аналіз реалізації кожної з формул, проведений на матеріалі репрезентативних вибірок, сформованих на всьому обсязі тлумачного Словника української мови у 20 томах, забезпечує системний опис таких семантичних явищ, як:

– залучення синонімічного контексту до опису лексичного значення слова за відповідними формулами тлумачення: «Те саме, що»: «**БАЛІЧКА**, и, *ж.*, *розм.* 1. Те саме, що **розмова 1**» (Словник... 2023); формула представлення тлумачення одним словом «**АГЛИЦЬКИЙ**, а, е, *заст.* Англійський» (Словник... 2023); а також формула тлумачення, що передбачає запис інформації в тексті тлумачення через крапку з комою «**ДУКА**, и, *ч.*, *заст.* Багата людина; багач, багатій» (Словник... 2023);

– опис лексичного значення слів (іменників) на позначення абстрактних понять. Формула тлумачення «Абстр. ім. до...»: «**ВЕЛЕЛЮДНІСТЬ**, ності, *ж.* Абстр. ім. до **велелюдний**» (Словник... 2023);

– обумовленість лексичного значення слів із твірними основами семантикою відповідних мотивувальних основ. Формули тлумачення «Прикм. до ...», «Стос. до ...», «Дієприкм. до ...», «Присл. до ...» та ін.: «**АБАЗІ́НСЬКИЙ**, а, е. Прикм. до **абазі́ни**» (Словник... 2023); «**АБОНЕ́НТСЬКИЙ**, а, е. Стос. до абонента» (Словник... 2023); «**БУКВА́ЛЬНО**. Присл. до **буква́льний**» (Словник... 2023);

– відображення різних зв'язків у лексичній системі мови: «рід – вид», «частина – ціле», «комплекс – елемент», «причина – наслідок» та ін. Наприклад: «**ВАНІ́ЛЬ**, і, ж. 1. Тропічна рослина родини орхідних із довгими тонкими плодами, що містять ароматичну речовину. 2. Сушені ароматні плоди цієї рослини» (Словник... 2023) (відношення «рід – вид» → «рослина – ваніль»).

Під час дослідження семантики, а також розроблення лексикографічних систем, тезаурусних семантичних словників на повному обсязі ЕТС дослідник може формувати файли лексем певних семантичних класів за попередньо визначеними лексикографом диференційними ознаками (ключовими словами), що входять до тлумачення представників цього класу.

Завдяки безпосередньому доступу до тлумачень слів сформованого файлу, шляхом порівняння, лексикограф може класифікувати їх на семантичні групи, автоматично формувати відповідні цим семантичним групам нові файли.

Чітка формалізація опису макро- та мікроструктур електронного тлумачного словника, а також форма представлення інформації в ньому забезпечують можливість здійснювати автоматичне екстрагування семантичної інформації, необхідної для її подальшого використання під час визначення диференційних ознак досліджуваного семантичного явища, використовуючи інформацію не лише з реєстрового поля тлумачної статті, а й з самого тексту тлумачення. Отже, можемо розглядати ЕТС як універсальну лінгвосемантичну систему, що дає змогу швидко відбирати та структурувати

матеріал, проводити фронтальні семантичні дослідження на репрезентативних вибірках, а не лише на окремих прикладах.

2.2. Структура семантики прикметників в електронному тлумачному Словнику української мови у 20 томах

Необхідною умовою для автоматизованого опрацювання інформації в лексикографічній системі є виокремлення структурних елементів словникових статей. Як зазначає В. А. Широков: «для проведення автоматизованого аналізу граматичних, лексичних, семантичних та інших ефектів, відтворених у СУМі, необхідно в явному вигляді мати такі формальні об'єкти, які репрезентують структуру кожної його словникової статті, структуру міжсловникових відображень і словника в цілому» [Широков 1998 : 183].

Застосування інформаційної теорії лексикографічних систем до інтерпретації прикметникових словникових статей вимагає встановлення формальних репрезентантів їхньої структури. Згідно з теорією, Словник розглядаємо як лексикографічну систему, що має свою структуру та складається з множини словникових статей. Кожна словникова стаття містить ліву частину, в якій представлено граматичну характеристику реєстрового слова, та праву – лексичну. Саме права частина словникової статті репрезентує «зміст» мовного знака в Словнику, де представлено семантичну інформацію реєстрового слова.

Аналіз структури словникових статей прикметників було здійснено за допомогою віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови». Усього в Словнику 35380 прикметників.

Узагальнено структуру прикметникових словникових статей можна представити в такій формі:

X	V	F	S ¹	S ²
---	---	---	----------------	----------------

X – реєстрове слово

V – лексемні варіанти реєстрового слова

F – флексія реєстрового слова (жіночого і середнього роду)

S¹ – функціонально-стильова характеристика прикметника
(однокомпонентна)

S² – функціонально-стильова характеристика прикметника
(двокомпонентна) і т.д.

Усі структурні елементи лівої частини словникової статті в Словнику відображено за відповідними лексикографічними ремарками. Реєстрове слово виділено жирним шрифтом та обов'язково з наголосом.

У лівій частині словникової статті можуть бути подані лексемні варіанти, утворені на основі суфіксальної, префіксальної, акцентуаційної чи фонетичної варіації реєстрового слова.

За кількістю лексичних компонентів реєстрового ряду словникова стаття може бути однокомпонентною, двокомпонентною, трикомпонентною і т. д.:

БУЗКО́ВІЙ, а, е.

один компонент: K¹ = бузковий.

БЕНКÉТНИЙ, *рідше* **БАНКÉТНИЙ**, а, е.

компонентів два: K¹ = бенкетний; K² = банкетний, в яких простежуємо фонетичну варіацію.

УКРАЇНСЬКИЙ (ВКРАЇНСЬКИЙ), а, е.

компонентів два: K¹ = український; K² = вкраїнський, префіксальна варіація.

А́НГЕЛЬСЬКИЙ, *рідше* **А́НГОЛЬСЬКИЙ, Я́НГОЛЬСЬКИЙ**, а, е.

компонентів три: K¹ = ангельський; K² = ангольський; K³ = янгольський, фонетична варіація.

ВНУ́КІВ (ОНУ́КІВ, рідко УНУ́КІВ), ова, ове.

компонентів три: K^1 = внуків; K^2 = онуків; K^3 = унуків, префіксальна варіація.

УСМІХНЕНИЙ (ВСМІХНЕНИЙ), УСМІХНУТИЙ (ВСМІХНУТИЙ), а, е.

компонентів чотири: K^1 = усміхнений; K^2 = всміхнений; K^3 = усміхнутий; K^4 = всміхнутий, префіксальна варіація.

ВСЕВИДЮЩИЙ (УСЕВИДЮЩИЙ), рідше ВСЕВИДЮЧИЙ (УСЕВИДЮЧИЙ), ВСЕВІДЯЩИЙ (УСЕВІДЯЩИЙ), ВСЕВІДЯЧИЙ (УСЕВІДЯЧИЙ), а, е.

компонентів вісім: K^1 = всевидющий; K^2 = усевидющий; K^3 = всевидючий; K^4 = усевидючий; K^5 = всевидящий; K^6 = усевидящий; K^7 = всевидячий; K^8 = усевидячий, префіксальна варіація.

Структурне представлення параметрів лівої частини словникової статті прикметників сприятиме подальшій побудові алгоритмів для опрацювання граматичної семантики в автоматизованому режимі.

У дослідженні правої частини прикметникових словникових статей СУМ-20, на основі інформаційної теорії лексикографічних систем, виділяємо набір структурних елементів, за допомогою яких здійснюється системний опис лексичного значення реєстрового слова.

Згідно з теорією лексикографічних систем, кожне тлумачення є певним інформативним елементом, що має свою структуру. Структурними елементами правих частин прикметників є такі:

T – тлумачення лексичного значення прикметника

S/A – синонім/антонім

I₁ – ілюстрація/ілюстрації, тобто приклади використання в текстах різних стилів до тлумачення

V₁ – відтінок значення, який представлено в Словнику двома скісними рисками «//»

I₂ – ілюстрація/ілюстрації до відтинка значення

F – інформація про функціонування прикметника в складі усталених словосполучень (стійкі словосполучення, словосполучення – термінологічні словосполучення з позначкою трикутник (Δ), фразеологічні одиниці з позначкою ромб (\diamond))

V₂ – відтінок значення до стійких словосполучень

I₃ – ілюстрація/ілюстрації до стійких словосполучень.

Структуру тлумачення за елементами проілюструємо на прикладі прикметника «абсолютний»

T ₁	1. Безвідносний, узятий поза зв'язком, без порівняння з чим-небудь
S/A	безумовний
I ₁	<i>Новими відкриттями було зруйновано цілий ряд принципів, які вважалися вічними й абсолютними (із журн.)</i>
V ₁	// у знач. ім. абсолю́тне , ного, с. Те, що є безвідносним, не пов'язаним з чим-небудь.
I ₂	<i>Постійність і змінність у мові є однією з форм вияву універсальної діалектичної взаємодії абсолютного і відносного (з наук. літ.).</i>
T ₂	2. Цілковитий, повний.
I _{3.1}	<i>Тут по цілих днях можеш бути в абсолютній самоті, серед природи (М. Коцюбинський);</i>
I _{3.2}	<i>Над бліндажем стояла абсолютна тиша, тільки зрідка здригалася глухо земля: у сусідів була важка артилерія (Ю. Яновський);</i>
I _{3.3}	<i>Франко високо цинив Стефаніка як майстра новел і відзначав, що Стефанік – абсолютний володар форми (з навч. літ.)</i>
V ₂	// Необмежений
I ₃	<i>Думає [князь-мурич] про те, що він був колись абсолютним монархом понад далеким, далеким Нігером (Леся Українка).</i>
F ₁	Абсолю́тна більшість див. <i>більшість</i> .
F ₂	Δ Абсолю́тна вага́ насі́ння див. <i>вага́1</i> ; Абсолю́тна величина́ див. <i>величина́</i> ; Абсолю́тна висота́ див. <i>висота́</i> ; Абсолю́тна вологі́сть пові́тря див. <i>вологі́сть</i> ; Абсолю́тна іде́я див. <i>іде́я</i> ; Абсолю́тна і́стина див. <i>і́стина</i> ; Абсолю́тна мона́рхія див. <i>мона́рхія</i> ; Абсолю́тна температура́ див. <i>температу́ра</i> ; Абсолю́тний нуль температу́ри див. <i>нуль</i> ; [Абсолю́тний] порі́г відчу́ття див. <i>порі́г</i> ;

	Абсолютний слух <i>див. слух</i> ; Абсолютний чемпіон <i>див. чемпіон</i> .
Fз	◇ Абсолютний (півний) нуль <i>див. нуль</i> .

У словниковій статті всі ці елементи виділені спеціальними позначками, шрифтом, розділовими знаками.

Лексична семантика прикметників представлена за допомогою основних способів тлумачення слів у тлумачному словнику: описовий, синонімічний, відсильний, трапляються також комбіновані способи тлумачень – описово-синонімічний, описово-антонімічний, описово-перелічувальний та ін.

Спосіб побудови тлумачень прикметників через описову конструкцію застосовано переважно при формулюванні дефініцій прикметників, що характеризують предмет за призначенням, матеріалом виготовлення, належністю, схожістю, подібністю. Тлумачення такого типу містять компоненти:

«Який» – «**АВІАРЕМО́НТНИЙ**, а, е. Який здійснює ремонт літальних апаратів та авіаційних двигунів. **АЗО́ТИСТИЙ**, а, е. Який містить азот. **АКРОПЕТА́ЛЬНИЙ**, а, е, *бот.* Який характеризується розвитком бічних гілок або частин якого-небудь органа рослини від основи до верхівки. **БАГАТОЕТА́ПНИЙ**, а, е. Який складається з кількох (багатьох) етапів у процесі здійснення, створення чого-небудь», **БОЧКОПОДІ́БНИЙ**, а, е. Який має форму бочки» (Словник... 2023).

«Пов’язаний з ...» – «**АВТОБІОГРАФІ́ЧНИЙ**, а, е. Пов’язаний із чиїм-небудь життям» (Словник... 2023).

«Признач. для ...» – «**АВІАСИГНА́ЛЬНИЙ**, а, е. Признач. для подавання літакам найпростіших сигналів (Словник... 2023).

«Зроблений з ...» – «**БУЛІ́ЖНИЙ**, а, е. Зробл. з булижнику» (Словник... 2023).

«Вигот. з ...» – «**АКРІ́ЛОВИЙ**, а, е. Вигот. з акрилу» (Словник... 2023).

«Належний (кому)» – «**А́ВТОРІВ**, рова, рове. Належний авторів» (Словник... 2023).

«Схожий на ...» – «**АКУЛОПОДІ́БНИЙ**, а, е. 1. Схожий на акулу» (Словник... 2023).

«Такий, де ...» – «**БЕЗАВТОМОБІ́ЛЬНИЙ**, а, е. Такий, де мало автомобілів або вони взагалі відсутні» (Словник... 2023).

«Такий, як ...» – «**БІЛКОВОПОДІ́БНИЙ**, а, е, *біол.* Такий, як білок; схожий на білок» (Словник... 2023).

«Подібний до ...» – «**БУЛАВОПОДІ́БНИЙ**, а, е. Подібний до булави, який має форму булави» (Словник... 2023).

У тлумаченнях прикметників простежуємо також синонімічний спосіб, у якому значення слова пояснюється через один, або кілька синонімів:

«**АВТЕНТИ́ЧНИЙ**, а, е. Справжній, дійсний» (Словник... 2023).

«**БЕБРЯ́НИЙ**, а, е, *заст.* Бобровий» (Словник... 2023).

«**ВІ́ЄМНИЙ**, а, е, *заст.* Винятковий» (Словник... 2023).

Цей спосіб тлумачення найчастіше використано для розкриття значення запозичених слів, застарілих слів, діалектної та просторічної лексики.

З-поміж способів тлумачення виокремлюємо заперечний спосіб, у якому словникові дефініції прикметників містять заперечну частку *не* або префікс *без-*, наприклад:

«**БЕЗА́ФІКСНИЙ**, а, е, *лінгв.* Який не має, не використовує афіксів, здійснюється без афіксів» (Словник... 2023).

«**БЕЗБА́РВНИЙ**, а, е. 1. Який не має кольору, забарвлення; позбавлений барв» (Словник... 2023).

Трапляється перелічувальний спосіб тлумачення, для якого характерне перерахування складників певного поняття, ознаки:

«**БАСКІ́Й**, а, е. Дуже швидкий, прудкий, жвавий (перев. про коней)» (Словник... 2023).

«**БАШКОВІТИЙ**, а, е, *розм., рідко*. Розумний, кмітливий, тямущий» (Словник... 2023).

«**БУЧНИЙ**, а, е. 1. Велелюдний, розкішний, пишний» (Словник... 2023).

Цей спосіб тлумачення може бути доповнений синонімом для додаткової інформації, наприклад:

«**БЛАГОДУШНИЙ**, а, е. Лагідний, ласкавий, прихильний до людей; добродушний» (Словник... 2023).

Частина тлумачень прикметників побудована за відсильними формулами:

1. «Те саме, що...». Ця формула демонструє синонімічний спосіб тлумачення, де відсилання здійснено до синонімічного слова:

«**БАГЕ́ТОВИЙ**... Те саме, що **багѐтний**» (Словник... 2023).

2. «Див...»

«**АВДИТО́РНИЙ** *див. аудито́рний*» (Словник... 2023).

3. «Прикм. до...». Формулу тлумачення «Прикм. до... + спільнокореневий іменник» застосовано тоді, «коли словосполучення прикметника з іменником здатне трансформуватися у словосполучення з іменником у родовому відмінку: (берегова́ смуга – смуга бе́рега), а також якщо прикметник виражає найтипівіші відношення належності до народу, країни, родини, розряду, виду, класу предметів, сорту товарів, частин тіла, частини до цілого» [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 1 : 101]. Ця формула може бути доповнена компонентами «Який ...», «Власт. ...», «Належний ...» та іншими відтінками, що несуть додаткову інформацію:

«**АНАРХІСТСЬКИЙ**, а, е. Прикм. до **анархіст**; власт. анархістам; який має риси анархізму» (Словник... 2023).

«**АПТЕ́КАРИВ**, рева, реве. Прикм. до **апте́кар**; належний аптекареві» (Словник... 2023).

Кількість іменників, до яких здійснено відсилання, може бути різною. Наприклад, тлумачення слова «абітурієнтський» подано як «Прикм. до

абітурієнт» (Словник... 2023), «балкарський» – «Прикм. до **балка́ри** і **балка́рці**» (Словник... 2023), «абатський» – «Прикм. до **абáт**, **абаті́са** і **абáтство**» (Словник... 2023), «ваххабітський» – «Прикм. до **ваххабі́зм** і **ваххабі́т**, **ваххабі́зм** і **ваххабі́т**» (Словник... 2023).

4. «Стос. до ...». Формула тлумачення «Стос. до... + спільнокореневий іменник» означає відношення до абстрактних понять (галузей знань, ділянок культури, філософських напрямів, суспільних рухів, людських емоцій) [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 1 : 101]. Наприклад:

«**АБЗА́ЦНИЙ**, а, е. Стос. до абзацу» (Словник... 2023).

Ця формула може бути доповнена синонімом, відтінками значення: «**АГРА́РНИЙ**, а, е. Стос. до землеволодіння, до землекористування; земельний. // Пов'язаний із сільськогосподарським виробництвом» (Словник... 2023).

5. «Пестл. до ...»

«**КРА́ЩЕНЬКИЙ**, а, е. Пестл. до **кра́щий**» (Словник... 2023).

6. «Підсил. до ...»

«**НИЗÉСЕНЬКИЙ**, а, е. Підсил. до **низéнький**» (Словник... 2023).

7. «Зменш.-пестл. до ...»

«**КВІ́ТОЧКА**, и, ж. Зменш.-пестл. до **кві́тка**» (Словник... 2023).

8. «Вищ. ст. до ...»

«**БЛІ́ЖЧИЙ**, а, е. Вищ. ст. до **близькі́й**» (Словник... 2023).

9. «Збільш. до ...»

«**ГЛИБОЧÉЗНИЙ**, а, е. Збільш. до **глибо́кий** 1, 2, 5» (Словник... 2023).

Ланцюг відсилань у зазначених формулах тлумачення може сягати більше одного слова та містити різні відсильні формули тлумачення:

«**АВАНГА́РДОВИЙ**, а, е. Те саме, що **аванга́рдний** 3.

АВАНГА́РДНИЙ, а, е. 3. Стос. до авангарду (у 3 знач.).

АВАНГА́РД, у, ч. 3. Те саме, що **аванга́рді́зм** 1.

АВАНГАРДИЗМ, у, ч. 1. Загальна назва художніх напрямів у літературі та мистецтві ХХ ст., які характеризуються прагненням докорінного оновлення художньої практики, відходом від реалізму, усталених принципів і традицій» (Словник... 2023).

Відсилання до двох та більше слів передбачає більше часу на пошук та аналіз більшої кількості значень. Наприклад, значення прикметника «добродійницький» передано за відсильною формулою тлумачення, в якій відсилання здійснено до двох слів – «добродійник», що має два значення: «1. Той, хто займається добродійною діяльністю» (Словник... 2023) і «2. *кого, чий*. Той, хто надає комусь допомогу, підтримку і т. ін.; благодійник» (Словник... 2023), та «добродійництво», значення якого розкрито через додаткові відсильні формули тлумачення: «Те саме, що **добродійність**» → Добродійність → «Абстр. ім. до **добродійний**» → Добродійний → значення 1. «Признач. для надання матеріальної допомоги тим, хто її потребує; благодійний» (Словник... 2023), значення 2. «Який допомагає, сприяє в чомусь, робить добро кому-небудь», відтінок до значення 2. «Який приносить користь, дає добро» (Словник... 2023).

З-поміж комбінованих способів тлумачення прикметників простежуємо такі:

а) тлумачення через відсильну формулу + один або кілька синонімів:

«**АБСУ́РДНИЙ**, а, е. Стос. до абсурду; безглуздий, нісенітний» (Словник... 2023). «**АМА́ТОРСЬКИЙ**, а, е. Прикм. до **амáтор**; любительський» (Словник... 2023). «**БРА́ННИЙ**, а, е, *поет.* Прикм. до **брань**; воєнний, бойовий» (Словник... 2023);

б) описово-синонімічні тлумачення:

«**БАДЬО́РИЙ**, а, е. Сповнений енергії, сили; жвавий» (Словник... 2023). «**БАНА́ЛЬНИЙ**, а, е. Позбавлений виразності через часте повторення; неоригінальний» (Словник... 2023).

в) описово-антонімічні тлумачення:

«**АКТИВНИЙ**¹, а, е. 1. Енергійний, діяльний; протилежне п а с и в н и й (див. пасивний¹)» (Словник... 2023). «**БАГАТИЙ**, а, е. 1. Який має багатство, заможний; протилежне б і д н и й» (Словник... 2023).

г) тлумачення через синонім + відсильна формула тлумачення:

«**АДВЕРБІАЛЬНИЙ**, а, е, *лінгв.* Прислівниковий; стос. до прислівника» (Словник... 2023).

Отже, для представлення лексичного значення прикметників у Словнику застосовано різні способи тлумачення: описовий, синонімічний, відсильний. Комбіновані тлумачення зазвичай наділені додатковою інформацією, щоб якнайповніше розкрити значення слова.

2.3. Гіперланцюги та гіперцикли в структурі електронного тлумачного словника

Як елемент мовної системи, слово перебуває в певних семантичних зв'язках з іншими словами. Здійснювати дослідження семантичних зв'язків доцільно на матеріалі великих тлумачних словників, оскільки словники такого типу слугують джерелом семантичної інформації та найбільш повно представляють лексику тієї чи іншої мови. На думку В. А. Широкова, системні ефекти найбільш повно представлено в одномовних тлумачних словниках, адже: «Завдяки великому обсягу, складності будови та повноті лексикографічного опису такі словники є носіями великої кількості глибоких, імпліцитно заданих лінгвістичних, когнітивних, логічних та інших системних зв'язків і відношень, переважно неконтрольованих, які, будучи неочевидними, «прихованими» від читача, відіграють важливу роль у формуванні інформаційного потенціалу мови» [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 2 : 7–8].

Під час укладання великих тлумачних словників основними системними принципами вважають: лексикографічну замкненість (вимагає, щоб усі слова,

які входять до словникових дефініцій, були і в реєстрі як заголовні слова відповідних словникових статей) та лексикографічну повноту (вимагає, щоб усі значення слів, представлені в дефініціях, були розроблені у відповідних словникових статтях) [Там же : 8]. Дотримання цих вимог, а також виявлення системних відношень на структурі великих тлумачних словників без застосування спеціальних інструментів є досить складним завданням.

Застосування комп'ютерних технологій дещо полегшує цей шлях. Технічні засоби, якими сьогодні наділені комп'ютерні словники, дають змогу працювати з великим масивом мовної інформації, здійснювати швидкий пошук та автоматично формувати необхідні вибірки зі словникових статей. Саме такі функції та технічні інструменти надає комп'ютерна технологія – віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови», за допомогою якої було здійснено дослідження системних відношень на структурі Л-системи [Широков 2010, 2012; Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 2].

Згідно з теорією лексикографічних систем, на структурі Л-системи $L(F)$ тлумачного словника, де S – словник, F – множина заголовних слів, можна виокремити певну підмножину A , елементи якої A ($A \in A$) називають автоморфізмами Л-системи $S(F)$. Ці елементи визначають внутрішні відображення Л-системи:

$$A: S(F) \rightarrow S(F),$$

тобто відображення відношень між певними словниковими статтями

$A: S(x) \rightarrow S(y)$ для різних заголовних слів x та y , що належать до множини F . Із множини A автоморфізми Л-системи індукують відображення множини заголовних слів у себе: $A: F \rightarrow F$ [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 2 : 11].

Отже, з Л-системи $S(F)$ тлумачного словника можна виокремити будь-яку словникову статтю F_1 , яка складається з певних послідовних елементів x_1 ,

$x_2, x_3 \dots$, що є заголовними словами інших словникових статей $F_2, F_3 \dots$. Процес виокремлення елементів x можливий до того часу, доки ці елементи не повторяться. Якщо виокремити будь-який елемент x – слово статті F_2 , елементи якої також входять до інших словникових статей $F_3, F_4, F_5 \dots$ з послідовним застосуванням A автоморфізмів, отримаємо, за термінологією В. А. Широкова, гіперланцюг на лексикографічній структурі [Там же : 11].

Побудову автоморфізмів можна зобразити як:

$$A_1 \rightarrow A_2 \rightarrow A_3 \rightarrow A \dots$$

$$x_0 \rightarrow x_1 \rightarrow x_2 \rightarrow x_3 \rightarrow x \dots$$

Застосування цього принципу розглянемо на прикладі словникової статті «**ДИКОБРА́ЗОВИЙ**, а, е. 1. Прикм. до **дикобра́з**» (Словник... 2023).

Із СУМ-20 візьмемо слово «дикобраз», що має значення: «Великий гризун родини дикобразових, спина і боки якого покриті довгими голками» (Словник... 2023). Як елемент x_1 виділимо слово «гризун» у значенні: «Ряд трав'яїдних **ссавців** із дуже розвиненими передніми зубами, пристосованими для гризіння» (Словник... 2023). Як елемент x_2 виділимо слово «ссавців», що має значення: «Клас високоорганізованих **тварин** підтипу хребетних, самиці яких вигодовують малят своїм молоком» (Словник... 2023). Елементом x_3 виділяємо слово «тварин». Серед двох значень вибираємо перше значення слова «тварина»: «1. Будь-яка **істота** на відміну від рослини чи людини» (Словник... 2023). Елементом x_4 виділяємо слово «істота» зі значенням: «Живий організм; людина, **тварина**» (Словник... 2023).

Простежуємо, що між заголовними словами цих словникових статей діють відношення «рід – вид».

Зобразимо цю інформацію у вигляді ланцюга: дикобразовий (x_0) → дикобраз (x_1) → гризун (x_2) → ссавець (x_3) → тварина (x_4) → істота (x_5) → тварина. На слові «істота» ланцюг перетворюється на цикл. Такі різновиди гіперланцюгів мають назву гіперцикли [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 2 : 13].

Розглянемо ще один приклад. Слово «піджак», як елемент x_0 , у Словнику представлено значенням: «Верхня частина чоловічого **костюма** у вигляді куртки з рукавами й полами на застібці, звичайно з відкритим відкладним коміром» (Словник... 2023).

Виберемо слово «костюм» як елемент x_1 , що перебуває у відношенні «частина-ціле» зі словом «піджак». У першому значенні слово «костюм» це: «Комплект верхнього **одягу**, що складається з піджака, штанів, а іноді й камізельки (у чоловіків) або жакета й спідниці (у жінок)» (Словник... 2023). Наступним елементом – x_2 виділимо слово «одяг», яке перебуває у відношенні «рід-вид» зі словом «костюм». Виділимо значення: «Сукупність предметів, **виробів** (із тканини, хутра, шкіри), якими покривають тіло» (Словник... 2023). Далі візьмемо слово «виріб», одним зі значень якого є: «Вироблена, виготовлена з чогось **річ**, предмет для вжитку» (Словник... 2023). Виділимо слово «річ» у значенні: «**Одяг**, білизна, предмети особистого користування і спеціального призначення» (Словник... 2023). Виділивши з цього значення слово «одяг», отримуємо гіперцикл:

Піджак (x_0) → костюм (x_1) → одяг (x_2) → виріб (x_3) → річ (x_4) → одяг.

У такий спосіб можна швидко простежити різні типи відношень, зокрема «рід – вид», «частина – ціле», «причина – наслідок» та ін., що діють між заголовними словами в тлумачному словнику. Такі відношення «представляють певні семантичні характеристики відповідних заголовних слів і мають лінгвістичний смисл, оскільки будь-яке слово гіперланцюга виступає в певному «гіперонімічному» відношенні до свого попередника» [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 2 : 15].

Гіперланцюги можуть мати коротку структуру, тобто складатися з кількох слів. Проілюструємо це на прикладі слова «дійсність» у значенні «Те, що насправді існує або існувало; реальність» (Словник... 2023). Виділимо слово «реальність» у значенні: «Об'єктивно наявна дійсність; явища, події,

факти, предмети дійсності» (Словник... 2023). Як бачимо, ланцюг замикається на слові «дійсність»:

Дійсність (x_0) → реальність (x_1) → дійсність.

Можна виділити довгі гіперланцюги, до яких будуть входити слова різних частин мови. Розглянемо прикметник «дакійський», лексичне значення якого передано за відсильною формулою тлумачення «Прикм. до **даки**» (Словник... 2023). Елементом x_1 виділяємо слово «даки» зі значенням: «Гілка фракійського народу і його представники, які жили на території між ріками Дунаєм, Тисою і Дністром» (Словник... 2023). Як елемент x_2 виділяємо слово «народ» у значенні: «Загальна назва різних форм етнічних спільнот (плем'я, народність, нація); етнос» (Словник... 2023). Елементом x_3 виділяємо слово «назва» у значенні: «Словесне найменування, позначення кого-, чого-небудь» (Словник... 2023). Далі виділяємо слово «найменування» як елемент x_4 у значенні: «Дія за знач. найменувати» (Словник... 2023). Слово «найменувати» позначимо як елемент x_5 . Значення цього слова також передано за відсильною формулою тлумачення «див. найменувати» (Словник... 2023), отже, «найменовувати» позначимо як елемент x_6 та виділимо значення: «Давати кому-, чому-небудь назву, найменування; називати, іменувати» (Словник... 2023). Елементом x_7 виділяємо слово «давати» у значенні: «Передавати від однієї особи до іншої; віддавати» (Словник... 2023). Як елемент x_8 виділяємо слово «передавати» у значенні: «Віддавати, подавати, вручати кому-небудь те, що тримають у руках або беруть у руки» (Словник... 2023). Елемент x_9 – слово «віддавати» у значенні: «Повертати назад узятє (позичене, дане, привласнене, належне)» (Словник... 2023). Елемент x_{10} – слово «повертати» у значенні: «Вертячи, обертаючи, змінювати положення кого-, чого-небудь» (Словник... 2023). Елемент x_{11} – слово «змінювати» у значенні: «Робити іншим, інакшим; міняти (зовнішній вигляд, характер, властивість, стан і т. ін.)» (Словник... 2023). Елемент x_{12} – слово «робити» у значенні: «Займатися якою-небудь справою,

діяльністю» (Словник... 2023). Елемент x_{13} – слово «займатися» у значенні: «Робити, здійснювати що-небудь» (Словник... 2023). Отже, у такий спосіб отримуємо гіперланцюг, елементами якого виступають тлумачення різних частин мови:

Дакійський (x_0) → даки (x_1) → народ (x_2) → назва (x_3) → найменування (x_4) → найменувати (x_5) → найменовувати (x_6) → давати (x_7) → передавати (x_8) → віддавати (x_9) → повертати (x_{10}) → змінювати (x_{11}) → робити (x_{12}) → займатися (x_{13}) → робити.

У такий спосіб можна швидко перевірити дотримання правил лексикографічної повноти та лексикографічної замкненості в тлумачному словнику.

З одного боку, в традиційній лексикографії, коли x пояснюється за допомогою y , а y за допомогою x називають замкненим колом (О. М. Демська, В. В. Дубічинський, О. О. Тараненко та ін.). А з іншого, гіперланцюги узагальнюють відношення гіпо-гіперонімії. Якщо побудувати в експліцитній і достатньо прозорій формі систему гіперланцюгів тлумачного словника та змістово промаркувати відношення, наявні в цих гіперланцюгах, то побудована в такий спосіб лексикографічна система насправді перетворюється на потужний лексико-семантичний аналізатор, який може бути застосований в контурах систем інтелектуального аналізу текстів [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 2 : 15].

2.4. Експліцитне представлення інформації як основна вимога в електронних словниках

Ефективність застосування ВЛЛ «СУМ» як інструменту проведення семантичних досліджень з використанням методів комп'ютерної лінгвістики залежить значною мірою від того, наскільки формули тлумачення

забезпечують виконання загальної вимоги, висунутої до електронних словників щодо експліцитності представлення в них інформації.

Для ЕТС ця вимога інтерпретується як реалізація формулою тлумачення такої форми представлення в словниковій статті інформації про лексичне значення, яка б давала змогу за допомогою комп'ютерних програм встановлювати схожість/розбіжність семантичних характеристик текстової словоформи та слова зі словника, будувати в автоматизованому режимі семантичні класифікатори слів, передавати екстраговану інформацію щодо певних семантичних властивостей слів на вхід інших модулів лінгвістичних аналізаторів. Дотримання цієї вимоги забезпечуватиме виконання словником функції бути автоматизованою інформаційною системою, розрахованою на широке коло користувачів.

У монографії «Дієслово в лексикографічній системі» зазначено, що вимога експліцитності передбачає, що тлумачення має безпосередньо містити всі семантичні компоненти, з якими взаємодіє значення інших лексичних або граматичних одиниць цього висловлювання. Наприклад, якщо семантичне правило встановлює взаємодію лексеми *A* із семантичним компонентом *X*, то цей компонент має бути експлікований в складі тлумачення, навіть якщо при цьому порушується вимога системності. Отже, вимога експліцитності має пріоритет перед вимогою системності та задає нижню межу семантичної редукції: семантичних блоків у складі тлумачення має бути стільки, скільки потрібно для правил семантичної взаємодії. Якщо тлумачення будуються ступенево і зводять складні значення до більш простих аж до елементарних, то тим самим в явному вигляді вказуються всі зв'язки цього значення із спорідненими йому значеннями та послідовно демонструється ієрархічна організація лексико-семантичної системи мови [Дієслово... 2004 : 40].

Для того, щоб ЕТС став продуктивним знаряддям проведення досліджень із семантики з подальшим застосуванням одержаних результатів у системах АОТ, словникова текстова форма опису значення слова має давати змогу

виконувати над нею цілий ряд логічних операцій з поділу значення на семантичні складники, встановлення ієрархічних відношень між ними, зіставлення значень різних слів, щоб встановити їхню семантичну подібність чи розбіжність [Грязнухіна, Любченко, Олександрук 2019 : 40].

Без експліцитного представлення семантичної інформації в електронному тлумачному словнику не можна говорити ні про виконання ним резидентної функції (коли в системі АОТ семантична інформація з ЕТС екстрагується за допомогою програми і автоматично стає вихідною інформацією для роботи іншої програми), ні про виконання ним функції інформаційно-програмного інструментарію для проведення семантичних досліджень, здійснюваних в автоматизованому режимі (коли до аналізу вихідного лінгвістичного матеріалу залучаються різні види семантичної інформації, екстрагованої, як з різних полів ЕТС (і навіть з тексту тлумачення), так і з інших лексикографічних джерел, інтегрованих в інтегрованій лексикографічній системі).

Варто зазначити, що подолання неекспліцитного представлення семантичної інформації в ЕТС полягає в розробленні словникових дефініцій для нових слів, якими постійно поповнюється лексичний склад мови. Від успішного розв'язання цього завдання залежить ефективність побудови нових лексикографічних систем із семантичними ефектами, а також створення української версії WordNet (комп'ютерного тезауруса української лексики).

Проведений з погляду експліцитного представлення лексичного значення попередній аналіз структури дефініцій у тлумачному словнику показав, що в більшості з них застосовано спосіб опису семантичних характеристик слова через гіперонімічні зв'язки в лексичній системі мови, які є відображенням відношень логічного підпорядкування між позначуваними референтами: «рід – вид», «частина – ціле», «комплекс – елемент», «причина – наслідок» та ін. Наприклад:

«**АБРИКО́СА**, и, ж. 1. Плодове дерево або кущ родини розових із жовтогарячими або жовтими соковитими плодами з великою кісточкою» (Словник... 2023) (відношення «рід – вид» → «дерево – абрикоса»).

«**КИШЕ́НЯ**, і, ж. 1. Частина одягу (штанів, пальта, піджака, сукні і т. ін.) у формі мішечка для дрібних речей і грошей» (Словник... 2023) («частина – ціле» → «кишеня – одяг»).

«**КО́РІНЬ**, реня, ч. 1. Частина рослини, що міститься в землі й за допомогою якої рослина всмоктує з ґрунту воду з поживними речовинами» (Словник... 2023).

Відтінок 1. «Деревина́ або речовина цієї частини рослини» (Словник... 2023).

Відтінок 2. «Підземна частина деяких рослин (моркви, буряків, петрушки і т. ін.), яку вживають у їжу» (Словник... 2023).

Відтінок 3. «Підземна частина деяких трав, що вживається як лікарський засіб, приворотне зілля і т. ін.» (Словник... 2023).

(«частина – ціле» → «корінь – рослина»).

Значення 2. «Частина зуба, волоса, нігтя і т. ін., яка міститься в тілі» (Словник...2023)

(«частина – ціле» → «корінь – тіло»).

Значення 5. «*лінгв.* Головна частина слова (без афіксів), що виражає його основне (лексичне) значення й не поділяється на морфеми» (Словник...2023).

(«частина – ціле» → «корінь – слово»).

У тлумаченнях цього типу в ЕТС ідентифікація гіперонімів в іменниковій підсистемі лексики може здійснюватися автоматично. Програмне визначення названої ознаки відбувається завдяки інтегруванню в межах ІЛС електронного тлумачного Словника української мови у 20 томах з електронним Граматичним словником української мови, за допомогою якого здійснюється автоматичний морфологічний аналіз тексту тлумачення (визначається

граматичне значення слів – частини мови належність і відповідно до неї словозмінні характеристики).

Тлумачення значень слів шляхом підведення позначуваного поняття під найближче родові поняття з одночасною вказівкою на його видові, диференційні риси (через родо-видові відношення) вважають основним способом семантичної характеристики слова [Тараненко 1996 : 21].

Спосіб тлумачення слова через родо-видові (гіперо-гіпонімічні) відношення застосовують у словниках тлумачного типу, термінологічних, енциклопедіях. Із урахуванням родо-видових відношень будують також семантичні класифікації, зорієнтовані на формування тезаурусів.

Отже, спосіб визначення лексичного значення слова на основі його гіперо-гіпонімічних зв'язків можна віднести до типових зразків експліцитного тлумачення слова.

Цей спосіб можна застосовувати для опису семантики нових слів, що з'являються в мові, під час введення їх до тлумачних чи енциклопедичних словників і для редагування тлумачень в електронних тлумачних словниках, заданих неекспліцитними формулами тлумачення.

На основі аналізу словникових дефініцій з погляду забезпечення можливості автоматичної екстракції семантичної інформації з тлумачення словникової статті було виокремлено дефініції, значення яких представлено в неекспліцитній (імпліцитній) формі. Зазначимо, що цей поділ стосується лише електронної версії словника, оскільки, на відміну від паперової версії, ЕТС як компонент інтегрованої лексикографічної системи наділений програмними засобами, що дають змогу автоматично експлікувати значення слів за допомогою функції перенесення (дублювання) інформації з поля «тлумачення» слова, вказаного в правій частині формули тлумачення, в поле «тлумачення» слова з його лівої частини.

До групи імпліцитних належать дефініції, які передбачають визначення значення слів чи лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) опосередковано

шляхом встановлення у мовленні їхніх словотвірних зав'язків, синонімічних чи антонімічних і навіть синтагматичних. Це так звані формули квазісемантики [Широков 2012]. Дефініції цього типу не містять семантичних складників (архі- та диференційні семи), у них часто використовується спосіб тлумачення лексичної семантики через граматичну, у них неможливо виділити відношення «рід – вид», «частина – ціле», «комплекс – елемент» та ін.

Кількість лексико-семантичних варіантів, охоплених цими формулами у ВЛЛ «СУМ», становить близько 200 тисяч. Без попереднього системного аналізу всіх випадків реалізації цих формул завдання експліцитного представлення семантичної інформації в ЕТС навряд чи може бути розв'язане.

З-поміж формул квазісемантики виокремлюємо групу тлумачень, у яких можливо здійснити автоматичне екстрагування семантичної інформації з тексту тлумачення. До них належать формули тлумачення «Те саме, що...» – «**АБЕ́ТКА**, и, ж. 1. Те саме, що **алфа́віт 1**» (Словник... 2023) та «Див...» – «**ВБЕЗПЕ́ЧЕНИЙ** див. **убезпéчений**» (Словник... 2023).

У тлумаченнях цього типу сервіс інтегрованої лексикографічної системи дає змогу в лінгвістичній базі ЕТС автоматично продублювати інформацію з поля «тлумачення» слова, записаного у формулі тлумачення після «що...», «див...» у поле «тлумачення» слова з відповідною формулою тлумачення та забезпечити програмну роботу.

Проте, як показав аналіз словникових дефініцій у ВЛЛ «Словник української мови», забезпечення правильного програмного відтворення семантичної інформації в тлумаченнях названих вище словникових дефініцій можливе тільки тоді, коли відношення тотожності тлумачень за формулами встановлюється між однозначними словами або в правій частині тлумачення вказується однозначно проіндексоване значення чи відтінок значення. Наприклад:

«**АВТОМАШІ́НА**, и, ж. Те саме, що **автомобі́ль**» (Словник... 2023).

«**АВТОМОБІЛЬ**, я, ч. Самохідна машина з двигуном внутрішнього згоряння для перевезення пасажирів і вантажів по безрейкових дорогах» (Словник... 2023).

«**ДРОЗД** *див. дрізд*» (Словник... 2023).

«**ДРІЗД, ДРОЗД**, дрозда́, ч. Невеликий співочий птах родини мухоловкових, який живе в лісах, гніздиться на деревах, кущах, землі» (Словник...2023).

На жаль, цього принципу не дотримано в словнику послідовно. Неможливо забезпечити програмне опрацювання інформації, експлікацію лексичних значень дефініцій, структура яких містить низку відсильних формул тлумачення:

«**АВТОБУДІВНИЙ**, а́, е́. Те саме, що **автобудівельний**.

АВТОБУДІВЕЛЬНИЙ, а, е. Стос. до автобудування.

АВТОБУДУВА́ННЯ, я, с. Те саме, що **автомобілебудува́ння**.

АВТОМОБІЛЕБУДУВА́ННЯ, я, с. Галузь промисловості, що виробляє автомобілі» (Словник...2023).

«**ДЗЕЛЕНЬКОТА́ТИ** *див. дзеленькотіти*.

ДЗЕЛЕНЬКОТІ́ТИ, очу́, оті́ш, **ДЗЕЛЕНЬКОТА́ТИ**, очу́, о́чеш, *недок*. Підсил. до **дзеленькати**.

ДЗЕЛÉНЬКАТИ, аю, аеш, *недок*. Те саме, що **дзеленча́ти**.

ДЗЕЛЕНЧА́ТИ, чу́, чі́ш, *недок*. Видавати дзвінкі звуки (про дзвоник, скляні предмети і т. ін.); дзвонити, дзвеніти. *перен*. Те саме, що **дзижча́ти**» (Словник...2023).

Трапляються випадки, коли тлумачення багатозначного слова побудовано лише за відсиленням до інших багатозначних слів:

«**МИГНУ́ТИ**, ну́, не́ш, *док*. Однокр. до **мига́ти**.

МИГÁТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Те саме, що **блімати** 1.

2. Те саме, що **бліскати**.

3. Те саме, що **кліпати** 1.

4. Те саме, що **мелькати**» (Словник... 2023).

Слово «мигнути» тлумачиться за відсиланням до багатозначного слова «мигати», у тлумаченні якого застосовано чотири відсильні формули «Те саме, що...». Слова «бліскати» та «мелькати» багатозначні, що унеможливило програмне експлікування значення.

Мигнути → Однокр. до мигати:

1. **Мигати** → Те саме, що **блімати** 1. → **БЛІМАТИ**, аю, аєш, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Світитися тьмяним нерівним світлом.

2. **Мигати** → Те саме, що **бліскати** → **БЛІСКАТИ**, аю, аєш, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Раз у раз яскраво блищати, світитися переливчастим світлом; поблискувати. → **відтінок 1.1.** Яскраво спалахувати. → **2 значення:** *чим.* Уривчасто, з перервами світити; блимати (у 2 знач.) → **3 значення:** *тільки 3 ос., перен.* Раптово з'являтися.

3. **Мигати** → Те саме, що **кліпати** 1. → **КЛІПАТИ**, аю, аєш, *недок.* 1. Мимовільно швидко опускати та підіймати повіки; моргати (у 1 знач.).

4. **Мигати** → Те саме, що **мелькати** → **МЕЛЬКАТИ**, аю, аєш, *недок.* 1. Те саме, що **мигтіти** 1. → **відтінок 1.1.** *чим.* Робити швидкі рухи чим-небудь. → **2 значення:** Швидко проноситися перед очима, змінюючи одне одне. → **відтінок 2.1.** *перен.* Проноситися у свідомості, уяві і т. ін. → **3 значення:** *розм.* Те саме, що **блімати** 1. → **БЛІМАТИ**, аю, аєш, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Світитися тьмяним нерівним світлом.

«**ПЛОЩА́ДКА**, и, *ж.* 1. Те саме, що **майдáнчик** 2.

3. Те саме, що **майдáнчик** 3. // Бокова частина вагона біля входу або виходу.
2.2. Рівне місце, поміст між маршами сходів. // Візок з настилом у формі помосту.

4. Те саме, що **майдáнчик** 4.» (Словник... 2023).

Варто зазначити, що застосування відсильних формул тлумачення, зокрема «Те саме, що ...», «Див. ...», під час укладання паперової форми Словника виявилися ефективним способом опису значень нових слів, які вносили до реєстру.

До неекспліцитних відносимо також тлумачення, у яких визначення відношення гіперонім – гіпонім містить логічне коло:

«**БУКЕ́Т**, а, ч. 1. Пучок зірваних або зрізаних і складених до купи квітів» (Словник...2023).

«**ПУЧО́К**, а, ч. 4. розм. Те саме, що букет 1» (Словник... 2023).

«**ДОРУЧА́ТИ**, аю, аєш, *рідко* **ДОРУ́ЧУВАТИ**, ую, уєш, *недок.*, **ДОРУЧИ́ТИ**, ручу́, рúчиш, *док.*, *що, також з інфін., кому, чому*. Покладати на когось виконання чого-небудь» (Словник...2023).

«**ПОКЛАДА́ТИ**, аю, аєш, *недок.*, **ПОКЛА́СТИ**, аду́, адєш, *док.* 1. *що, на кого – що*. Доручати комусь, чомусь виконання певного завдання» (Словник... 2023).

«**ЗАВВІ́ДЦЛОМ**, *невідм., ч. і ж., рідко*. Те саме, що **завві́дділом**» (Словник... 2023).

«**КОЛЮ́НА**, и, ж. 1.1. Пам'ятник у вигляді стовпа, споруджений на честь якої-небудь події або для увічнення видатної чи славної ділами людини» (Словник... 2023).

«**СТОВП**, а́, ч. 1.2. Пам'ятник у вигляді колони» (Словник... 2023).

Наступну групу неекспліцитних тлумачень становлять тлумачення, у яких для опису лексичного значення слова залучено неоднорідні, різнопланові характеристики, наприклад, інформація про лексичну або синтаксичну сполучуваність форм словникової одиниці в тексті: слово «дзень-дзень» у другому значенні: «Уживається як присудок за знач. **дзэнькати**» (Словник... 2023).

Слово «давати» у значенні б, 9: «*що, у сполуч. з ім.* сніданок, обід і т. ін. Улаштувати, організувати, запросивши гостей» (Словник... 2023) та

відтінок до значення: 6.1. «у сполуч. з ім. концерт, вистава і т. ін. Виступати перед публікою (з концертом, виставою і т. ін.)» (Словник... 2023).

Значення 9. «що. У сполуч. з багатьма іменниками, перев. дієслівного походження, означає дію, зміст якої впливає зі значення відповідного іменника» (Словник... 2023), відтінок: 9.1. «У сполуч. з деякими іменниками означає робити, зробити, здійснювати, здійснити» (Словник...2023).

Відтінок до першого значення лексеми «матеріал»: 1.1. «у спол. з означ. Те, що призначене для того, на що вказує зміст означення» (Словник... 2023).

Неможливо забезпечити екстрагування семантичної інформації програмними засобами з дефініцій, значення яких передано через відсильні формули тлумачення, якщо права частина представлена кількома ЛСВ багатозначного слова, як, наприклад, у слові «виписувати», в якому 7 значень та 3 відтінки:

«**ВІПИСАТИ** див. **випісувати**». Слово «виписувати» містить 7 значень з відтінками:

Значення 1. «що. Переписувати звідки-небудь слова, частину тексту і т. ін.» (Словник... 2023).

Значення 2. «що, кому. Складати, писати якийсь документ для видавання кому-небудь» (Словник... 2023).

Значення 3. «що, кому. Замовляти що-небудь письмово» (Словник... 2023).

Відтінок 1. «розм. Те саме, що **передплáчувати**» (Словник... 2023).

Відтінок 2. «кого, заст. Викликати кого-небудь письмово для виконання певних функцій» (Словник... 2023).

Значення 4. «що. Ретельно писати, виводити літери, деталі креслення і т. ін.» (Словник... 2023).

Відтінок 1. «кого, що. Старанно вимальовувати кого-, що-небудь» (Словник... 2023).

Значення 5. «кого. Письмово оформляти вибуття кого-небудь звідкись, із чогось і т. ін.» (Словник... 2023).

Значення 6. «кого, що, перен. Описувати, зображувати засобами мови» (Словник... 2023).

Значення 7. «що, перен. Робити, виконувати які-небудь фігури під час руху» (Словник... 2023).

Розглянемо слово «биття», тлумачення якого передано за відсильною формулою до багатозначного слова «бити»: «**БИТТЯ**, *я, с.* 1. Дія за знач. **біти** 1, 2, 5, 7, 9» (Словник... 2023). Слово «бити» у значенні 1: «Стукати, ударяти по чому-небудь, об щось».

Відтінок до значення 1.1. «Хлюпатися, плескати» (Словник... 2023).

Значення 2. «кого. Завдавати ударів кому-небудь» (Словник... 2023).

Відтінок 2.1. «кого, що, по кому – чому, перен. Спрямовувати які-небудь дії, заходи проти когось, піддавати гострій критиці, викривати кого-, що-небудь» (Словник... 2023).

Відтінок 2.2. *чим, перен.* «Завдавати страждання кому-небудь» (Словник... 2023).

Відтінок 2.3. «*чим і без дод., перен.* Карати кого-небудь» (Словник... 2023).

Значення 5. «Ударами по чому-небудь створювати звуки» (Словник... 2023).

Відтінок 5.1. *у що.* «Грати на деяких ударних музичних інструментах» (Словник... 2023).

Відтінок 5.2. «Ритмічними ударами, дзвоном позначати час (про годинник)» (Словник... 2023).

Відтінок 5.3. «*безос.* Бемкати, звучати (про дзвін)» (Словник... 2023).

Відтінок 5.4. «Видавати характерні уривчасті звуки (про деяких птахів)» (Словник... 2023).

Значення 7. *що.* «Розбивати, розколювати на шматки» (Словник... 2023).

Відтінок 7.1. «Топтати, толочити» (Словник... 2023).

Значення 9. «З силою вириватися назовні (про рідину, повітря і т. ін.); витікати сильним струменем» (Словник... 2023).

У тлумаченні слова «биття», крім відсилання до 1, 2, 5, 7, 9 значень слова «бити», налічуємо ще 9 відтінків. Інколи відтінків може бути більше 10.

Досить поширеним в ЕТС є тип імпліцитних формул тлумачень, у яких лексичне значення слова описано через низку посилань на тлумачення іншого слова, особливо якщо при цьому залучено багатозначні слова. Наприклад:

«БЛИСКОНУТИ, *не, док., однокр.* Підсил. до **бліснути 1.**» (Словник... 2023).

Тлумачення слова «блиснути» передано за допомогою відсильної формули тлумачення одразу до двох слів «блискати» і «блищати»: **«БЛІСНУТИ**, *ну, неш, док. 1. тільки 3 ос.* Однокр. до **бліскати і блищати**» (Словник... 2023).

При цьому «блискати» містить три значення та відтінки:

«БЛІСКАТИ, *аю, аеш, недок. 1. тільки 3 ос.* Раз у раз яскраво блищати, світитися переливчастим світлом; поблискувати» (Словник... 2023).

Відтінок: «Яскраво спалахувати» та *«безос. Ніч. Гримить і блискає»* (Словник... 2023).

Значення 2: *«чим. Уривчасто, з перервами світити; блимати (у 2 знач.)»* (Словник... 2023).

Значення 3: *«тільки 3 ос., перен. Раптово з'являтися»* (Словник... 2023).

Слово «блищати» має також три значення з відтінками:

«БЛИЩАТИ, *щю, щіш, недок. 1. тільки 3 ос., чим і без дод.* Світитися яскравим світлом; сяяти» (Словник... 2023).

Відтінок 1. «Давати блиск і бути блискучим» (Словник... 2023).

Відтінок 2. «Виділятися білизною, блиском (про очі, зуби, тіло); біліти; лисніти» (Словник... 2023).

Значення 2: «перен., чим і без дод. Вржати зовнішнім блиском, пишністю» (Словник... 2023).

Тлумачення слова «брязкати» передано за двома відсильними формулами: «**БРЯЗКАТИ**, аю, аєш, *недок.* 1. Те саме, що **бряжчати** 1. 2. Те саме, що **бренькати**» (Словник... 2023). Слово «бряжчати» у першому значенні ще містить відтінки:

Значення 1. «Ударяючись, утворювати брязкіт, дзвінкі звуки (про металеві, скляні і т. ін. предмети)» (Словник... 2023).

Відтінок 1. «Викликати дзвінкі звуки, вдаряючи по металевих, скляних і т. ін. предметах або трусячи ними» (Словник... 2023).

Відтінок 2. «Від сильного звуку або удару дзвеніти, дзеленчати (про скло, вікно і т. ін.)» (Словник... 2023).

Слово «бренькати» має два значення, одне з яких також тлумачиться за відсильною формулою тлумачення: значення 1 «Те саме, що **дзенькати**» (Словник... 2023) та значення 2 «*на чому, ірон.* Невміло або недбало грати на музичному інструменті» (Словник... 2023). Зазначене у відсильній формулі тлумачення слово «дзеленькати» також містить відсильну формулу: «**ДЗЕЛЕНЬКАТИ**, аю, аєш, *недок.* Те саме, що **дзеленчати**» (Словник... 2023).

«**ДЗЕЛЕНЧАТИ**, чу́, чіш, *недок.* Видавати дзвінкі звуки (про дзвоник, скляні предмети і т. ін.); дзвонити, дзвеніти» містить відтінок значення, представлений також відсильною формулою тлумачення: «*перен.* Те саме, що **дзижчати**» (Словник... 2023).

Зробити вибір значення часом непросто. Сумарне число значень та відтінків багатозначного слова може іноді обчислюватися не одним десятком.

Велику групу імпліцитних тлумачень становлять тлумачення, побудовані за формулами квазісемантики. З-поміж них виокремлюємо відносні прикметники з іменниковою твірною основою, значення яких передано за відсильними формулами тлумачення «Прикм. до ...» та

«Стос. до ...»: «**АВІАТОРСЬКИЙ**, а, е. Прикм. до **авіатор**» (Словник... 2023); «**АКЦІОНЕРНИЙ**, а, е, фін. Стос. до акції (див. **акція**¹)» (Словник... 2023). Саме ці дві групи слів і є об'єктом нашого дослідження.

Відносні прикметники вирізняються з-поміж інших лексико-граматичних класів специфічністю зв'язку свого лексичного значення з об'єктами навколишнього світу. Вони позначають ознаки цих об'єктів опосередковано через вказівку їхніх можливих ситуативних відношень з референтами, позначуваними іменниками, від яких походять відносні прикметники. За характером ці відношення різні. Наприклад: ознака відносно матеріалу (*березове весло, вербова ложка, картопляне пюре, вельветовий костюм* та ін.), ознака відносно місця знаходження, простору (*липова алея, дачний стілець, дніпровські піски* та ін.), ознака відносно часу (*річний звіт, літній день, тижнева відпустка, зимова сесія* та ін.), ознака відносно призначення (*деревобробний верстат, дегустаційна зала, письмовий стіл* та ін.), ознака за відношенням до кількості (*десятиградусний мороз, п'ятиповерховий будинок* та ін.), ознака за відношенням до особи (*жіноча сумочка, дитячий костюм, чоловічий капелюх, учительський стіл* та ін.) тощо.

Другою семантичною властивістю цієї групи прикметників є реляційний характер позначуваної ними ознаки. Така властивість належить до іманентних властивостей відносних прикметників, вона розрізняє їх та якісні прикметники і, отже, обов'язково має бути відображена експліцитно в лексичному значенні представників цієї групи.

Ця особливість відрізняє тлумачення відносних прикметників від інших тлумачень, для яких також характерне мотивування значення слова семантикою словотвірного слова, від якого воно утворене за допомогою певних суфіксів. До них належать лексеми, передані за формулами тлумачення:

– віддієслівні іменники з формулами тлумачення «Дія за знач. ...» – «**ВІРАЗ**, у, ч.1. *рідко*. Дія за знач. виражати 1 і віразити» (Словник... 2023);

«Дія і стан за знач...» – «**АКЛІМАТИЗУВА́ННЯ**, я, с. Дія за знач. **акліматизува́ти** і стан за знач. **акліматизува́тися**» (Словник... 2023);

– відприкметникові іменники з формулами тлумачення «Властивість і якість за знач. ...» – «Абстр. ім. до ...» – «**ВИДОЗМІ́НЮВАНІСТЬ**, Абстр. ім. до **видозмі́нюваний**» (Словник... 2023); «Якість за знач.» – «**ЕЛІ́ТНІСТЬ**, ності, ж. Якість за знач. **елі́тний**» (Словник... 2023); «Стан за знач. ...» – «**ВЗАЄМОВВІ́ЧЛИВІСТЬ**, вості, ж. Стан за знач. **взаємовві́чливий**» (Словник... 2023);

– дієприкметники з формулами тлумачення «Дієпр. пас. до ...» – «**ЕЛЕКТРИФІ́КОВАНИЙ**, а, е. 1. Дієпр. пас. до **електрифікува́ти**» (Словник... 2023); «Дієпр. акт. до ...» – «**ВІДМÉРЗЛИЙ**, а, е. Дієпр. акт. до **відмёрзнути**, **відмёрзти**» (Словник... 2023);

– прислівники з формулами тлумачення «Присл. до ...» – «**ЕКСПЛІ́ЦІТНО**, книжн. Присл. до **експліці́тний**» (Словник... 2023).

Отже, у лексичному значенні відносних прикметників з формулами тлумачення «Прикм. до ...» і «Стос. до ...» на відміну від зазначених вище лексичних груп із відсильними формулами тлумачення, за якими передбачається визначення значення слова через семантичні властивості однокореневих слів, виділяється ще один базисний мотивувальний фактор, пов'язаний зі специфічним реляційним характером ознаки, позначуваної саме відносними прикметниками. Експліцитним представленням реляційної ознаки, вираженої відносними прикметниками, є семантичні відношення як відображення ситуативних зв'язків, у які можуть вступати референти, позначувані іменниками, від яких утворені прикметники, і референти, позначувані іменниками, синтаксично пов'язаними з цими прикметниками в сполученнях «відносний прикметник + іменник».

Можливість і характер ситуативних зв'язків, своєю чергою, зумовлені іманентними властивостями предметів, що вступають в певні відношення, а

також характером реальних ситуацій, у яких ці предмети перебувають чи функціонують.

Отже, через врахування семантичних відношень, що можуть позначатися відносним прикметником у сполученнях «відносний прикметник + іменник», до структури його лексичного значення експлікується певна співвіднесеність останнього з позамовною дійсністю.

Складність виявлення значеннєвої структури відносних прикметників також становлять випадки, коли у формулі тлумачення відсилання здійснено до багатозначного іменника. Наприклад, у слові «програмний» простежуємо відсилання до багатозначного іменника «програма»:

«ПРОГРАМНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **програ́ма** 1, 4, 5, 7–9» (Словник... 2023).

Ці значення доповнені відтінками, останнє значення містить відсильні формули тлумачення:

Значення 1. «Наперед продуманий план якої-небудь діяльності, роботи і т. ін.» (Словник... 2023).

Відтінок 1. «Сукупність дій та заходів для здійснення чого-небудь» (Словник... 2023).

Значення 4. «Стислий виклад основного змісту навчального предмета; брошура, книжка з таким викладом» (Словник... 2023).

Відтінок до значення 4. «Обсяг знань, умінь і навичок, обов'язкових для засвоєння на різних етапах навчання» (Словник... 2023).

Значення 5. «Сукупність номерів, що входять до складу концерту, вистави, радіопередачі тощо й виконуються хором, ансамблем, оркестром і т. ін» (Словник... 2023).

Відтінок до значення 5. «Друкований покажчик із послідовним переліком номерів концерту, передач радіо і телебачення, автора, режисера, дійових осіб і виконавців і т. ін. театральної або циркової вистави тощо; програмка» (Словник... 2023).

Значення 7. «Тема (сюжет) інструментального музичного твору» (Словник... 2023).

Значення 8. «Послідовність формалізованих інструкцій, признач. для виконання приладом управління обчислювальної машини, комп'ютера» (Словник... 2023).

Відтінок до значення 8. «Цифровий продукт, признач. для розв'язання різних прикладних або системних завдань» (Словник... 2023).

Значення 10. «Те саме, що **передáча 2**» (Словник... 2023).

Відтінок до значення 10. «Те саме, що **телеканáл**» (Словник... 2023).

Отже, експліцитне представлення лексичного значення тлумачень, переданих у неекспліцитній формі, потребує детального розгляду для ефективного застосування в комп'ютерних компонентах. У нашому дослідженні для аналізу та експліцитного представлення семантики відносних прикметників з формулами тлумачення «Прикм. до ...» та «Стос. до ...» застосовуємо формалізм теорії семантичних станів.

2.5. Застосування теорії семантичних станів для експліцитного представлення семантики відносних прикметників

Згідно з теорією семантичних станів, описаною в першому розділі, семантичний стан $S(X)$ відносного прикметника X визначаємо як реалізацію конкретного семантичного відношення в тексті між відносним прикметником та іменником.

Відносні прикметники української мови як клас мовних одиниць позначимо символом A ; належність S до A : $S \in A$; множину всіх семантичних станів для всіх відносних прикметників $S \in A$ позначимо через $S = \{s(x); S \in A\}$. Символ S відповідає семантичному стану відносних прикметників у сполученні з іменниками.

На множині семантичних станів Y задається оператор F , який інтерпретується як оператор сукупності значень певних семантичних категорій. Дія оператора F становить сумарну дію операторів M, T, X_i :

1. Оператор M задає граматичне значення лексеми S , тобто ідентифікує частину мови (та, у разі потреби, й інші граматичні характеристики).

2. Оператор T визначає семантичну тему, що вказує на поняттєву (сміслову) сферу, в якій відображаються певні типи реалій фізичного і ментального світу, до яких належать референти ЛСВ.

3. Оператори X_i репрезентують диференційні семантичні компоненти відповідної семантичної теми, представлені семантичними класами, яким у тексті тлумачення відповідає набір ЛСВ, об'єднаних за спільною змістовою ознакою.

Дію оператора F , як інтелектуального механізму представлення семантичних станів мовних одиниць, подаємо за формулою:

$$Fg_i(S(L)) = \{M(L), T(S(L)), X_i^S(L)\},$$

де L – лексема

$S(L)$ – певний ЛСВ лексеми L

$g(S(L))$ – семантичний стан ЛСВ лексеми L

F – оператор сукупності значень певних семантичних категорій. Дія оператора F становить сумарну дію операторів: M, T, X_i .

$T(S)$ встановлюються в межах значення оператора M .

Наприклад, для M у значенні «іменник» T може набувати значення: T_1 – людина; T_2 – тварина; T_3 – рослина; T_4 – конкретний предмет; T_5 – матеріал, речовина; T_6 – будівля; T_7 – природне явище; T_8 – абстрактне поняття та ін.

Для M у значенні «прикметник»: T_1 – квантитативна ознака (стосується кількісних показників), T_2 – квалітативна ознака (якісна ознака), T_3 – реляційна ознака.

Якщо семантичні теми T конкретизують загальне лексико-граматичне категоріальне значення слів однієї частини мови, окреслюючи в ньому певні поняттєві сфери, описані в їхніх тлумаченнях, що співвідносяться із множиною взаємопов'язаних об'єктів позамовної дійсності, схожих між собою за певними характеристиками та своїм функціональним призначенням, то оператори X_i уточнюють, про які саме конкретні характеристики позначуваних референтів ідеться під час віднесення їхніх значень до однієї семантичної теми.

Наприклад, у межах оператора M «іменник» множини диференційних семантичних ознак іменників із семантичною темою T_1 «людина» будуть становити такі характеристики: X_1 – стать; X_2 – вік; X_3 – зріст; X_4 – вага; X_5 – національність; X_6 – темперамент; X_7 – рівень освіти; X_8 – сімейний стан; X_9 – соціальний стан; X_{10} – сфера діяльності; X_{11} – зовнішні риси; X_{12} – фах; X_{13} – галузь діяльності; X_{14} – місце проживання (знаходження, перебування) та ін.

Для семантичної теми T_2 «тварина» такими характеристиками можуть бути: X_1 – клас; X_2 – рід; X_3 – вид; X_4 – зовнішні риси тварини; X_5 – місце поширення; X_6 – час існування; X_7 – спосіб існування; X_8 – спосіб живлення та ін.

Видові ознаки семантичної теми T_2 «якісна ознака», визначеної в межах оператора M «прикметник», представлено множиною операторів $\{X_i\}$, що описують характеристики (властивості), притаманні означуваним об'єктам самим собою безвідносно до їхніх зв'язків з іншими об'єктами: X_1 – носій ознаки; X_2 – можливість мати різний ступінь інтенсивності прояву; X_3 – ступінь прояву ознаки; X_4 – ознака за зовнішнім виглядом; X_5 – ознака за характером; X_6 – ознака за фізичними якостями; X_7 – ознака за розміром; X_8 – властивості і якості предметів, що сприймаються зором; X_9 – властивості і якості предметів, що сприймаються на смак; X_{10} – властивості і якості предметів, що сприймаються слухом; X_{11} – властивості і якості предметів, що сприймаються нюхом; X_{12} – властивості і якості предметів, що сприймаються

на дотик; X_{13} – вікові ознаки; X_{14} – моральні якості; X_{15} – інтелектуальні якості; X_{16} – емоційний стан та ін.

Для семантичної теми T_3 «реляційна ознака», визначеної в межах оператора M «прикметник», представлено множину операторів X_i , що виражають ознаку через відношення до інших предметів, дій, процесів, явищ: X_1 – ознака за відношенням до предмета; X_2 – ознака за відношенням до особи; X_3 – ознака за відношенням до тварини; X_4 – ознака за відношенням до рослини; X_5 – ознака за відношенням до дії; X_6 – ознака предмета щодо матеріалу виготовлення; X_7 – ознака предмета щодо кількості; X_8 – ознака предмета щодо розміру; X_9 – ознака предмета щодо об'єму; X_{10} – ознака предмета щодо висоти; X_{11} – ознака щодо території, простору; X_{12} – ознака за відношенням до часу; X_{13} – ознака предмета за призначенням, функцією; X_{14} – ознака предмета за належністю та ін.

З метою експлікації змісту, визначені у такий спосіб компоненти семантичної теми варто представляти наборами відповідних їм семантичних класів. Семантичний клас визначаємо як множину лексем, об'єднаних за семантичною ознакою X_i .

Наприклад, ознаці X_6 «ознака предмета щодо матеріалу виготовлення» з формули семантичного стану прикметників на позначення відносної ознаки (T_3) відповідають семантичні класи: «деревина», «камінь», «тканина» та ін. Ідентифікаторами першого з них у тексті тлумачень є слова: *березовий, вільховий, липовий, яблуневий, ясеневий*; другого – *агатовий, аквамариновий, рубіновий, смарагдовий*; третього – *віскозний, вовняний, дедероновий, джінсовий, кашеміровий, лляний, синтетичний, шовковий* та ін.

Зв'язки між операторами M_i (граматичне значення лексеми: лексико-граматичні класи) і $\{T_i\}$ (семантичні теми), між T_i і $\{X_i\}$ є відображенням семантичних гіперонімічних відношень, встановлюваних на рівні денотативних значень слова.

Такий підхід до опису семантики слова цілком сумісний з принципами методу компонентного семантичного аналізу, суть якого полягає в розкладанні значення слова на семи (елементарні смислові одиниці), між якими встановлюються ієрархічні відношення. У формулі семантичного стану компоненти лексичного значення представлені конкретними значеннями операторів M_i , T_i , X_i . Проте, якщо семне представлення структури значення слова передбачає перетворення тлумачного словника в словник семантичний, то застосування формалізму теорії семантичних станів до вивчення семантичних властивостей слів вимагатиме лише певного коригування тексту тлумачення в ЕТС з погляду виконання умови обов'язкової наявності в тлумаченні лексем – представників певних семантичних класів, заданих операторами $\{X_i\}$. Наприклад, під час аналізу тлумачень слів, що належать до тематичного поля тварин, семантична тема T «Тварини» може бути ідентифікована в результаті знаходження в тексті тлумачення однієї з лексем $\{\text{бобровий, єнотовий, жайворонів, котячий, качачий, курячий, лисячий, собачий та ін.}\}$. Для семантичного поля рослини, семантична тема T «Рослини» такими будуть лексеми $\{\text{волошковий, квітковий, кленовий, липовий, сосновий, ялиновий та ін.}\}$.

Слід зазначити, що семантичним станам притаманна властивість суперпозиції, яка принципово не може бути реалізована засобами компонентного аналізу або якимись іншими [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 1 : 35–41].

Застосування формалізму теорії семантичних станів під час семантичних досліджень забезпечує уніфікований поетапний спосіб визначення зі словникової дефініції семантичних компонентів лексичного значення, що полягає у виявленні значення оператора M за ознакою «парадигматичний клас», зафіксованою в електронному тлумачному словнику, і значень T_i , X_i шляхом зіставлення лексем із тексту тлумачення з наборами лексем, якими задані семантичні класи у формулі, а також представлення виділених

компонентів у вигляді ланцюжка конкретних значень операторів формули семантичного стану, реалізованих певними ЛСВ слова.

Такий спосіб представлення лексичних значень слова дає змогу здійснювати над ними різні логічні операції класифікаційного плану в автоматизованому режимі. При цьому семантичну класифікацію можна проводити як за кожним окремим параметром, так і за сукупністю параметрів, що входять до формули семантичного стану, визначеною в межах конкретного значення оператора *M*.

Так, наприклад, за параметром «носії ознаки» з формули семантичного стану прикметників можна виокремити прикметники на позначення властивостей людей, тварин, предметів та ін.

Семантична класифікація слів може спиратися на інформацію про спільність/розбіжність різних значень, що визначається за кількістю однакових семантичних компонентів у формулі семантичного стану відповідних слів.

Пошук шляхів формалізованого зіставлення значень ЛСВ належить до актуальних завдань як теоретичної, так і комп'ютерної лексикографії. У такий спосіб можна досліджувати відношення в лексичних системах природних мов, наприклад, синонімічні, антонімічні та ін., розробити формалізоване операційне визначення синонімів, антонімів для опрацювання комп'ютерними програмами.

На це звертають увагу Т. О. Грязнухіна та Т. П. Любченко, зазначаючи, що одним із ефективних способів зменшення частки суб'єктивності під час встановлення семантичної подібності слів – претендентів на роль синонімів, може бути запропонований формалізм теорії семантичного стану. Порівняння значень ЛСВ різних слів – претендентів на зарахування в один синсет – запропоновано проводити шляхом виявлення та аналізу однакових семантичних компонентів у їхніх семантичних станах, які попередньо

визначені за тлумаченнями цих ЛСВ відповідно до формули, заданої формалізмом [Грязнухіна, Любченко 2017 : 57].

Процедуру зіставлення значень різних ЛСВ продемонструємо на прикладі аналізу семантичних станів елементів кількох синонімічних рядів, що входять до Словника синонімів української мови (Інтегрована... 2023).

Розглянемо слова «перекличка» та «повідка» зі значеннями:

«перекличка» подано за відсильною формулою тлумачення «Те саме, що **переклик 2**» (Словник... 2023).

«Переклик» у значенні 2: «Перевірка присутності групи людей викликом за прізвищами або іменами; перекличка (у 1 знач.)» (Словник... 2023).

Слово «повідка» у значенні: «Контролювання, перевіряння кого-небудь з метою виявлення знань» (Словник... 2023).

Елементи синонімічного ряду {перекличка, повідка} відповідно до формули семантичного стану, визначеної для іменників, одержують такі семантичні стани:

Перекличка: значення оператора M – іменник; семантична тема – перекликання; X_1 : мета – давати знати про себе.

Повідка: значення оператора M – іменник; семантична тема – перевіряння; X_1 : мета – виявлення знань.

У вказаних словах простежуємо різні семантичні елементи: мета – «давати знати про себе» та «виявлення знань».

Розглянемо ще приклади: слова «тривалий» у значенні «Який довго тривав або триває, продовжується й т. ін.; довгочасний» (Словник... 2023); «затяжний» зі значенням «Який довго тягнеться (у часі); тривалий, довгочасний» (Словник... 2023); «довгий» у значенні «Який займає великий відрізок часу; тривалий, довгочасний» (Словник... 2023).

Тривалий: значення оператора M – прикметник; семантична тема – якісна ознака; X_1 : темпоральна характеристика; X_2 – можливий різний ступінь прояву ознаки; X_3 – тривалість у часі: семантичний клас: «довгий відрізок часу».

Затяжний: значення оператора M – прикметник; семантична тема – якісна ознака; X_1 : темпоральна характеристика; X_2 – можливий різний ступінь прояву ознаки; X_3 – тривалість у часі: семантичний клас: «довгий відрізок часу».

Довгий: значення оператора M – прикметник; семантична тема – якісна ознака; X_1 : темпоральна характеристика; X_2 – можливий різний ступінь прояву ознаки; X_3 – тривалість у часі: семантичний клас: «довгий відрізок часу».

«Кмітливий» у значенні «здатний добре й швидко міркувати, розмірковувати» (Словник... 2023), «тямкий» – «Здатний добре й швидко міркувати, осмислювати, розуміти що-небудь» (Словник... 2023), «тямущий» – «Здатний добре й швидко міркувати, осмислювати, розуміти що-небудь» (Словник... 2023).

Кмітливий: M_2 – прикметник; T_1 – якісна характеристика; X_1 – характер ознаки: семантичний клас «позитивна характеристика»; X_2 – можливий різний ступінь прояву ознаки; X_3 – носій ознаки: семантичний клас «людина»; X_4 – інтелектуальна характеристика: семантичний клас «розумові здібності».

Тямкий: M_2 – прикметник; T_1 – якісна характеристика; X_1 – характер ознаки: семантичний клас «позитивна характеристика»; X_2 – можливий різний ступінь прояву ознаки; X_3 – носій ознаки: семантичний клас «людина»; X_4 – інтелектуальна характеристика: семантичний клас «розумові здібності».

Тямущий: M_2 – прикметник; T_1 – якісна характеристика; X_1 – характер ознаки: семантичний клас «позитивна характеристика»; X_2 – можливий різний ступінь прояву ознаки; X_3 – носій ознаки: семантичний клас «людина»; X_4 – інтелектуальна характеристика: семантичний клас «розумові здібності».

У вказаних словах простежуємо однакові семантичні елементи, отже, можемо вважати їх синонімами.

Формалізм теорії семантичних станів доцільно застосовувати під час розв'язання завдання уніфікації опису лексичного значення слова в електронному тлумачному словнику. При цьому ефективність застосування теорії семантичних досліджень, орієнтованих на використання в ролі свого

інструмента ЕТС, залежить від адекватності відображення в тлумаченнях слів одного семантичного поля значень операторів $\{T_i\}$ та $\{X_i\}$ з формули семантичного стану, визначеної для відповідного лексико-граматичного класу.

Застосування теорії семантичних станів для експліцитного представлення значення відносних прикметників з формулами тлумачення «Прикм. до...» та «Стос. до...» вимагає попереднього аналізу.

Для відображення специфіки семантики відносних прикметників з іменниковою похідною основою враховуємо конкретні семантичні відношення (інструментальні, просторові, часові та ін.), що характеризують семантичні стани конкретних ЛСВ, а також вводимо до оператора T диференційні ознаки: X_1 (семантичний клас іменника, від якого утворено прикметник) та X_2 (семантичний клас означуваного цим прикметником іменника).

Віднесення семантичних відношень до кількості диференційних ознак семантичного контексту, за якими можуть бути визначені лексико-семантичні варіанти відносного прикметника, є цілком правомірним. Саме за їхньою допомогою експлікується реляційна сутність позначуваної прикметником ознаки – характеризувати означуваний предмет опосередковано через зв'язок його з предметом, позначуваним іменником, від якого утворено цей прикметник.

Характер певного семантичного відношення зумовлений іманентними властивостями предметів, між яким встановлюється зв'язок. Ці властивості репрезентовані семантичними класами.

Через внесення відповідних параметрів до формули семантичного стану експлікується певна співвіднесеність значення слова з позамовною дійсністю.

Аналіз здійснюємо за допомогою віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови». На першому етапі виділяємо у віртуальній лексикографічній лабораторії відносний прикметник A і його формулу квазісемантики $Y(A)$. Далі фіксуємо мотивувальну основу – іменник,

від якого утворено відносний прикметник X^A , $Q(X^A)$ з певним значенням. Відповідно до формули семантичного стану виділяємо $d[X^A]$ – дефініцією іменника, від якого утворено відносний прикметник і одержуємо діаграму:

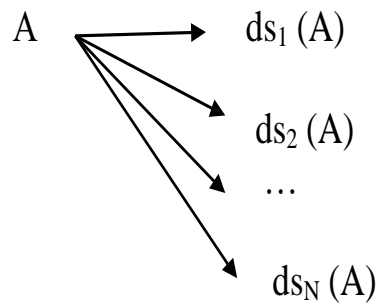
$$\left[\begin{array}{ccc} A & \longrightarrow & Y(A) \\ \downarrow & & \downarrow \\ X^A, Q(X^A) & \longrightarrow & d[X^A] \end{array} \right]$$

Другий етап передбачає пошук та аналіз контекстів. Позначимо символом $C_1^A, C_2^A \dots C_N^A$ – клас контекстів, у яких промарковано функціонування відносного прикметника в сполученні з іменником.

Семантичний оператор A діє на корпус контекстів $C_1^A, C_2^A \dots C_N^A$, на основі яких визначаємо семантичний клас Z іменників (за результатами сполучуваності «відносний прикметник + іменник») Z_1, Z_2, \dots, Z_N

$$A : C[A] \longrightarrow \left[\begin{array}{cc} C_1^A & (Z_1) \\ C_2^A & (Z_2) \\ \dots & \\ C_N^A & (Z_N) \end{array} \right]$$

за яким ідентифікується конкретне семантичне відношення $Q(Z_1); Rel(Z_1)$, що є позначенням ситуативного відношення між референтами компонентів цього типу словосполучень. На основі результатів встановлюємо відповідний семантичний стан відносного прикметника $dS_1[A]$:

Загальна схема має такий вигляд:

$$\left[\begin{array}{ccc} A & \longrightarrow & Y(A) \\ \downarrow & & \downarrow \\ X^A, Q(X^A) & \longrightarrow & d[X^A] \end{array} \right] \left[\begin{array}{c} C_1^A \\ C_2^A \\ \dots \\ C_N^A \end{array} \right] (Z_1) \quad = \quad \left[\begin{array}{ccc} Z_1; Q(Z_1); \text{Rel}(Z_1) & \longrightarrow & dS_1 [A] \\ Z_2; Q(Z_2); \text{Rel}(Z_2) & \longrightarrow & dS_2 [A] \\ \dots & \dots & \dots \\ Z_N; Q(Z_N); \text{Rel}(Z_N) & \longrightarrow & dS_N [A] \end{array} \right]$$

Проілюструємо це на прикладі побудови експліцитного тлумачення лексичного значення прикметника «джмелиний», значення якого в Словнику представлено відсильною формулою тлумачення «Прикм. до джміль». Загальну ознаку відносності, позначувану цим прикметником, визначаємо: «який стосується комахи джмеля – корисної як запильник комахи роду бджолиних із товстим волохатим тільцем».

ДЖМЕЛІНИЙ → Прикм. до джміль → Корисна як запильник комаха роду бджолиних із товстим волохатим тільцем

Прикметник «джмелиний» вживається в таких контекстах: *джмелине гніздо, джмелине кубло, джмелина хатка, джмелине житло, джмелине кубло, джмелине гудіння, джмелиний гул, джмелине дзижчання, джмелине хурчання, джмелине крило, джмелина шкура, джмелина лапка, джмелиний рій, джмелина сім'я, джмелине сімейство, джмелиний мед, джмелині соти, джмелина вощина.*

Семантичний клас мотивувальної основи прикметника: «комаха»

Семантичні класи іменника, з яким сполучається прикметник:

Z_1 сем. клас «місце/простір» (*гніздо, хатка, кубло, житло*); $Rel(Z_1)$ – «просторове відношення»;

Z_2 сем. клас «дія» (*гудіння, гул, дзижчання, хурчання*); $Rel(Z_2)$ – «суб'єктне відношення»;

Z_3 сем. клас «частина тіла комахи» (*крило, шкура, лапка*); $Rel(Z_3)$ – «частина – ціле» (партитивне відношення);

Z_4 сем. клас «продукт тваринного походження» (*джмелиний мед, джмелині соти, джмелина вощина*) (бути виготовленим);

Z_5 сем. клас «угруповання тварин» (*рій, сім'я, сімейство*); $Rel(Z_1)$ – «бути елементом, входити в» (партитивне відношення).

Отже, семантичний стан відносного прикметника $dS_I [A]$ визначаємо як реалізацію конкретного семантичного відношення в тексті між прикметником та іменником, зумовлену семантичними станами останніх, що репрезентують об'єкти позамовної дійсності, між якими існує конкретне відношення.

За визначеними параметрами отримуємо експліцитне представлення лексичного значення прикметника «джмелиний»:

Значення 1. Який стосується комахи джмеля – корисної як запильник комахи роду бджолиних із товстим волохатим тільцем.

Відтінок 1.1. Який є місцем знаходження/розташування джмеля/ів (*джмелине гніздо*).

Відтінок 1.2. Який має суб'єктом дії джмелів (*джмелине дзижчання*).

Відтінок 1.3. Який є частиною тіла джмеля (*джмелине крило*).

Відтінок 1.4. Виготовлений джмелями (*джмелиний мед*).

Відтінок 1.5. Який складається з джмелів (*джмелиний рій*).

У лінгвістичній базі даних «Семантика відносних прикметників» фіксуємо семантичні параметри, за якими здійснюється формування тлумачних статей відносних прикметників.

Багатопараметричність формули семантичного стану та необмежувана кількість її складників, зміст яких є відображенням денотативного значення слова, дають змогу представити в експліцитному вигляді параметри, за якими має здійснюватися побудова експліцитного представлення лексичного значення відносних прикметників, а саме: лексико-граматичний клас твірної основи прикметника, її семантичний клас, семантичний клас іменника, означуваного прикметником у сполученні «відносний прикметник + іменник», типи семантичних відношень між його компонентами, через які здійснюється кваліфікація ознаки загальної відносності. Усе це дає підстави стверджувати, що формалізм теорії семантичних станів є гнучким інструментом семантичних досліджень.

Для зручного проведення в автоматизованому режимі операцій поетапного зіставлення значень ЛСВ з метою не тільки встановлення факту їхньої семантичної подібності чи розбіжності, але й здійснення кількісного оцінювання ступеня встановленої спільності/розбіжності співвідношення між ЛСВ і їхніми семантичними станами можна представити у вигляді таблиці (матриці). Кожен рядок у таблиці позначено словом або ЛСВ (номером ЛСВ), стовпці – диференційними семантичними ознаками, що є репрезентантами значень операторів формули семантичного стану, визначених у мові для певного лексико-граматичного класу. Ознаки бінарні, тобто можуть приймати значення «так» або «ні». Якщо ознака властива конкретному ЛСВ, на перетині стовпця, названого цією ознакою, і рядка, позначеного ЛСВ, ставимо плюс (+).

Таблиця «Семантичні стани відносних прикметників української мови»

Параметри лексичного значення ЛСВ	{M _i }	{T _i }	{X _i }				
	M ₁	T ₁	X ₁	X ₂	X ₃	...	X...
	Прикметник	Відносна ознака	ознака за відношенням до предмета	ознака за відношенням до особи	ознака за відношенням до тварини		...
			СК: предмет	СК: людина	СК: тварина		СК ...
Глиняний	+	+	+				
Дитячий1.	+	+		+			
Дитячий2.	+	+	+				
Лисячий1.	+	+	+				
Лисячий2.					+		
Вербовий	+	+	+				

Іншим типом завдань з семантики у межах комп'ютерної лексикографії, для розв'язання яких доцільно застосовувати формалізм теорії семантичного стану, є завдання, спрямовані на уніфікацію опису лексичного значення слів одного семантичного поля.

Ефективність застосування формалізму теорії семантичного стану в семантичних дослідженнях, зорієнтованих на використання як інструмента електронного тлумачного словника, залежить від адекватності відображення в словникових тлумаченнях слів одного семантичного поля значень операторів {Z_i} {X_i} з формули семантичного стану, визначеної для відповідного лексико-граматичного класу.

У тексті тлумачення у функції ідентифікаторів цих операторів виступають лексеми або їхні ЛСВ, що належать до конкретних семантичних класів – репрезентантів значень Z_i й X_i, вжиті для опису тієї самої характеристики позначуваних референтів усіма представниками семантичного поля.

Перевірку тлумачення на наявність ідентифікаторів такого плану та їх подальший аналіз доцільно робити на етапі редагування електронної версії словника в межах віртуальної лексикографічної лабораторії. Аналіз має здійснюватися з погляду можливості закріплення за виявленими ідентифікаторами статусу необхідних і достатніх ознак для опису специфічних рис елементів цього семантичного поля, а також для використання їх як основних під час побудови тлумачень нових слів у випадку, якщо попередньо буде встановлена належність їхніх референтів до цього семантичного поля.

На основі теорії семантичних станів дефініції відносних прикметників можна представити у форматі, зручному для подальшого автоматизованого опрацювання.

Формат дефініцій відносних прикметників

Реєстрове слово	СТ	Диференційні ознаки																	
		X ₁									X ₂								
		1	2	3	4	5	...	6	7	20	1	2	3	4	5	...	6	7	20

реєстрове слово – прикметник;

СТ – семантична тема;

x₁ – семантичний клас іменника, від якого походить прикметник;

x₂ – семантичний клас позначуваного цим іменником прикметника.

2.6. Проведення семантичного аналізу термінологічної лексики за допомогою формалізму теорії семантичних станів

Термінологічна лексика становить невід’ємну частину тлумачного словника. Проблеми термінології в загальномовному словнику розглянуто в працях багатьох учених: В. О. Балог [Балог 2003], Л. Г. Боярова [Боярова 2008], Л. С. Паламарчук [Паламарчук 1975], Л. О. Симоненко [Симоненко 2013], Л. М. Томіленко [Томіленко 2009, 20015], В. А. Широков,

Л. О. Симоненко, Н. В. Стратулат, Л. М. Томіленко, Л. Л. Шевченко [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. III. Кн. 3] та ін.

За словами Л. М. Томіленко, галузева термінологія є головним джерелом поповнення словникового складу і становить значну частину реєстру кожного сучасного загальнономовного тлумачного словника [Томіленко 2015 : 62].

Дослідниця виділяє три основні вимоги, які має враховувати лексикограф, уводячи терміни до реєстру великого тлумачного словника: 1) частотність вживання – в реєстрі загальнономовного словника не має бути вузькоспеціальної лексики; 2) репрезентативність – полягає в тому, що по можливості має бути зафіксована термінологія різних галузей знань, у такому співвідношенні, в якому її використовують пересічні мовці; 3) авторитетність джерела, тобто достовірність науково-популярна, навчальна література [Томіленко 2015 : 31].

У результаті аналізу прикметників у Словнику виділяємо прикметники на позначення термінів, що входять до різних галузей знань.

Аналіз та відбір галузевої лексики здійснювався за допомогою віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови», інструменти якої дали змогу виокремити прикметники на позначення термінів в автоматичному режимі.

Для цього відкриваємо реєстр словника та обираємо вікно «Вибір» → «Вибірка» (Рис. 1).

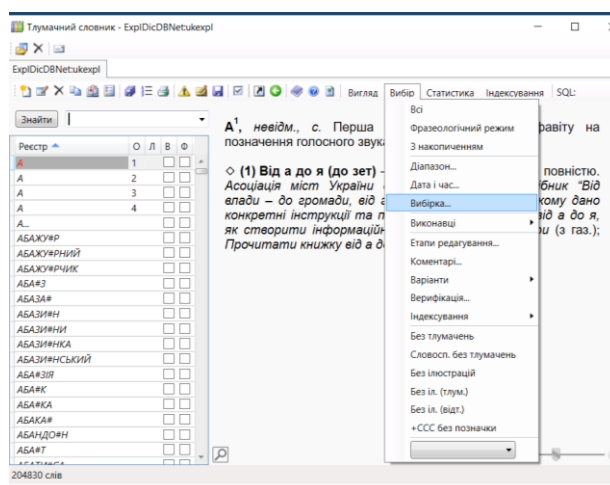

Рис. 1. Відбір галузевої лексики

У вікні «Реєстр», обираємо «Частина мови» → «Прикметник» (Рис. 2) та натискаємо «Ок».

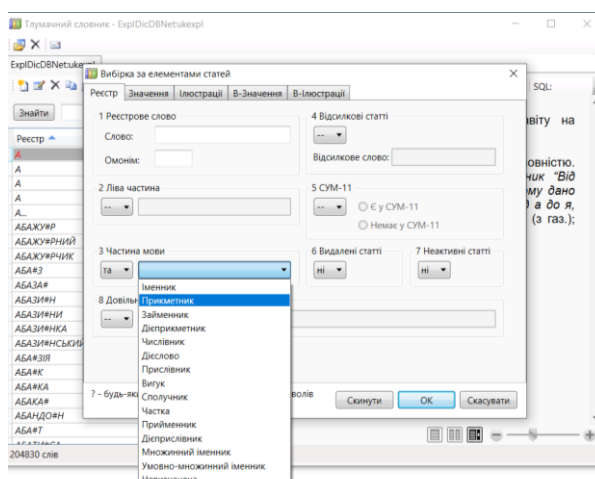

Рис. 2. Відбір галузевої лексики за частиною мови

Після цього відкривається реєстр прикметників у Словнику. Усього їх – 35369. Далі за допомогою вікон «Вибір» → «Вибірка» → «Значення» → «Параметри» → «Стил. ремарки» здійснюємо відбір галузевої лексики за вказаними ремарками та дізнаємося їхню кількість.

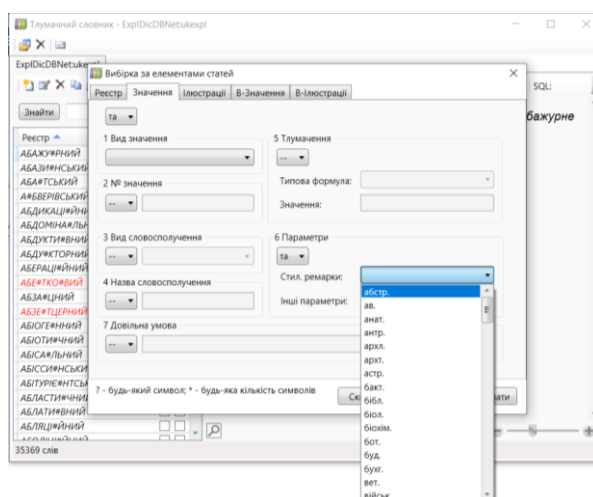

Рис. 3. Відбір галузевої лексики за ремарками

Наприклад: *біол.* – біологія (62), *бот.* – ботаніка (26), *вет.* – ветеринарія (20), *екон.* – економіка (13), *лінгв.* – лінгвістика (122), *мат.* – математика (64), *мед.* – медицина (48), *муз.* – музика (30), *спорт.* – спортивний термін (16),

фіз. – фізика (44), *фізл.* – фізіологія (17), *фін.* – фінансова справа (41), *хім.* – хімія (29), *юр.* – юридичний термін (20) та ін.

Отже, в такий спосіб можна швидко виокремити та проаналізувати необхідні терміни.

З-поміж відносних прикметників, тлумачення яких передано за відсильними формулами «Стос. до ...» та «Прикм. до ...» виокремлюються прикметники, що мають позначку про належність до вузької (спеціальної) галузевої термінології: фінансової (**ДЕБЕТÓВИЙ**, а, е, *фін.* Стос. до дебету (Словник...2023)); економічної (**ДЕФЛЯЦІЙНИЙ**, а, е, *екон.* Стос. до дефляції (у 1 знач.) (Словник... 2023)); фізичної (**ДИПÓЛЬНИЙ**, а, е, *фіз.* Стос. до диполя (Словник... 2023)); юридичної (**АБОЛЦІЙНИЙ**, а, е, *юр.* Стос. до аболіції (у 3 знач.) (Словник... 2023)); біологічної (**БАЗИФІЛЬНИЙ**, а, е, *біол.* Прикм. до **базифіли** (Словник... 2023)); лінгвістичної (**ДЕНОМІНАТІВНИЙ**, а, е. 1. *лінгв.* Стос. до деномінатива (Словник... 2023)); математичної (**АВТОМÓРФНИЙ**, а, е, *мат.* Стос. до автоморфізму (Словник... 2023)) та ін.

У цьому випадку зараховуємо їх до семантичного класу «Терміни». Формули тлумачення «Прикм. до ...», «Стос. до ...» в тлумачній статті відносного прикметника замінюємо експліцитним визначенням лише загальної ознаки відносності прикметника через опис лексичного значення його твірної основи, що позначає предмет/явище, тобто через відношення до яких розкриваються властивості іменників, означуваних цим прикметником. Наприклад:

ДЕБЕТÓВИЙ, а, е, *фін.* Стос. до дебету → **дебетовий** – який стосується фінансового терміну «дебету» як лівої сторони бухгалтерського рахунку, куди заносяться всі одержувані цінності, а також усі борги й видатки, які числяться за цим рахунком; протилежне крédит.

ДЕМІНУТІВНИЙ, а, е, *лінгв.* Стос. до демінутива → **демінутивний** – який стосується лінгвістичного терміну «демінутива» як похідного слова

(іменника або прикметника), що виражає значення зменшеності, а також може мати додатковий відтінок пестливості, зневаги, приниження і т. ін.

ДЕФЛЯЦІЙНИЙ, а, е, *екон.* Стос. до дефляції (у 1 знач.) → **дефляційний** – який стосується економічного терміну «дефляції» як вилучення з обігу частини паперових грошей і нерозмінних на золото банківських білетів, випущених у період інфляції.

ДИПÓЛЬНИЙ, а, е, *фіз.* Стос. до диполя → **дипольний** – який стосується фізичного терміну «диполя» – два однакові за величиною і протилежні за знаком електричні або магнітні заряди, розташовані на деякій відстані один від одного.

ЕВАЛЬВАЦІЙНИЙ, а, е, *фін.* Прикм. до **евальва́ція** → **евальвація** – який стосується фінансового терміну «евальва́ція» у значенні обчислення вартості, ціни, визначення кількості, якості, придатності чого-небудь; оцінка.

Отже, експліковане в результаті тлумачення термінів, значення яких представлено відсильними формулами тлумачення надалі може бути використане в системах автоматичного опрацювання інформації та в нових автоматизованих електронних словниках, зокрема галузевих термінів.

2.7. Лінгвістична база даних «Семантика відносних прикметників» як інформаційно-програмний інструментарій для проведення багатопараметричного дослідження семантики відносних прикметників

Проводити аналіз на великих масивах лінгвістичного матеріалу за багатьма параметрами із залученням комп'ютерних методів доцільно шляхом побудови спеціальних лінгвістичних баз даних, зорієнтованих на опис конкретного семантичного явища.

Лінгвістичні бази даних є ефективним способом систематизації та упорядкування мовної інформації, завдяки чому вони набули активного

застосування в сучасних дослідженнях, зокрема спрямованих на розв'язання завдань автоматичного опрацювання лінгвістичної інформації. Проблеми побудови та використання спеціальних баз даних у різних мовознавчих дослідженнях розглянуто у працях: М. О. Бігдай [Бігдай 2015], Л. М. Бороденко [2016], О. В. Бугакова [Бугаков 2006], І. Г. Данилюк [Данилюк 2008], Т. П. Любченко [Любченко 2011], Ю. А. Маковецької-Гудзь [Маковецька-Гудзь 2008], Г. В. Ситар, О. Милостної [Ситар, Милостна 2008], Н. М. Сухарини [Сухарина 2003], В. А. Широкова [Широков 2005а, 2011] та ін.

Лінгвістичні бази даних, на думку І. В. Гарбери, забезпечують автоматизацію лексикографічної діяльності масового та спеціального призначення, тобто підготовлення словників різних типів, дають змогу створювати запити, переглядати й аналізувати дані в різний спосіб, ураховуючи ті або ті параметри досліджуваних одиниць [Гарбера 2019 : 123]. ЛБД слугують інструментом і матеріалом досліджень, дають змогу в зручній формі структурувати інформацію, зробивши її придатною для подальшого опрацювання програмними засобами, що є необхідною умовою для автоматизованого опрацювання інформації.

Інформаційно-програмним інструментарієм для нашого дослідження варто визначити комп'ютерну технологію ВЛЛ «СУМ», за допомогою якої формується лінгвістична база даних, зорієнтована на розв'язання конкретного завдання – дослідження семантичних властивостей прикметників. У цьому підході ЛБД поєднує в собі автоматизоване робоче місце дослідника, репрезентативний за обсягом масив мовного матеріалу дослідження, засоби семантичної диференціації, проміжні результати певних етапів аналізу та кінцеві результати. Останні, власне, й набувають форми електронного тлумачного словника. У ЛБД експлікуються семантичні складники лексичного значення відносних прикметників, структуровані у вигляді окремих полів. У такий спосіб на ЛБД індукується структура певної Л-

системи. Зрозуміло, що ця система мусить бути обладнана необхідними сервісними функціями. Сформована в такий спосіб лінгвістична база даних є репрезентативним матеріалом для проведення в автоматизованому режимі різних лінгвістичних досліджень, наприклад, з питань однозначності/багатозначності, лексичної сполучуваності, а також дає змогу отримати інформацію про семантичні класи слів.

Завдяки інтегруванню ЛБД з електронним тлумачним словником, сервісні програми АРМ забезпечують дослідників під час роботи з лінгвістичною базою даних можливість переглядати кілька вікон одночасно, вносити потрібні виправлення та доповнення. Програми АРМ роблять можливим:

- автоматично формувати реєстрове поле ЛБД;
- автоматично заповнювати частини полів ЛБД, відведених для диференційних ознак, інформацією, екстрагованою з ЕТС;
- вносити в автоматизованому режимі проміжні результати аналізу даних, залучених з інших джерел інформації, що використовуються також як диференційні ознаки.

У межах АРМ реалізовано автоматичне формування текстових контекстів конкретної реєстрової одиниці з Українського національного лінгвістичного корпусу, інтегрованого в ІЛС. У результаті аналізу контекстів встановлюються характеристики лексичної сполучуваності досліджуваних відносних прикметників.

Розроблена ЛБД «Семантика відносних прикметників» є інформаційно-програмним інструментарієм для проведення багатопараметричного дослідження семантики. ЛБД дає змогу визначити семантичні параметри, за якими здійснюється формування тлумачних статей відносних прикметників для ЕТС: семантичні властивості мотивувальної основи, стилістичні позначки, семантичні властивості означуваного цим прикметником іменника, семантичні відношення, якими представлена позначувана прикметником

реляційна ознака у формулі семантичного стану, характерні типи лексичної сполучуваності прикметника, а також інформація, необхідна для встановлення цих параметрів, ілюстрації вживання відносного прикметника в сполученні з іменником, експліковане в результаті аналізу лексичне значення відносного прикметника.

ЛБД структурована за полями, що відповідають множині параметрів, визначених для алгоритмічного встановлення експліцитного значення відносних прикметників, тлумачення яких передано за відсильними формулами «Прикм. до ...» та «Стос. до ...». Перелічені параметри в ЛБД представлені такими полями:

Поле 1. Лексема з індексом, що позначає номер значення для багатозначних слів, відтінки в межах ЛСВ з двоцифровим індексом, що вказує номер значення.

Поле 2. Формула тлумачення.

Поле 3. Мотивувальна основа – іменник, від якого утворено відносний прикметник. Іменник позначається з індексами, зазначеними у формулі тлумачення прикметника в ЕТС. Для багатозначного іменника індекси вказують на конкретне значення, яке є визначальним під час встановлення лексичного значення. Наприклад, «**АВТОМАШІННИЙ**, а, е. 2. Прикм. до **автомашіна**; **ДОМАШНІЙ**, я, є. 1. Прикм. до **дім** 2, 3; **ЕКІПАЖНИЙ**¹, а, е. Прикм. до **екіпаж**¹» (Словник... 2023).

У випадку лексичних омонімів або багатозначного іменника індекси слугують формальними показниками конкретних значень мотивувальної основи прикметників, які мають бути експліковані в тлумаченнях ЕТС. Якщо значення прикметника в тлумачному словнику передано за відсильною формулою тлумачення, наприклад: «**АГІТАТОРСЬКИЙ**, а, е. Прикм. до **агітатор**» (Словник... 2023), то в ЕТС значення буде передано як «прикметник від агітатор у значенні або «стосовно особи, що проводить агітацію». У тлумачному словнику «**АГІТАЦІЙНИЙ**, а, е. Стос. до **агітації**»

(Словник... 2023), в ЕТС: «агітаційний 1 – стосовно агітації як дії з роз’яснення політики партії, організації; агітаційний 2 – стосовно агітації як громадської діяльності, спрямованої на роз’яснення політики партії». Відсутність індексу в багатозначних іменників означає необхідність аналізувати всю його тлумачну статтю.

Поле 4. Текст відповідної тлумачної статті значення іменника, від якого утворений прикметник, екстрагований з тлумачного словника, наприклад: «Богатирський – 1. Оспіваний у народній творчості герой, хоробрий воїн – людина-велетень із надзвичайною силою та відвагою. 2. *перен.* Про дужу, кремезну, працьовиту, відважну людину. 2.1. Про велику, могутню тварину, рослину, машину і т. ін.» (Словник... 2023).

Поле 5. Семантичний клас для іменника, від якого утворений відносний прикметник («людина», «тварина», «група людей/народ» та ін.).

Поле 6. Ілюстрації з корпусу українських текстів.

Поле 7. Семантичний клас іменника, з яким сполучається прикметник (за результатами сполучуваності «відносний прикметник + іменник»), за яким ідентифікується конкретне семантичне відношення, що є позначенням ситуативного відношення між референтами компонентів цього типу словосполучень. Наприклад, прикметнику «березовий» у сполученні з іменниками на позначення певних реалій відповідають семантичні класи: СК 1: «виріб, зроблений з рослин» (*кошик, тин, віник, шкатулка* та ін.), СК 2: «частина рослини» (*гілка, кора, листок*), СК 3: «сукупність рослин на одній площі» (*гай, алея, клумба, ліс* та ін.), СК: «напій» (сік).

Тут зафіксовано семантичне відношення, яке виражає відносний прикметник у сполученні з іменником (фінітне, партитивне, просторове та ін.).

Поле 8. Експліковане в результаті аналізу лексичне значення прикметника.

Фрагмент ЛБД «Семантика відносних прикметників»

Поле 1	Поле 2	Поле 3	Поле 4	Поле 5	Поле 6	Поле 7	Поле 8
Лексема	Формула тлумачення	Іменник, від якого утворено відносний прикметник	Значення іменника, від якого утворено відносний прикметник	Семантичний клас мотивувальної основи прикметника	Ілюстрації	Семантичний клас іменника, з яким сполучається прикметник	Експліковане в результаті аналізу лексичне значення прикметника
Журавлиний	Прикм. до журавель ¹	журавель	1. Великий перелітний птах родини журавлевих із довгими ногами, шиєю і прямим гострим дзьобом; живе на лісових і степових болотах	Тварина	міщина, болото, простір, ріка, гніздо; переліт, лет, курликання; дзьоб, крило; журавлина шия	СК 1: «місце / простір» Просторове СК 2: «дія» Суб'єктне СК 3: «частина тіла» Партитивне СК 4: «вигляд» Порівняльне	Який є місцем побутування журавля/ів Який має суб'єктом дії журавля/ів Який є частиною тіла журавля/ів Такий, як у журавлів

Побудована в такий спосіб ЛБД передбачає, що за кожним із названих параметрів, або за їхньою комбінацією можна формувати запити з метою проведення конкретного дослідження.

У межах АРМ реалізовано автоматичне формування текстових контекстів конкретної реєстрової одиниці з Українського національного лінгвістичного корпусу, інтегрованого в ІЛС. У результаті аналізу контекстів встановлюються характеристики лексичної сполучуваності.

Лінгвістична база даних «Семантика відносних прикметників» стане репрезентативним матеріалом для проведення також інших багатопараметричних мовознавчих досліджень в автоматизованому режимі, зокрема з проблем однозначності/багатозначності слів; дослідження лексичної сполучуваності слів; для розв'язання завдань класифікаційного характеру, що передбачають виконання операцій зіставлення мовних одиниць

за багатьма параметрами; завдань статистичного опрацювання даних; створення семантичних класифікацій; побудови перекладних словників; як матеріал для семантичного словника української мови. Побудована ЛБД може бути використана як інструмент редагування тлумачних статей відносних прикметників в ЕТС з погляду уточнення виділених відтінків значень; визначення формальних ознак розмежування паронімів і омонімів за інформацією з бази даних.

Лінгвістична база даних слугує інструментальним засобом, у якому в автоматизованому режимі можливо за заданими параметрами здійснювати опрацювання семантичної інформації.

Експліцитне представлення значення відносних прикметників в автоматичних перекладних словниках надасть змогу в системі машинного перекладу визначати перекладні еквіваленти багатозначних слів, враховуючи конкретні значення перекладних слів, розрізняти синоніми та перекладні елементи. Викладена схема може бути поширена на інші лексико-семантичні групи та лексико-граматичні класи слів.

Висновки до розділу 2

Застосування інформаційної теорії лексикографічних систем під час дослідження прикметникових тлумачень дало можливість виявити системно-структурні елементи представлення семантики прикметників в електронному тлумачному Словнику української мови у 20 томах. Згідно з теорією лексикографічних систем, тлумачний словник розглядаємо як лексикографічну систему, що має свою структуру та складається з множини словникових статей. У результаті аналізу структурних елементів прикметникових словникових статей в ЕТС виділено набір параметрів лівої та правої частин словникової статті, за допомогою яких представлено системний опис лексичної та граматичної семантики прикметників у словнику.

Застосування методу побудови гіперланцюгів та гіперциклів дало змогу проаналізувати основні системні принципи – лексикографічну повноту та лексикографічну замкненість та виявити системні відношення, що діють між заголовними словами в електронному тлумачному словнику. Найпоширенішими з них виявилися «частина – ціле» та «рід – вид».

У результаті аналізу словникових дефініцій прикметників у віртуальній лексикографічній лабораторії «Словник української мови» з'ясовано, що основними способами тлумачень прикметників є: описовий, синонімічний та відсильний. Трапляються комбіновані способи тлумачень – описово-синонімічний, описово-антонімічний, описово-перелічувальний та ін. Частину тлумачень побудовано за допомогою формул квазісемантики.

З'ясовано, що представлення лексикографічної інформації у структурованій формі, доступній комп'ютерним програмам, а також інтегрування ЕТС з іншими лексикографічними джерелами в межах інтегрованої лексикографічної системи, є необхідною, але недостатньою умовою для можливості використання електронного тлумачного словника як ефективного інструментарію семантичних досліджень. Необхідно, щоб автоматично екстрагована зі словника інформація відповідала загальній вимозі щодо експліцитного представлення інформації в електронних словниках.

Проведений із зазначених позицій аналіз тлумачень показав, що більшість із них представлені в експліцитній формі та є придатними для автоматизованого опрацювання. До неекспліцитних формул тлумачення (з погляду забезпечення ними можливості автоматичної екстракції семантичної інформації з тлумачної статті) входять формули квазісемантики. Дефініції такого типу неможливо використати для побудови семантичних аналізаторів.

З-поміж формул квазісемантики виокремлено тлумачення – «Те саме, що...» та «Див...», для яких сервіс інтегрованої лексикографічної системи дає змогу в лінгвістичній базі ЕТС автоматично продублювати інформацію з поля

«тлумачення» слова, записаного в формулі тлумачення після «що...», «див...» у поле «тлумачення» слова з відповідною формулою, та забезпечити програмну роботу, проте інколи структура цих дефініцій вимагає певного коригування. До формул тлумачення, для яких експліцитний опис семантики слова вимагає розроблення тлумачних статей зараховуємо формули тлумачення відносних прикметників «Прикм. до ...» та «Стос. до ...».

Для експліцитного представлення семантики відносних прикметників, тлумачення яких передано за відсильними формулами «Прикм. до ...» та «Стос. до ...», у дослідженні застосовуємо формалізм теорії семантичних станів, що забезпечує реалізацію опису семантики слова через визначення його загального семантичного стану, детермінованого максимально повною множиною контекстів, у яких це слово функціонує.

Формула семантичного стану, а також необмежувана кількість її складників, зміст яких є відображенням денотативного значення слова, дають змогу представити в експліцитному вигляді параметри, за якими здійснюється опис лексичного значення відносних прикметників.

У дослідженні розроблено лінгвістичну базу даних «Семантика відносних прикметників» як інформаційно-програмний інструментарій для проведення багатопараметричного опису семантики відносних прикметників. ЛБД містить параметри, за якими здійснюється формування тлумачних статей відносних прикметників для ЕТС: прикметник; формула тлумачення; іменник, від якого утворено відносний прикметник; семантичний клас мотивувальної основи прикметника; ілюстрації вживання відносного прикметника в сполученні з іменником із корпусів текстів української мови; семантичний клас іменника, з яким сполучається прикметник; семантичні відношення, якими представлена позначувана прикметником реляційна ознака у формулі семантичного стану; експліковане в результаті аналізу лексичне значення відносного прикметника. За кожним із названих параметрів можна формувати інформацію для конкретного дослідження.

У результаті аналізу простежуємо, що застосування формалізму теорії семантичних станів під час семантичних досліджень забезпечує уніфікований поетапний спосіб визначення зі словникової дефініції семантичних компонентів лексичного значення. Отже, теорія семантичних станів є гнучким інструментом для досліджень семантики, розрахованих на застосування в системах комп'ютерного опрацювання.

Експліцитне представлення семантики відносних прикметників в електронному тлумачному словнику сприяє програмній роботі зі словниковою інформацією та забезпечує виконання словником резидентної функції. Побудована лінгвістична база даних може бути використана також як інструмент редагування тлумачних статей відносних прикметників в ЕТС з погляду уточнення виділених відтінків; для визначення формальних ознак розмежування паронімів і омонімів за інформацією з ЛБД; для побудови перекладного словника, словника українських прикметників, семантичного словника української мови, а також для дослідження лексичної сполучуваності слів.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В ЕЛЕКТРОННОМУ ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ

3.1. Структура значення відносних прикметників з погляду експліцитного представлення інформації

Проблема автоматизованого опрацювання семантичної інформації є однією з найскладніших у комп'ютерній лінгвістиці. Питання формалізованого опису семантики порушено в працях таких українських учених як: Н. П. Дарчук [Дарчук 2013б], Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко [Клименко, Пещак, Савченко 1982], Н. М. Сухарина [Сухарина 2001], В. А. Широков [Широков 1998] та ін.

Як зазначає Н. П. Дарчук, незважаючи на активну роботу над проблемами штучного інтелекту, якихось усталених універсальних методів аналізу змісту тексту досі не виявлено, тому що формалізація семантики, яка є необхідною умовою виражати смисл, – надважке завдання [Дарчук 2013б : 387].

Основною вимогою до семантичної інформації є вимога представлення її у структурованому вигляді, придатному для використання в системах автоматизованого опрацювання тексту. Спеціальним видом тексту, в якому опис лексики певної мови подано в систематизованому та структурованому вигляді вважають словники [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. 1 : 118].

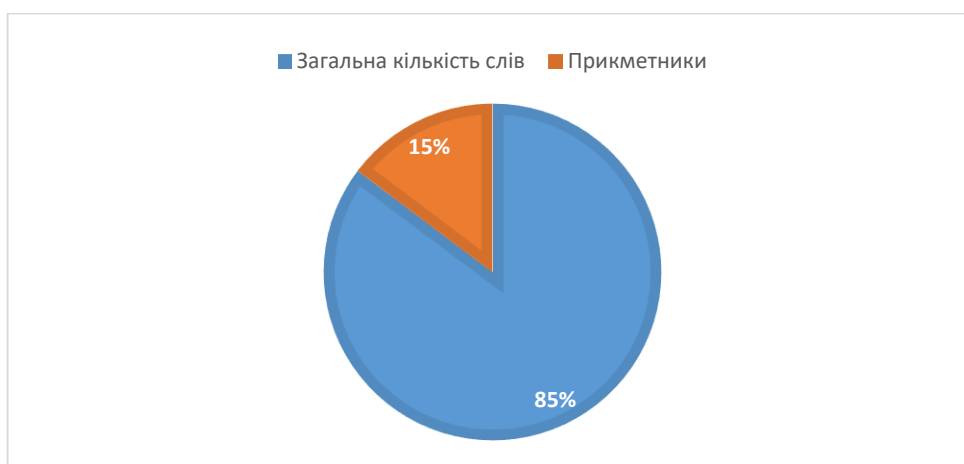
Розроблення інструментарію, призначеного для здійснення багатопараметричного (автоматизованого) опису семантики відносних прикметників із похідною іменниковою основою, лексичне значення яких в ЕТС передано за відсильними формулами тлумачення «Прикм. до...» та «Стос. до...», вимагає детального аналізу структури зазначених тлумачень з погляду експліцитного представлення. Ці формули тлумачення мають досить широку семантику і передають загальне значення відносних прикметників. За

своїм семантичним обсягом формули тлумачення повністю охоплюють всі смислові навантаження, зазначені в ілюстративній частині відносних прикметників. Наприклад: «**ДЕЛЬФІНОВИЙ**, а, е. 1. Прикм. до дельфін. **ДЕФІСНИЙ**, а, е. Стос. до дефіса» (Словник... 2023).

Вибір об'єктом аналізу імпліцитних формул тлумачення «Прикм. до ...» та «Стос. до ...» зумовлений такими міркуваннями.

Багато прикметників є похідними від основ новотворів, а також від запозичених слів, що активно потрапляють в сучасну українську мову. Це пояснюється специфікою відносного прикметника – називати ознаки позначуваних ним референтів через відношення до референта, названого основою слова, від якого утворений цей прикметник.

За допомогою віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови» простежуємо, що реєстр СУМ-20 у порівнянні з СУМ-11 збільшився на 14077 прикметників.

Як видно з діаграми, прикметники становлять 15 % від загальної кількості слів Словника української мови у 20 томах.

Крім цього, прикметники становлять значну частину в синонімічній та паронімічній підсистемах лексичної системи української мови, що є важливим для розроблення алгоритмів автоматичного розпізнання змісту текстової інформації, оскільки саме від правильної ідентифікації комп'ютером таких

явищ як синонімія та паронімія в опрацьованих текстах залежать показники ефективності роботи систем АОТ.

Явища синонімії та паронімії потребують особливої уваги в системах автоматизованого опрацювання тексту, оскільки впливають на його зміст. Якщо синоніми відіграють позитивну роль в системах машинного перекладу – їх можна використати як інструмент для уточнення та скорочення кількості варіантів перекладу, а також у системах інформаційного пошуку – проіндексовані синоніми забезпечують підвищення показника повноти пошуку, то паронімія негативно впливає на якість роботи цих систем [Интегрированная... 2017 : 225]. Неправильне вживання компонента паронімічної пари в перекладному тексті може призводити до повного спотворення його смислу, тому негативно впливати на якість перекладу. Під час інформаційного пошуку вибір неправильного пароніма як ключового слова збільшує показники шуму (знаходиться зайве) або мовчання (нічого не знаходиться) інформаційно-пошукової системи [Там же : 225].

Порівняймо, як змінилося б значення тексту, коли пароніми, наприклад, «громадський» («який стосується суспільства, пов'язаний з ним; суспільний») та «громадянський» («який стосується громадян, властивий свідомому громадянинові»); «книжковий» («призначений для зберігання книжок, торгівлі книжками») і «книжний» («характерний для літературно-писемного викладу, не властивий розмовній мові») були б неправильно вжиті в тексті.

У результаті аналізу тлумачних статей відносних прикметників простежуємо намагання укладачів Словника не обмежуватися вказівкою ознаки загальної відносності, визначуваної для конкретних прикметників за формулою тлумачення, а доповнити їх інформацією про конкретні семантичні відношення, шляхом представлення відтінків загальної ознаки, або виділити їх як окремі тлумачення. Наприклад:

- «**АКРОБАТИЧНИЙ**, а, е. 1. Стос. до акробатики.
2. Власт. акробатові» (Словник... 2023).

«БОГАТИРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **богати́р**.

2. Такий, як у богати́ря, власт. богати́реві; могутній, великий» (Словник... 2023).

«КОЛЕКТИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **колекти́в**; спільний. // Який належить колективу. // Який здійснює колектив. // Власт. колективу, який ґрунтується на спільності праці, інтересів та на принципах колективізму. // Признач. для колективу» (Словник... 2023).

«КОНСЕРВНИЙ, а, е. Прикм. до **консерви́** 1. // Який виробляє консерви. // Признач. для відкривання консервів» (Словник... 2023).

«КОРАБЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **корабе́ль** 1. // Який служить, працює на кораблі. // Признач. для будування та ремонту кораблів. // Стос. до корабля, пов'язаний з ним. // Який використовують для будівництва корабля» (Словник... 2023).

Проте цього принципу не дотримано послідовно. У наведених прикладах простежуємо виділення одного чи декількох відтінків ознаки загальної відносності. Так, наприклад, у першому та другому тлумаченнях маємо експлікацію ознаки відносності «стосовно істоти – людини», у другому значенні «Власт. акробатові»; «Такий, як у богати́ря, власт. богати́реві; могутній, великий», проте в текстах реалізовані також значення: «який належить акробатові/богати́реві» (*акробатичний костюм; богатирський кінь, богатирський меч, богатирський щит, богатирське спорядження та ін.*); «суб'єктом якого є акробат/богати́р» (*акробатичний танець, богатирський опір, богатирський вчинок, богатирський подвиг та ін.*); «Такий, як в акробата/богати́ря» (*акробатична поза; богатирський сон, богатирська постань та ін.*).

Порівняймо, наприклад, наведені відтінки в значенні прикметників одного семантичного поля «рослини»:

«ВЕРБОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **верба́**. // Зробл. із верби» (Словник... 2023).

«КЛЕНОВИЙ, а, е. Прикм. до **клен.** // Зробл. з клена» (Словник... 2023).

«ЛІПОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ліпа** 1. // Обсаджений липами. // Зробл. із липи. // Вигот. або видобутий із квітів липи» (Словник... 2023).

«ПЕРСИКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **персик.** // Зробл., вигот. із персиків або з додаванням персиків» (Словник... 2023).

«ЯБЛУНЕВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **яблуна.** // Який виділяють плоди та цвіт яблунь (про запах). // Який складається з яблунь, має багато яблунь. // Зробл. з деревини яблуні» (Словник... 2023).

«ЯСЕНЕВИЙ, а, е. Прикм. до **ясень;** // Який складається з ясенів. // Обсаджений ясенями; // Зробл. з ясеня» (Словник... 2023).

У всіх тлумаченнях виділено відтінок «Зробл. з ...». Тлумачення слів «липовий» та «ясеневий» доповнено відтінками «Обсаджений липами», «Обсаджений ясенями» (семантичне відношення локалізації), проте в значеннях інших прикметників відсутнє. У корпусних текстах кількість реалізацій цього значення майже однакова (*кленовий гай, кленова долина, кленовий парк, кленовий ліс, кленова алея; липова алея, липова пасіка, липовий гай, липовий ліс, липовий парк; вербовий гущавник, вербові зарості, вербовий гай, вербова алея, вербовий парк, яблуневий гай* та ін.).

У слові «яблуневий» виділено відтінок «Який виділяють плоди та цвіт яблунь (про запах)». Аналіз текстів засвідчує, що цей відтінок можна також додати й до прикметників «вербовий», «кленовий», «липовий» та ін. (*вербовий дух, кленовий дух, кленовий запах, липовий аромат, липовий дух, липовий запах, липові пахощі* та ін.).

Прикметники «яблуневий», «ясеневий» доповнені відтінком «Який складається з». У текстах української мови цей відтінок простежуємо також і в інших прикметниках у сполученні з іменниками, представниками цього семантичного класу (*яблуневий сад, яблуневий гай, персиковий сад* та ін.).

Порівнюючи тлумачення відносних прикметників «буряковий», «картопляний», «квасолевий» з семантикою твірної основи іменників «рослина» простежуємо однакові відтінки значень: «Засаджений» (*бурякова плантація, картопляна грядка, квасолева грядка* та ін.), «Який паразитує/пошкоджує» (*буряковий довгоносик, картопляна міль, квасолевий жук* та ін.), проте вони виділені не в усіх словах:

«**БУРЯКО́ВІЙ**, а, е. 1. Прикм. до **буря́к**. // Вигот. з буряків. // Який пошкоджує буряки» (Словник... 2023).

«**КАРТОПЛЯ́НИЙ**, а, е. Прикм. до **карто́пля** 1, 2. // Засаджений картоплею. // Пригот. із картоплі. // Який одержують із картоплі» (Словник... 2023).

«**КВАСОЛÉВІЙ**, а, е. Прикм. до **квасо́ля**. // Зварений, пригот. із квасолі, з квасолею (у 2 знач.). // Який паразитує на квасолі (у 1 знач.)» (Словник...2023).

Схожі відтінки значення простежуємо в текстах у прикметниках «квітковий», «волошковий», «фіалковий», проте не зазначені в усіх тлумаченнях, зокрема відтінок «На якому ростуть» (*нарцисова долина, волошкова клумба, волошкове поле* та ін.):

«**КВІТКО́ВІЙ**, о́ва, о́ве.1. Прикм. до **кві́тка**. // Зробл. із квіток. // Утворений намальованими, вишитими або вирізьбленими квітками. // Прикрашений квітами або їхнім зображенням. // Признач. для квітів і їх вирощування. // Признач. для продажу квітів. // Вигот. із квітів (у 1 знач.)» (Словник... 2023).

«**ВОЛО́ШКО́ВІЙ**, а, е. 1. Прикм. до **воло́шка1**. // На якому ростуть волошки. // Зробл. з волошок» (Словник... 2023).

«**НАРЦІ́СОВІЙ**, а, е. Прикм. до **нарці́с1**. // Який добувають із нарцисів» (Словник... 2023).

У деяких тлумаченнях відтінки відсутні, хоча простежуються у текстах (*банановий десерт, бананове листя, бананова плантація, дериновий компот,*

дереновий стис, деренові ягоди, динні пахоці, динна грядка, динний лікер та ін.):

«**БАНАНОВИЙ**, а, е. 1. Прикм. до **банан**» (Словник... 2023).

«**ДЕРЕНОВИЙ**, а, е. 1. Прикм. до **дерен**» (Словник... 2023).

«**ДИННИЙ**, а, е. Прикм. до **діня**» (Словник... 2023).

Додаткові відтінки загальної ознаки відносних прикметників (передані через дві скісні лінії), або й навіть окремі значення (передані за номером) можуть бути доповнені одним або кількома синонімами (через крапку з комою):

«**ГАЗЕТНИЙ**, а, е. Прикм. до **газета**. // Зробл. з газети. // Власт. газеті. // Пов'язаний із випуском газети; журналістський» (Словник... 2023).

«**ЕВОЛЮЦІЙНИЙ**, а, е. 1. Стос. до еволюції; безперервний, поступовий» (Словник... 2023).

Ці значення вказують на: властивість – «Власт. ...» («**АГАТОВИЙ**, а, е. Прикм. до **агат**. // Власт. агату, схожий на агат.» (Словник... 2023)); властивість або належність – «Власт. або належний ...» («**БАРМЕНСЬКИЙ**, а, е. Власт. або належний барменові, пов'язаний з професією бармена» (Словник... 2023)); «Належний» («**БАГАТИРСЬКИЙ**, а, е, *розм.* Прикм. до **багатір**. // Належний багатиреві» (Словник... 2023)); матеріал виготовлення – «Вигот. з ...», «Зробл. з ...», «Зробл., пошитий з ...», «Зробл., вигот. із ...» («**АВОКАДОВИЙ**, а, е. Прикм. до **авокадо**. // Вигот. з авокадо» (Словник... 2023)); («**БАТИСТОВИЙ**, а, е. Прикм. до **батист**. // Зробл. з батисту», «**ГРУБОТКАНИЙ**, а, е. Зробл., пошитий з грубої тканини» (Словник... 2023)), «**БЯЗЕВИЙ**, а, е. Прикм. до **бязь**. // Зробл., вигот. із бязі» (Словник... 2023)); «Пошитий з ...» («**БАЄВИЙ**, а, е. Прикм. до **бає**; // Пошитий з баї» (Словник... 2023)); призначення – «Признач. для...» («**БІЛЕТНИЙ**, а, е, *заст.* Признач. для продажу білетів (у 1 знач.)» (Словник... 2023)); розміщення, розташування – «Розміщений, розташований на...» («**БЕРЕГОВИЙ**, а, е. Прикм. до **берег** 1. // Розміщений, розташований

на прибережних ділянках» (Словник... 2023)); наявність – «Наявний у ...» («**БУФЕ́ТНИЙ**, а, е. Прикм. до **буфе́т**. // Наявний у буфеті (у 2 знач.)» (Словник... 2023)); порівняння – «Такий, як...» («**БА́Б'ЯЧИЙ**, а, е. Прикм. до **ба́ба1** // Такий, як у баби; власт. бабі, бабам» (Словник... 2023)).

Поширеними є тлумачення через компонент «Який ...» («**БАЙКА́РСЬКИЙ**, а, е. Прикм. до **байка́р**. // Який складається з байок» (Словник... 2023)). «Пов'язаний з» («**БАТАРЕ́ЙКОВИЙ**, а, е, *ел.* 2. Який працює на батарейках. 3. *розм., рідко.* Пов'язаний з виробництвом батарейок» (Словник... 2023)), «**БЕРЕЗНЕ́ВИЙ**, а, е. Прикм. до **бе́резень**. // Який буває, відбувається у березні» (Словник... 2023)).

Для відтінків значення відносних прикметників характерна різноманітність, зумовлена функціональним навантаженням – називати ознаку, сформульовану опосередковано через відношення означуваного предмета до іншого предмета, дії, процесу, кількості або іншої ознаки (людини, тварини, явища та ін.).

3.2. Встановлення значення відносних прикметників на основі лексичної сполучуваності з іменниками

Значення слова, як зазначає Л. А. Лисиченко, зумовлюється не лише відношенням між однотипними одиницями в мовній системі, а й характером їх зв'язків, сполучуваності з іншими словами у висловлюванні [Лисиченко 2008 : 18].

Один і той самий прикметник у сполученні з різними іменниками буде мати різне значення. Так, відносний прикметник «дикторський» у сполученні з іменником «кімната» буде мати значення «призначена для дикторів», у сполученні з іменником «голос» – «властивий диктору, такий, як у диктора».

На лексичне значення відносних прикметників впливає семантика твірної основи прикметника, а також семантика іменника, з яким прикметник

потенційно може бути пов'язаний контекстуально, у сполучуваності з іменниками.

Наприклад, підставою для виділення у відносного прикметника «липовий» значень «обсаджений липами», «зроблений з липи» є те, що для прикметника «липовий» у текстах встановлені сполучення з іменниками «парк» і «стіл», зі значеннями яких у слова «липовий» є спільні семантичні ознаки: липа – дерево, парк – ділянка землі; липа – дерево і стіл – предмет меблів.

Підставою для виділення у відносного прикметника «плавальний» значень «призначений для плавання», «який є часовою межею плавання» є те, що для прикметника «плавальний» у текстах встановлені сполучення зі словами «басейн» і «сезон», зі значеннями яких у слова «плавання» є спільні семантичні ознаки: плавання – рух у воді, басейн – штучне водоймище; плавання – рух у просторі, в часі та сезон – часовий проміжок. Йдеться про представлення в лексичній сполучуваності відносного прикметника його зв'язків не просто з назвами конкретних предметів, явищ, а з класами цих предметів, подібних між собою за певною рисою, яка дає змогу визначити, через які семантичні відношення може бути проінтерпретована ознака загальної відносності, виражена конкретним прикметником.

Як слушно зазначає М. П. Кочерган: «Опис сполучуваності слів для кожного із значень якраз і має кінцевою метою дати перелік слів, що сполучаються з аналізованими лексико-семантичними варіантами слова. Однак простий перелік слів є неекономним, незручним і в багатьох випадках (коли їх список незакритий чи надто об'ємний) нездійснений. Тому доречнішою була б їх класифікація на основі десигнатів (тематична чи семантична класифікація), тобто перелік тільки груп (класів), виділених на основі семантичної спільності» [Кочерган 1980 : 53].

Наприклад, підставою для виділення у відносних прикметників, утворених від іменників на позначення тканини (*бавовна, вельвет, шовк* та ін.)

значення «зроблений з тканини бавовни, шовку, вельвету та ін.» є реалізація сполученнями *бавовняна кофта, шовкова сукня, шовкова хустка, шовкова спідниця, шовковий пояс, вельветовий піджак, вельветові бриджі, вельветові шорти* семантичної сполучуваності семантичних класів «тканина» + «одяг», тобто те, що виготовляють з тканини.

Розглянемо застосування цього принципу на прикладі опису лексичних значень відносних прикметників «березовий» (формула тлумачення «Прикм. до береза») та «акторський» (формула тлумачення «Прикм. до актор»).

У результаті дослідження лексичної сполучуваності прикметника «березовий» з іменниками – представниками семантичних класів: «предмет, виріб, зроблений з рослин» (*тин, кошик, віник, ложка, мітла, шкатулка, весло, човен, двері* та ін.), «частина рослини» (*брунька, гілка, листя, кора* та ін.), «простір» (*алея, гай, ліс* та ін.), «напій» (*сік, відвар, чай* та ін.) було встановлено, що іменник, означуваний прикметником «березовий», може бути охарактеризований через можливість позначеного ним предмета вступати в такі відношення з референтами іменників «береза»: між «*брунька, гілка, листя, кора*» і «береза» – партитивне (частина-ціле) відношення: є частиною дерева берези; між «*алея, гай, ліс*» і «береза» – локативне відношення: є місцем, де насаджено берези; між «*тин, кошик, віник, ложка, мітла, шкатулка, весло, човен, двері*» і «береза» – фабрикативне, відношення виробу до матеріалу, з якого він зроблений: зроблений з деревини берези; між «*сік, відвар, чай*» і «береза» – фабрикативне відношення: одержаний, приготовлений з берези.

Виділені типи відношень уособлюють зміст ознак, позначуваних цим прикметником. Ураховуючи належність іменника «береза», від якого утворений прикметник «березовий», до семантичного класу «рослина», отримуємо таке тлумачення його лексичного значення:

1. Який (яка, яке) стосується берези – білокорого листяного дерева родини березових із тоненьким довгим гіллям та серцеподібним листям.

1.1. Зроблений з берези (*березовий тин, березовий кошик, березовий віник, березова ложка, березова мітла, березова шкатулка, березове весло, березовий човен, березові двері*).

1.2. Засаджений березами (*березова алея, березовий гай, березовий ліс*).

1.3. Який є частиною берези (*березова брунька, березова гілка, березове листя, березова кора, березове пруття*).

1.4. Приготовлений, одержаний з берези (*березовий сік, березовий відвар, березовий чай*).

У результаті дослідження лексичної сполучуваності прикметника «акторський» з іменниками – представниками семантичних класів «дія/діяльність» (*виступ, промова, заміна, праця, робота, діяльність*); «група/об'єднання людей» (*колектив, група, осередок*); «інтелектуальна характеристика» (*здібності, талант*) було встановлено, що іменник, означуваний прикметником «акторський», може бути охарактеризований через можливість позначеного ним предмета вступати в такі відношення з референтом іменника «актор»: суб'єктні (*акторська діяльність*), партитивні (частина – ціле) (*акторський колектив*), атрибутивні (*акторські здібності*).

З урахуванням належності іменника «актор», від якого утворений прикметник «акторський», до семантичного класу «людина», отримуємо таке тлумачення його лексичного значення:

1. Який (яка, яке) стосується актора – професійного виконавця ролей у театральних виставах, кінофільмах і т. ін.

1.1. Який здійснює актором/акторами (*акторський виступ*).

1.2. Який складається з акторів (*акторський колектив*).

1.3. Властивий актору/акторам (*акторський голос*).

Отже, формування експліцитних тлумачень відносних прикметників в ЕТС передбачає представлення їхньої реляційної ознаки через семантичні відношення, що є відображенням ситуативних зв'язків, у які можуть вступати

референти, позначувані іменниками, від яких утворені прикметники, і референти, позначувані іменниками, синтаксично пов'язаними з цими прикметниками в сполученнях «відносний прикметник + іменник» (А + І).

Від кількості семантичних відношень, які можуть бути реалізовані в сполученні «прикметник + іменник» залежить кількість значень конкретного прикметника.

Визначальною для конкретних типів семантичних відношень є інформація про властивості предметів реальної дійсності, позначуваних прикметником та іменником, що зумовлюють їхню здатність вступати в певні ситуативні зв'язки – відповідники цих семантичних відношень. На мовленнєвому рівні ця зумовленість формально виявляється в лексичній сполучуваності відносних прикметників.

Лексичну сполучуваність доцільно описувати в термінах семантичних класів, а не окремих слів. До одного семантичного класу належать слова, які мають спільні ознаки в їхньому сигніфікативному значенні.

Для експліцитного представлення лексичного значення відносних прикметників, необхідно проаналізувати семантику твірної основи, а саме іменника, від якого походить прикметник, також семантику іменника, з яким прикметник сполучається в тексті та встановити тип семантичних відношень у сполученні «відносний прикметник + іменник».

Встановлення параметрів семантичної сполучуваності конкретних прикметників здійснюємо за результатами аналізу їхньої лексичної сполучуваності, представленої в мовленні граматичною конструкцією «відносний прикметник + іменник».

Проілюструємо це на прикладі визначення параметрів семантичної сполучуваності відносного прикметника «корпусний» – формула тлумачення у словнику «Прикм. до **кóрпус** 2–4, 7, 8».

Значення 2: «*род. у.* Кістяк, основа чи оболонка машини, механізму і т. ін.».

Відтінок до значення: «Кістяк судна разом з обшивкою» (Словник... 2023).

Значення 3: «*род. у.* Один із кількох будинків, що мають спільне призначення й розташовані поблизу» (Словник... 2023).

Відтінок до значення: «Відокремлена частина великого будинку» (Словник... 2023).

Значення 4: «*род. у.* Військове з'єднання, що складається з кількох дивізій або бригад» (Словник... 2023).

Значення 7: «*род. у, лінгв.* Повна збірка яких-небудь текстів» (Словник... 2023).

Відтінок до значення: «Те саме, що Лінгвістичний кóрпус» (Словник... 2023).

Значення 8: «*род. у, полігр.* Назва одного з розмірів (на 10 пунктів) друкарського шрифту» (Словник... 2023).

На першому етапі в тексті (в межах речення) знаходимо словосполучення прикметника «корпусний» з іменником, узгодженим із ним за ознаками відмінка і роду: «*корпусні меблі*», «*корпусний відділ*», «*корпусний текст*», «*корпусний шрифт*», «*корпусні видання*», «*корпусна лінгвістика*», «*корпусний вентилятор*», «*корпусні дослідження*», «*корпусні деталі*».

Етап 2. Якщо прикметник вжито в сполученні з багатозначним іменником, показником чого є індекс у іменника, зазначеного у формулі тлумачення прикметника («Прикм. до **кóрпус** 2–4, 7, 8»), конструкцію «відносний прикметник + іменник» розщеплюємо на кілька, замінивши значення відносного прикметника на ЛСВ відносного прикметника, відповідно до кількості індексів. Наприклад: відносний прикметник $(A) +$ іменник $(I) \rightarrow$ ЛСВ(A_2) + I , ЛСВ(A_3) + I , ЛСВ(A_4) + I , ЛСВ(A_7) + I , ЛСВ(A_8) + I . Кількість індексів біля твірної основи у формулі тлумачення дає змогу визначити кількість потенційно можливих значень (ЛСВ), які мають бути експліковані в тлумаченні цього прикметника.

Для багатозначного слова (прикметника) між сукупністю його ЛСВ і сукупністю лексичних контекстів $\{K_i\}$ існує взаємозалежність: різним ЛСВ відповідають різні $\{K_i\}$.

На третьому етапі для кожного з виділених ЛСВ(A_i) формуємо визначення ознаки загальної відносності, виходячи з конкретного значення іменника, вказаного (через індекс) у формулі тлумачення прикметника. Так, ознакою загальної відносності для ЛСВ(A_2) буде – «відносно кістяка, основи чи оболонки машини, механізму і т. ін.». Для ЛСВ(A_3) – «відносно одного з кількох будинків, що мають спільне призначення й розташовані поблизу». Для ЛСВ(A_4) – «відносно військового з'єднання, що складається з кількох дивізій або бригад». Для ЛСВ(A_7) – «відносно повної збірки яких-небудь текстів». Для ЛСВ(A_8) – «відносно назви одного з розмірів (на 10 пунктів) друкарського шрифту».

На четвертому етапі відбувається визначення параметрів семантичної сполучуваності лексико-семантичних варіантів відносних прикметників шляхом встановлення для компонентів словосполучень, отриманих у результаті виконання етапу 1, їхніх речово-семантичних категорій як певних стрижневих семантичних ознак – семантичних інваріантів, за якими формуються семантичні класи. Важливо, що в семантичний клас (СК) об'єднуються не окремі слова, а ЛСВ слів. Наприклад, ЛСВ слова «корпусний» *корпусні деталі* та *корпусне начальство* будуть належати до різних СК, а саме: «частина/ціле» і «керівний склад».

Під час встановлення семантичних інваріантів СК відбувається абстрагування від тих ознак позначуваних референтів, які не є суттєвими для прогнозування конкретних типів ситуативних відношень, через які можуть бути описані в експліцитному вигляді реляційні ознаки, позначувані відносними прикметниками. Наприклад, для визначення відношення до частини предмета («партитивне»), достатньо інформації про те, що референт твірної основи прикметника належить до семантичного класу «предмет», а

референт іменника – потенційного означуваного цим прикметником – належить до СК «частина предмета», без уточнення, який це предмет: (*віконна рама, дверна ручка* та ін.). Для визначення фабрикативного відношення «бути приготовленим із того, що позначено іменником, від якого утворений цей прикметник» достатньо інформації про те, що референт твірної основи прикметника належить до СК «сировина», а референт іменника – потенційного означуваного цим прикметником – належить до СК «продукт споживання», без уточнення, що це за продукт: (*малинове варення, гранатовий сік, горіхова олія* та ін.).

Встановлення речово-семантичних категорій як стрижневих семантичних ознак іменників або ЛСВ іменників, об'єднаних в один СК, передбачає проведення аналізу родо-видових (гіперо-гіпонімічних) зв'язків, відображених у текстах тлумачень Словника, тобто через семантичний клас відбувається співвіднесення слова з предметом/явищем позамовної дійсності. Виділення семантичних класів здійснює дослідник (лінгвіст) індуктивно-інтуїтивним способом, спираючись на знання семантичних класифікаторів, описаних у тезаурусах, наприклад, Пітера Марка Роже «Тезаурус англійських слів і фраз» [Roget 1978], словниках синонімів [Грязнухіна, Любченко 2017] та ін.

3.3. Типи семантичних класів іменників, синтаксично пов'язаних із відносними прикметниками, як інструмент введення ознаки семантичної валентності для опису лексичного значення відносних прикметників

Під час розроблення комп'ютерних лінгвістичних систем, за словами В. А. Широкова, постає питання коректного представлення об'єктів мови, їх елементарних складових частин і зв'язків між ними. Тому розроблення таких систем починається з класифікації мовних об'єктів і встановлення їх системних характеристик. Питання це дуже складне, оскільки існує велика

кількість класифікацій мовних об'єктів, які засновано на різних підходах і принципах класифікації, отже, репрезентують і різні системи об'єктів мови, що є результатами відповідних лінгвістичних теорій та класифікаційних схем [Широков 1998 : 59].

Проблема формального опису семантичної інформації полягає в тому, що її не завжди можна чітко покласифікувати. Більшість семантичних класифікацій є невизначеними. На відміну від точних класифікацій, які можна описати формальними методами, приблизні, неточні класифікації гірше піддаються такому опису.

Прикладом точної класифікації є класифікація словозміни мови флективного типу, побудована на відношеннях еквівалентності в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України [Шевченко 1996; Широков 2005 : 70–86 та ін.; Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. II : 10–18]. Моделюванню словозміни мови флективного типу передувало встановлення та формалізація лінгвістичних критеріїв, згідно з якими всю множину слів мови було розбито на певні підмножини, взаємний перетин яких є порожнім і всередині кожної з них словозміна відбувається за одним правилом. Так, для кожного з граматичних класів побудовано розбиття на множини слів, що не перетинаються, і які є парадигматичними класами, всередині кожного з яких діють єдині правила словозміни. Для мов флективного типу це означає однаковість флексій граматичних форм та збіг характеру чергування в основі (флексія слова плюс частина основи із чергуванням складають квазіфлексію; частина основи, яка є однаковою в усіх словоформах, складають квазіоснову) [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018. Т. II : 10–18].

Побудова класифікації на основі лексичної семантики є складним завданням, оскільки семантику неможливо відобразити в повному обсязі. Наприклад, у двох дефініціях можуть виокремлюватися різні архісеми, різні відношення: «рід – вид», «частина – ціле» та ін., а диференційні семи можуть

збігатися. Бувають випадки, коли гіперсеми важко диференціювати. Наприклад, як у словах «прилад» і «пристрій», «пристосування», «обладнання» та «устаткування» та ін.

Побудуємо гіперланцюги, використовуючи лексеми «прилад», «пристрій», «пристосування», із СУМ-20. Лексичне значення слова «прилад» передано дефініцією: «Спеціальний **пристрій**, признач. для певної мети (вимірювання чого-небудь, управління чимсь, контролю, спостереження за чим-небудь і т. ін.)». Виберемо слово «пристрій» як елемент x_1 , що має значення: «**Пристосування**, обладнання, за допомогою якого виконується яка-небудь робота або спрощується, полегшується певний виробничий процес». Далі візьмемо слово «пристосування» у значенні: «**Пристрій**, прилад, механізм і т. ін., за допомогою якого здійснюється або полегшується певна робота» як елемент x^2 . Одержуємо гіперланцюг, що переходить в гіперцикл:

Прилад (x_0) → пристрій(x_1) → пристосування(x_2) → пристрій.

Побудуємо інший гіперланцюг з лексемою «обладнання» у значенні: «Сукупність механізмів, **приладів**, пристроїв і т. ін., необхідних для чого-небудь; устаткування (у 2 знач.)». Виділимо слово «прилад» у значенні: «Спеціальний **пристрій**, признач. для певної мети (вимірювання чого-небудь, управління чимсь, контролю, спостереження за чим-небудь і т. ін.)». Далі беремо лексему «пристрій» у значенні: «Пристосування, **обладнання**, за допомогою якого виконується яка-небудь робота або спрощується, полегшується певний виробничий процес». Лексема «обладнання» повторюється:

Обладнання(x_0) → прилад(x_1) → пристрій(x_2) → обладнання.

Розглянемо лексему «устаткування» зі значенням: «Сукупність механізмів, **приладів**, пристроїв і т. ін., необхідних для чого-небудь; обладнання». Далі виділяємо слово «прилад» у значенні: «Спеціальний **пристрій**, признач. для певної мети (вимірювання чого-небудь, управління чимсь, контролю, спостереження за чим-небудь і т. ін.)». Із значення виділяємо

лексему «пристрій»: «**Пристосування**, обладнання, за допомогою якого виконується яка-небудь робота або спрощується, полегшується певний виробничий процес». Виділяємо лексему «пристосування» у значенні: «Пристрій, **прилад**, механізм і т. ін., за допомогою якого здійснюється або полегшується певна робота». На слові «прилад» ланцюг перетворюється на цикл:

Устаткування(x_0) → прилад(x_1) → пристрій(x_2) → пристосування(x_3) → прилад.

Такі випадки в лексикографії називають замкненим колом.

У нашому дослідженні для виділення типів семантичних класів іменників, синтаксично пов'язаних із відносними прикметниками, як інструмент введення ознаки семантичної валентності для опису лексичного значення відносних прикметників використовуємо Український національний лінгвістичний корпус як репрезентативне джерело мовного матеріалу та Словник як середовище, в якому найповніше представлено комплекс граматичних та лексичних значень слів.

Для системного представлення інформації, об'єднуємо лексичні одиниці з подібними значеннями в семантичні класи. Кожен семантичний клас і буде представляти певне лексичне значення слова. Такий принцип для синтезу найбільш загальної форми семантичних станів одиниць лексичного рівня представлено в колективній монографії «Граматичні системи. Феноменологічний підхід»: «...теоретично для експлікації повного комплексу значень конкретного слова необхідно зібрати всі – у певному сенсі – його контексти, де воно функціонує, розподілити їх за однорідними у певному (семантичному) відношенні групами, кожна з яких і є репрезентантом певного лексичного значення. Далі, вивчаючи ці групи контекстів, лексикограф виводить із кожної такої групи окреме лексичне значення аналізованої лексики і кваліфікує відповідні граматичні значення» [Граматичні системи... 2018 : 38–39].

За результатами сполучуваності конструкцій «відносний прикметник + іменник» у дослідженні виділено типи семантичних класів іменників, синтаксично пов'язаних з відносними прикметниками, як інструмент введення ознаки семантичної валентності з метою опису лексичного значення відносних прикметників.

Результати опису входять до семантичного класифікатора іменників, розробленого в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України [Грязнухіна, Любченко, Олександрук 2023], у межах теми «Когнітивні процеси та семантичні ефекти в лексикографічних системах». Класифікатор спрямований на застосування в дослідженнях із семантики, що проводять в УМІФі в межах розв'язання проблеми автоматизованого опрацювання мовної інформації засобами інтегрованих лексикографічних систем.

Семантичний класифікатор ґрунтується на теорії семантичних станів і побудований як рівнева структура, що є відображенням відношень, встановлюваних між семантичними компонентами у формулі семантичного стану.

У верхньому рівні (епістемологічному) представлено загальні філософські категорії, загальнолюдські знання про навколишній світ. Другий рівень концептуальний (концепти) забезпечує для кожної лексичної одиниці операційне визначення її місця в поняттєвій системі картин світу. На семантичному рівні знаходяться семантичні класи, об'єднані в групи за спільною семантичною темою, визначеною з формули семантичного стану лексичних репрезентантів відповідних класів). Третій рівень лексичний (лексемне наповнення семантичних класів) репрезентує лексемне наповнення семантичних класів, містить інформацію про код СК, значення X_i , за яким слова, взяті зі Словника української мови у 20 томах, об'єднуються в семантичну групу СК, лексемні репрезентанти (ЛСВ) семантичного класу [Грязнухіна, Любченко, Олександрук 2023 : 58–59].

Семантичний класифікатор застосовано під час побудови експліцитного опису лексичних значень відносних прикметників шляхом введення до формули семантичного стану характеристик сполучуваності відносних прикметників з іменниками [Грязнухіна, Любченко, Олександрук 2023; Широков, Олександрук 2019].

Представлення структури семантичного класифікатора в такий спосіб (від загальних когнітивних категорій до конкретних лексем або їхніх лексико-семантичних варіантів), забезпечує можливість операційного (процедурного) визначення для кожної одиниці лексичної системи її місця у поняттєвій системі картин світу. Цей спосіб є загально визнаним в лексичній семантиці [Сніжко 1995], його застосовують в інтелектуальних системах автоматичного опрацювання мовної інформації.

На основі сполучуваності відносних прикметників з іменниками було виділено такі семантичні класи: «Людина», «Тварина», «Рослина», «Матеріальний предмет», «Результат інтелектуальної діяльності», «Продукти споживання/їжа», «Час», «Простір», «Установа/заклад/будівля/споруда», «Перцептивно-сенсорне сприйняття», «Дія», «Ознака/характеристика», «Кількість», «Інформація», «Термін», «Галузь знань/наука/розділ науки», «Речовини та матеріали», «Природні явища». Класи поділяються на підкласи. Компоненти семантичного класу (ілюстрації) подано з індексом, номером значення для багатозначного слова в ЕТС, що є дуже важливим під час автоматизованого опрацювання тексту. Класифікація є відкритою та може бути доповнена.

Семантичні класи:

Людина

1. Особа (абітурієнт, абориген, альпініст, багатир, богатир, дайвер, дитина, делегат, дівчина, жінка, чоловік та ін.).
2. Група/об'єднання людей (грумада¹, група 1, 3, 4, гурт 1, гурток, колектив, суспільство 1, товариство, хор 1, 5 та ін.).

3. Військове угруповання/підрозділ (авіадесант, взвод, військо, дивізія, дружина 4, кавалерія, полк, рота, сотня 3, 4, 6, частина 5 та ін.).
4. Керівний склад/особи, які керують установою, підприємством (адміністрація 2, верхівка 2, влада 2, дирекція, керівництво 3, президія та ін.).
5. Назви народів/населення/племен/етнографічних груп (алжирці, англійці, голландці, гуцули, даки, данайці, данці, китайці, лемки, литовці, українці та ін.).
6. Назви спільноти людей (етнос, народ, нація, плем'я 1, народність 1, меншина та ін.).
7. Назви членів родини (батько 1, брат 1, внук, внучка, дід 1, дочка 1, мати 1, племінник, прадід, прабаба, правнук, правнучка, сестра 1, тітка 1 та ін.).
8. Родина/група родичів (сім'я 1, рід 2.1, рідня, коліно 6, лінія 6 та ін.).
9. Зовнішня характеристика людини, фізичні якості людини (врода 1, 2, 3, зріст 2, статура, краса 3 та ін.).
2. Частина тіла людини (вухо 1, ніс 1, нога 1, палець 1, рука 1, спина 3, уста, чоло 1, щока 1 та ін.).
10. Моральні якості людини (вірність, гідність, мужність 1, працелюбність, чесність, щирість та ін.).
11. Психологічна властивість людини (здібність, воля, мислення, увага 1, пам'ять, темперамент та ін.).
12. Властивість/здатність людини, притаманна від народження (дар 2, інтелект, інтуїція 1, геніальність 1, обдарованість, талант 1, хист 1 та ін.).
13. Риси характеру людини (байдужість, ввічливість, працелюбність, пунктуальність, рішучість, сумлінність, чемність, чуйність, щирість та ін.).
14. Емоції/почуття (веселість, гнів, жалість, заздрість, здивування, ненависть, подив, радість, сум, сором 1 та ін.).
15. Інтелектуальна характеристика людини (артистизм, глузд 1, кмітливість, освіченість, професіоналізм 1, розум 1, тямущість, уміння та ін.).

16. Назва за родом діяльності/професія/фахівець (вчитель 1, водій 1, дизайнер, історик, критик 2, лікар 1, лінгвіст, режисер, фізик та ін.).

17. Назва військового звання, чинів тощо (генерал 1, капітан 1, лейтенант, майор, офіцер 1, полковник, сержант, солдат 1 та ін.).

18. Назва освітніх, наукових ступенів, вчених звань (бакалавр 1, доктор, доцент 2, магістр 1, професор 1 та ін.).

19. Посада/службове становище, пов'язане з виконанням певних обов'язків (адміністратор 1, директор, секретар та ін.).

Тварина

1. Дика тварина (ведмідь 1, вовк 1, єнот, кабан, лисиця та ін.).
2. Свійська тварина (гуска, кінь 1, кіт, кріль, курка 1, собака 1 та ін.).
3. Комаха (бджола, джміль, жук 1, комар, шершень та ін.).
4. Плазун (вуж, гадюка 1, гекон, кобра, черепаха 1, ящірка та ін.).
5. Птах (дрізд, голуб 1, зозуля 1, соловей 1, фазан, шпак 1 та ін.).
6. Риба (карась, кільки, короп, лин, скумбрія, щука та ін.).
7. Гризун (білка 1, бурундук, бобер 1, нутрія, шиншила 1 та ін.).
8. Угрупування тварин (згряя 1, отара 1, рій 1, 2, табун 1, череда¹ та ін.).
9. Житло тварини (гніздо 1, дупло 1, кубло 1, нора 1 та ін.).
10. Частина тіла тварини (дзьоб 1, крила 1, 2, лапа 1, хвіст 1, хутро та ін.).

Рослина

1. Дерева (береза¹ 1, каштан 1, клен, тополя, смерека, яблуня та ін.).
2. Кущі (бузина 1, калина 1, малина 1, ожина 1, смородина 1 та ін.).
3. Квіти (айстра, лілія, ромашка, троянда 2, фіалка та ін.).
4. Трави (спориш, полин, лаванда, любисток, майоран, чебрець та ін.).
5. Бур'яни (лобода, осот, пирій, повитиця, щиріця та ін.).
6. Гриби (боровик, глива 2, масляк, печериця 1, опеньок та ін.).
7. Декоративні рослини/вазони (азалія, драцена, кактус, фікус та ін.).
8. Плід рослини (апельсин 2, гарбуз 2, диня 2, жолудь, кавун 2 та ін.).

9. Частина плоду рослини (долька 2, кісточка 6, шкаралупа 1, шкарлупина, шкуринка, лушпайка, шкірка 2 та ін.).
10. Частина рослини (гілка 1, кора 1, пенъ 1, корінь 1, листок¹, скалка 2, стебло 1, хмиз, цурпалок та ін.).
11. Овочі (буряк, картопля, морква, цибуля, капуста 1, 2, квасоля та ін.).
12. Фрукти (грейпфрут 2, вишня 2, малина 2, персик 2, полуниця 2 та ін.).
13. Цвіт (квіття, суцвіття, китиці, квіт, котик 3 та ін.).
14. Сукупність рослин/рослинне угруповання (флора 1, формація 4, молодняк 2, вид² 3, рід 4, угруповання 3 та ін.).
15. Сукупність рослин на одній площі (бір¹, ліс 1, парк 1, сад та ін.).
16. Виріб, зроблений з рослин/квітів/ гілок (вінок 1, кошик 1 та ін.).
17. В'язка рослин (букет 1, сніп 1, пучок 4 та ін.).
18. Напій, спеціально приготовлений з рослин (вино¹ 1, екстракт 2, компот, нектар 2, сироп, сік 1.1, трунок 2, чай 3 та ін.).
19. Їстівний продукт, приготовлений з рослин або з додаванням їх (вінегрет, деруни, джем, желе, каша 1, кисіль, пастила, пюре та ін.).
20. Лікарська рослина (валеріана 1, глід, деревій, ехінацея, живокіст, звіробій², кропива, подорожник, чистотіл, шавлія, та ін.).

Матеріальний предмет

1. Обладнання/устаткування/прилад/пристрій (антена, вентилятор, годинник, далекомір, компостер, пульт 2, холодильник 3 та ін.).
2. Освітлювальний прилад (лампа 1, лампада, ліхтар 1, світильник 1, 3, прожектор 1 та ін.).
3. Частина, деталь обладнання/устаткування/приладу/пристрою (абажур, картридж 2, клавіша 1, пружина 1, циферблат та ін.).
4. Сукупність механізмів/приладів/пристроїв (система 6.1, лінія 5.2, лінія 5.3, техніка 2 та ін.).
5. Зброя (гармата 1, кинджал, лук, меч 1, пістолет 1, спис 1 та ін.).

6. Боєприпаси, деталі зброї (гільза 1, граната¹ 1, диск 2, дріб 1, дуло, картеч 2, магазин 3, набій 2, патрон² 1, шріт 1 та ін.).
7. Музичний інструмент (віолончель, гітара, бандура, бубон, дудка 1, кларнет, контрабас, рояль, скрипка, сопілка, сурма 1 та ін.).
8. Садовий інвентар (граблі, лопата 1, пила 1, сапа, серп та ін.).
9. Спортивне спорядження (гантелі, лижі 1, м'яч, штанга 3 та ін.).
10. Меблі (гардероб 1, гірка 2, диван¹, канапе¹, крісло 1, комод, ліжко, ослін, пуф 1, стілець 1, тумбочка 1, шафа 1 та ін.).
11. Одяг (блуза, бриджі, джемпер, жакет, жилет, костюм, кофта, куртка, легінси, плащ, светр, сорочка, футболка, шорти, штани та ін.).
12. Взуття (босоніжки, лофери, кеди, кросівки, туфлі, черевики та ін.).
13. Головний убір (бейсболка, бриль, капелюх 1, 2, картуз, шапка та ін.).
14. Частина одягу/взуття (каблук, кишень 1, комір, рукав 1 та ін.).
15. Тканина (ангора 2, бавовна 2, батист, лайкра, льон 3, шовк 3 та ін.).
16. Виріб з тканини (скатертина, серветка, рушник, мішок 1, рюкзак, сумка 1, торба, чохол та ін.).
17. Посуд (блюдо, блюдце 1, виделка, келих 1, ложка, склянка 1, супниця, тарілка 1, таця, тортниця, піала, хлібниця 2, чарка, чашка 1, 2 та ін.).
18. Прикраса (брошка, браслет 1, діадема, кольє, кулон¹, намисто, обручка, перстень 1, сережки та ін.).
19. Наземний транспорт (автобус, автомобіль, байк, велосипед, віз 1, джип, мотоцикл, потяг², трактор, трамвай та ін.).
20. Водний транспорт (катер, крейсер, корабель 1, лайнер 1, човен, танкер, теплохід, пароплав, яхта та ін.).
21. Повітряний транспорт (авіація 2, аеростат, гелікоптер, лайнер 2, літак, вертоліт, дельтаплан, корабель 2 та ін.).
22. Частина транспортного засобу (дейдвуд 1, кермо, колесо 1, 3, мотор та ін.).

23. Сукупність предметів (асорті, множина 1, пакунок 2, пака 1, пачка 1, стіс 1 та ін.).

Результат інтелектуальної діяльності

1. Малярство/архітектура (декорація 1, картина, скульптура 2, бюст 2, барельєф, статуетка та ін.).

2. Літературний твір (балада 1, вірш 1, казка 1, новела 1, оповідання 3, повість 1, роман 1 та ін.).

3. Музичне мистецтво (пісня 1, симфонія 1, концерт 2, опера 1 та ін.).

4. Театральне мистецтво (балет 1, вистава¹ 1, концерт 1, танець 1 та ін.).

5. Кіномистецтво (кіно, фільм 1, кінофільм та ін.).

6. Комп'ютерна програма (агент 5, антивірус 2 та ін.).

7. Наукова праця (автореферат, дисертація, монографія, стаття 1 та ін.).

8. Видавнича/поліграфічна продукція (альманах, брошура, газета, журнал 1, книжка, преса 1, часопис та ін.).

Продукти харчування/їжа

1. Зернові (булка 1, вівсянка¹ 1, рис 2, хліб 1, 2 та ін.).

2. Крупи (горох 2, гречка 2, пшоно, рис 2, ячмінь 2 та ін.).

3. Овочі (картопля, квасоля, морква, перець 1 та ін.).

4. Фрукти (апельсин 2, банан, груша 2, яблуко 1 та ін.).

5. Молочні продукти (йогурт, кефір, сир, сметана та ін.).

6. М'ясні продукти (балик, бекон, ковбаса 1, сосиска, шинка та ін.).

7. Риба, рибопродукти (креветки 2, ікра, шпроти 2 та ін.).

8. Напої (вино, кава, квас, лікер, чай та ін.).

Час

1. Археологічний період (енеоліт, неоліт, палеоліт та ін.).

2. Відрізок/проміжок часу (година, день, доба, місяць, рік, секунда, століття, тиждень, хвилина та ін.).

3. Геологічний період (девон, калімії, сидерій, тоній та ін.).

4. Дні тижня (понеділок, вівторок, середа, четвер, п'ятниця, субота, неділя).
5. Ера (кайнозой, мезозой, палеозой та ін.).
6. Місяці (січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень).
7. Період життя людини (дитинство 1, юність, зрілість 2, старість 1).
8. Пора року (зима, весна, літо, осінь).
9. Час/частина доби (вечір 1, ніч, полудень 1, ранок 1, світанок 1 та ін.).
10. Час за часовою віссю минуле – теперішнє – майбутнє (майбутнє 3, минуле 3, прийдешиє 2, сьогодніня та ін.).

Простір

1. Ділянка землі (грядка, клумба, острів, сад, двір¹ 1 та ін.).
2. Водний простір (басейн 1, 2, море 1, 2, озеро 1, став та ін.).
3. Повітряний простір (небо 1, небокрай, небокруг та ін.).
4. Населений пункт/його частина (квартал 2, село 1, хутір 2 та ін.).
5. Адміністративно-територіальна одиниця (область, округ, район та ін.).
6. Дорога (алея, автобам, траса 2, доріжка 1, 2 та ін.).
7. Місце, лінія, що поділяє простір на частини (кордон 1, лінія 2, обніжок, рубіж 1 та ін.).
8. Місце з певними кліматичними умовами (пояс 4, край¹ 5, місцевість 2, область 3, сторона 3 та ін.).
9. Місце для зберігання чогось (сейф, шафа, стелаж та ін.).
10. Спеціально обладнане місце (ангар, база 3, депо 2, майданчик, паркінг, пункт 1.1, сховище 1, 2, 4, стадіон та ін.).

Установа/заклад/будівля/споруда

1. Заклад культури (бібліотека 1, кінотеатр, музей 1, філармонія та ін.).
2. Навчальний заклад (гімназія, інститут 1, коледж, університет та ін.).
3. Підприємство/виробнича установа (завод¹ 1, комбінат 1, фабрика 1).
4. Заклад громадського харчування (їдальня 2, кафе, буфет 2 та ін.).

5. Лікувальний заклад (лікарня, медпункт, профілакторій 1, санаторій, шпиталь та ін.).
6. Торговельна установа (бутик, книгарня, крамниця, універмаг та ін.).
7. Частина установи/підрозділ (відділ 2, бухгалтерія 2 та ін.).
8. Житлова будівля (будинок 1, дача², особняк, хата 1 та ін.).
9. Частина будівлі/будинку (вікно 1, дах, кімната 1, кабінет 1 та ін.).
10. Релігійний заклад, будівля (храм 1, монастир 2, каплиця та ін.).

Перцептивно-сенсорне сприйняття

1. Звук, звучання (бренькіт, гамір, гомін, голос 3, гудіння, гуркіт, дзижчання, квакання, клекіт, квиління, шарудіння, шурхіт, щебетання та ін.).
2. Запах: (аромат 1, дух 8, душок 1, настій 3, пах¹, пахощі, подих 4 та ін.).
3. Дотик (м'якість, твердість 1, теплість та ін.).

Дія

1. Назва дії (витівка, поведінка 1, епатаж, манери, вчинок, учинок, консерватизм 1, авантюризм, життя 4, позиція 4.1, діяння 2, політика 2).
2. Рух (переміщення, біг, виліт, відліт, крок 1, переліт, поїздка, політ 1, 2, рухання, стрибок 1 та ін.).
3. Напрямок руху (захід³ 1, південь² 1, північ² 1, схід¹ 1).
4. Процес (дослідження 1, охорона 1, виготовлення, виробництво 2, будівництво 1, тренінг 1, пристосування 1, концерт 1, вистава¹, виступ 2, 3, 4, засідання, конференція, нарада, семінар, тренінг, збори, вчинок, демонтаж, навчання, огляд, читання 1, 2 та ін.).
5. Змагання, боротьба (турнір, конкурс, бій 3, 4, перегони та ін.).
6. Спортивна гра (баскетбол, волейбол, хокей, футбол та ін.).
7. Поїздка з певною метою (екскурсія 1, подорож 1, експедиція 4 та ін.).
8. Ментально-інтелектуальна дія (віршування, роздум 1-3, роз'яснювання, пояснення 1, міркування, навчання, мислення 1 та ін.).
9. Спосіб дії (механізм 3, формула, стиль 2, принцип 2, манера, шлях 5, шлях 3.3, маневр, хід, стратегія, підхід, тактика, техніка 3, інструкція).

Ознака/характеристика

1. Ознака/риси, особливість кого/чого-небудь; те, що вирізняє кого/щонебудь від інших (характеристика 1, параметр 3, риса, прикмета 1, якість 3 та ін.).
2. Оцінна якісна характеристика явища, дії (ефективність, значущість, глибина 5, інтерес 2, вага 6 та ін.).
3. Кількісна характеристика (мільйон, море 4, повінь 2, хмара 3 та ін.).
4. Квантифікатор (обсяг, величина, розмір, об'єм, довжина, товщина, площа, протяжність, міра 3, мірка 4 та ін.).
5. Кількісний показник співвідношення (індекс 2, міра, число 1, 3).
6. Властивість їстівного продукту (смак, присмак 1, гіркість, солоність, терпкість 1 та ін.).
7. Геометрична форма (еліпс 1, квадрат 1, куб¹ 1, прямокутник, трикутник, чотирикутник та ін.).

Кількість

1. Одиниці виміру (гектар, дециметр, дюйм, кілометр, метр¹ 1, сантиметр 1, 3, кілобайт та ін.).
2. Грошова одиниця (гривня 1, долар, євро, злотий², копійка 1, 2 та ін.).
3. Грошова винагорода (зарплата, премія 1, 2, 4, гонорар, плата 1 та ін.).

Інформація

1. Мовна інформація/джерело мовної інформації (довідник, документ, напис, текст, словник та ін.).
2. Форма представлення інформації (графік¹, діаграма 1, таблиця 1 та ін.).
3. Документ (диплом 1, 2, договір, довідка 2, доручення 2, паспорт, посвідчення 2, протокол, свідоцтво 1 та ін.).

Термін

- (агломерація 1, 3, акут, алітерація, дебет, дистрибуція 2, індент 1, історизм 3, кліше 2, облік 3 та ін.).

Галузь знань/наука/розділ науки

(біологія, екологія 1, економіка 3, логіка, математика, фізика 1 та ін.).

Речовини та матеріали

1. Тверда речовина (метал 1, мінерал, сплав¹ та ін.).
2. Горюче (бензин, гас, керосин, пальне та ін.).
3. Хімічна речовина (азот, кислота 2, натрій, окис та ін.).
4. Метали (алюміній, залізо 1, мідь 1 та ін.).
5. Будівельні матеріали (бетон, цемент 1, скло, шифер 2 та ін.).
6. Коштовне каміння (алмаз 2, аметист 2, діамант 1, рубін та ін.).
7. Речовина (дьоготь, смола, спирт, фарба 1 та ін.).
8. Корисні копалини (вугілля, руда, метал, нафта, газ, золото).
9. Мінеральні утворення (руда, мінерал, камінь 1, каміння).

Природні явища

1. Атмосферні опади (дощ 1, злива 1, сніг, снігопад та ін.).
2. Небесне тіло (комета, місяць 1, планета 1, світило 1, сонце 1 та ін.).
3. Світло (сяйво 1, 3, заграва, зоря 2, спалах 1, відблиск 1 та ін.).
4. Стихійне явище (землетрус, повінь 1, смерч, ураган 1, цунамі та ін.).
5. Стан повітря (вологість 1, мороз¹ 1, прохолода, свіжість 2, спека 1 та ін.).
6. Гірська порода (глина, камінь 1, руда 1 та ін.).

Семантичний обсяг слів, з якими здатні сполучатися відносні прикметники надзвичайно широкий, тому не завжди його можна чітко покласифікувати. Побудована класифікація не є чіткою. Одна й та сама лексема може входити до різних семантичних класів. Наприклад, слово «вишня» одночасно потрапляє у СК «Рослина» та «Продукти харчування/їжа», лексема «етнос» може входити в СК «Термін» і «Група/об'єднання» людей». Дуже важливим для багатозначних слів є позначення індексу. Так, наприклад, слово «корінь» у першому значенні «Частина рослини, що міститься в землі й за допомогою якої рослина всмоктує з ґрунту воду з поживними речовинами»

– входить до семантичного класу «Рослина» як частина рослини. У значенні «Частина зуба, волоса, нігтя і т. ін., яка міститься в тілі» – до СК «Людина» як частина тіла людини. У значенні «Головна частина слова (без афіксів), що виражає його основне (лексичне) значення й не поділяється на морфеми» – СК «Термін».

У результаті аналізу сполучуваності відносних прикметників з іменниками було виявлено лексеми, не зафіксовані в Словнику. З-поміж них виокремлюємо запозичення на позначення назв професій та осіб за професією/видом діяльності (арткритик, баєр, фільммейкер); назв взуття та одягу (бамстери, лонгслів, худі); назв видів спорту (флайборд, хайлайд, кайтфойлінг); назв спортивних знарядь, тренежерів (кайтборд, скайборд, фойлборд); назв їжі та напоїв (бамбл, брауні, дресінг, капкейк, кейкпопси, крафін, нагетс, панкейк); назви транспортних засобів: вен, гольфкар, круїзер, мінібайк, стрітбайк, суперкар); назви комп'ютерних програм: гайджекер, лончер, майнер, спелчекер); назви косметичних засобів та процедур: бейкінг, бондинг, бронзер, консилер, контуринг, люмінайзер, стробінг) та ін.

Лексеми, представлені в СК, входять до реєстру Словника. Для зручного подальшого опису в окрему базу даних виділяємо формальні ознаки реєстрової частини словникової статті та формальні ознаки тлумачної частини.

Реєстрове слово	Тлумачення зі Словника
Абітурієнт	Особа, яка вступає до вищого або середнього спеціального навчального закладу.
Група	1.Кілька осіб, тварин або предметів, які знаходяться разом, близько один біля одного. 3.Сукупність осіб, об'єднаних спільною діяльністю, поглядами, метою і т. ін. // Сукупність осіб, тварин і т. ін., спеціально відібраних із певною метою. // Невелика організаційна одиниця. // Об'єднання музикантів, що виконують поп-, рок- чи іншу музику; ансамбль (у 1 знач.). 2.заст. Те саме, що клас 3.

Етнос	Загальна назва спільноти людей (нація, народність, плем'я), що історично склалася та має соціальну цілісність і оригінальний стереотип поведінки.
Лампа	1. Прилад для освітлення; світильник (у 1 знач.). 2. Вакуумний електронний прилад, признач. для різноманітних перетворень електричних величин шляхом утворення потоку електронів та його керування. Прилад спеціального призначення на різних виробництвах.
Кіт	Свійська тварина родини котячих.
Рід	1. Форма спільності людей за первіснообщинного ладу, господарське і соціальне об'єднання кровних родичів. 2. Ряд поколінь, що походять від одного предка. <i>// збірн.</i> Усі родичі, рідні; родина, рідня. <i>// з означ.</i> Уживається на позначення належності за народженням до якої-небудь соціальної групи, національності і т. ін. <i>// рідко, перен.</i> Яка-небудь порода (у 3 знач.). <i>// звідки, хто.</i> Уживається для визначення місця народження, національності, фаху і т. ін. кого-небудь. 3. Різновид, тип чого-небудь. <i>// літ.</i> Жанр творів, що виник унаслідок розвитку різних способів відображення дійсності в літературі. 4. <i>біол.</i> Група тварин або рослин, що об'єднує близькоспоріднені види. 5. <i>лог.</i> Поняття, що включає в себе ряд менш загальних, видових понять. 6. Граматична категорія, властива іменникові багатьох мов. 7. Первісний бог давніх слов'ян – покровитель роду або уособлення роду.
Яблуня	Садове й лісове фруктове дерево родини розових з плодами перев. кулястої форми.

За результатами аналізу визначених семантичних класів простежуємо, що найширше представленими виявилися класи «Матеріальний предмет» (32%) – оскільки сюди потрапляють іменники на позначення найрізноманітніших предметів, «Людина» (26%), «Термін» (14%), «Рослина» (8%), дещо меншими

є семантичні класи «Тварина» (6%), «Час» (5%), «Матеріал» (5%), «Простір» (4%), і т. д.

3.4. Семантичні відношення, у яких виступають відносні прикметники у сполученні з іменниками

Опис семантики відносних прикметників спрямований на створення програмно-інформаційного інструментарію для його подальшого використання в системах автоматичного опрацювання мовної інформації. Вагомим для представлення лексичного значення відносних прикметників в експліцитній формі є встановлення контекстуальних семантичних відношень, у яких виступають відносні прикметники у сполученні з іменниками.

Семантичні відношення є репрезентантами ситуативних відношень, що існують між предметами (реальними чи уявними) навколишнього світу, які описуються мовними засобами. Для відносних прикметників семантичні відношення є відображенням ситуативних зв'язків, у які можуть вступати референти, позначувані іменниками, від яких утворені прикметники, і референти, позначувані іменниками, синтаксично пов'язаними з цими прикметниками у сполученнях «відносний прикметник + іменник».

Кількість значень (відтінків у межах значення) конкретного прикметника залежить від кількості семантичних відношень, які ним можуть бути реалізовані у сполученні з іменником. Для встановлення семантичних відношень основною є інформація про властивості предметів реальної дійсності, позначуваних прикметником та іменником, що зумовлюють їхню здатність вступати в певні ситуативні зв'язки – відповідники цих семантичних відношень. На мовленнєвому рівні ця зумовленість формально виявляється в лексичній сполучуваності відносних прикметників.

Опис семантичних відношень відносних прикметників відбувався на основі аналізу контекстів вживання «відносний прикметник + іменник» на

матеріалі Українського національного лінгвістичного корпусу [УНЛК], обсягом більше 200 мільйонів слововживань.

У результаті проведеного аналізу лексичної сполучуваності відносних прикметників з іменниками було виділено такі типи семантичних відношень.

1. Атрибутивні відношення: «бути атрибутом» – відношення ознаки, якості, характеристики до предмета/дії/явища – носія цієї ознаки (*богатырська відвага, дівоча врода, дикторський голос, дипломатичний хист, людська гідність, богатырський зріст* та ін.).

2. Атрибутивні кількісні – відношення предмета, властивості, дії до кількісної ознаки (*десятиградусний мороз, двадцятиповерховий будинок, дволітрова каструля, кілограмовий торт, п'ятикілометрова дистанція, триметровий канат* та ін.).

3. Бути представленим у вигляді (*табличний формат, лінійний запис, цифровий запис* та ін.).

4. Бути приготовленим з (*гречаний суп, сливове варення, яблучний пиріг, овочевий салат, малиновий десерт, курячі котлети* та ін.).

5. Бути призначеним для (фінітні) – відношення ознаки предмета до дії, для виконання якої цей предмет призначено (*друкарська фарба, дегустаційний зал, десертний прилад, дигерське спорядження, дикторська кімната, диригентський інструмент, жетонний таксофон* та ін.).

6. Бути способом, методом (*експериментальні дослідження*).

7. Бути формою (*еліпсна форма, квадратна площа, круглий стіл, овальне дзеркало* та ін.).

8. Відношення до абстрактного поняття (*дедукційна критика, детермінативна назва, диспозитивний принцип, діалектний афоризм, жанроутворювальний фактор, евристичний алгоритм, експериментальні дослідження* та ін.).

9. Відношення до запаху (*дощова свіжість, липовий аромат, жасминовий запах, лавандові пахощі* та ін.).

10. Відношення до національності (*дакійський цар, дагестанські племена, польське суспільство, давньослов'янське населення, український призер та ін.*).

11. Відношення мети – відношення дії до іншої дії, явища, предмета, що є метою виконання цієї дії, або до предмета, в інтересах якого відбувається дія (*агітаційний виступ, дератизаційні роботи, дезінсекційні роботи, демаркетинговий крок, рекламна кампанія та ін.*).

12. Відношення напрямку руху (*південний вітер та ін.*)

13. Генеративні – відношення предмета чи особи до іншого предмета/особи, які вказують на походження перших, або відношення дії до предмета чи особи, які є джерелом цієї дії (*багатирський син, дияконський племінник, дворянська дочка та ін.*).

14. Інструментальні – відношення ознаки, дії до предмета, за допомогою якого ця дія виконується (*деревообробний верстат та ін.*).

15. Інформативні – відношення до ознаки предмета, поняття за допомогою якого передається інформація (*депозитний договір, богатирський епос, житійний матеріал, життєписні дані та ін.*).

16. Просторові – розташування в просторі, місцезнаходження (*дворова ялинка, дачний стілець, міський будинок, пляжний пісок, сільська дорога, городня грядка, лісова трава, польові квіти, верхня полиця, степовий край та ін.*).

16.1. Відношення до географічних об'єктів (країни, острова, річки, міста та ін.) (*дніпровський берег, далматинський острів, карпатський ліс, донецький басейн, вінницькі садиби, подільські краєвиди та ін.*).

17. Об'єктні – «бути об'єктом» – відношення до ознаки предмета до дії, яка на нього спрямована (*жанрознавча робота*).

18. Партитивні – бути частиною чого-небудь, відношення частини до цілого.

18.1. Відношення до частини предмета (*дейдвудний вал, диванна пружина, джинсова кишеня, дахове вікно, далекомірна насадка, жилетний гудзик та ін.*).

18.2. Відношення до групи людей (*дворянська група, дамське товариство, дикунське плем'я, дитячий колектив, жіночий хор та ін.*).

18.3. Відношення до частини рослини (*динне насіння, жасминова гілка, липовий цвіт, динна шкірка, березова брунька, дубова кора та ін.*).

18.4. Відношення до групи тварин (*джмелиний рій, дроздова зграя, жираф'яче сімейство, овече стадо та ін.*).

19. Причинові – відношення ознаки дії, предмета, явища до причини їх виникнення або до їх наслідку (*денатураційні зміни, дерматозний свербіж, диплококовий перитоніт, дистрофічний процес та ін.*).

20. Посесивні – відношення належності.

20.1. Прикметники, які відображають належність особі (*багатирське майно, багатирська земля, дворянський картуз, депутатське посвідчення, денікінські чоботи, дикунські стріли, директорський будинок та ін.*).

20.2. Прикметники, які відображають ознаку предмета через належність його тварині (*дельфінове чоло, дикобразові голки, пташине крило та ін.*).

21. Суб'єктні – 1) «бути суб'єктом дії» – відношення ознаки предмета людини, тварини стосовно дії, яку він виконує, або до зміни, що відбувається з цим предметом (*богатирська дія, дворянський вчинок, детективна діяльність, джмелине хурчання, діджейський виступ*).

22. Фабрикативні (бути виготовленим з) – відношення до матеріалу, з якого виготовляють предмет (*деревинний дьоготь, дерев'яний місток, дереновий спис, дерматинове сидіння, дедероновий халат, джинсові шорти, джутове волокно, дзеркальні двері, діамантовий перстень, желейний торт, жовткова паста, кленове весло, липовий човен, шовкова сукня, сметанний торт та ін.*).

23. Функційні – відношення ознаки предмета щодо його функціональних особливостей (*дефектоскопний візок, деревообробний цех, ткацький верстат, суповий набір, чайний сервіз, бігова доріжка, кухонний рушник, спортивний тренажер, морозильна камера, спальний мішок, шкільний зошит, столовий набір, рослинне добриво, футбольний м'яч та ін.*).

24. Часові – відношення, що характеризують ознаку предмета до часу.

24.1. Відношення до пори року (*весняний день, літня сесія, осінній туман, зимовий час*).

24.2. Відношення до днів тижня (*недільний ранок, понеділкова нарада, четвергові збори, суботній день та ін.*).

24.3. Відношення до місяців (*серпнева спека, січневі свята, березневі вітри, квітневі дощі, червнєве сонце та ін.*).

24.4. Відношення до частини доби (*ранкова роса, вечірня прохолода, нічна тиша, денний час, денне світло та ін.*).

24.5. Відношення до періоду (*неолітній період, кайнозойська ера та ін.*).

24.6. Відношення до проміжку часу (*річний звіт, тижнева відпустка та ін.*).

У результаті аналізу найпоширенішими типами семантичних відношень, у яких виступають відносні прикметники у сполученні з іменниками є: «партитивні» (22 %), «посесивні» (17 %), «часові» (14 %), «просторові» (15 %), «бути призначеним для» (11 %), «фабрикативні» (9 %). Це дає підстави виділити типові тлумачення відносних прикметників: «Який є частиною», «Який належить, належний», «Який є часовою межею», «Який знаходиться ...», «Призначений для», «Зроблений з».

Названі відношення проілюструємо на прикладі прикметників, тлумачення яких в ЕТС передано за відсильними формулами «Прикм. до» та «Стос. до»: **«БОБРОВИЙ**, а, е. Прикм. до **бобёр** 1» (Словник... 2023), **БОГАТІРСЬКИЙ**, а, е. 1. Прикм. до **богатір**» (Словник... 2023), **«БУЗКОВИЙ**, а, е. 1. Прикм. до **бузók**» (Словник... 2023), **«ДАЧНИЙ**, а, е.

Стос. до дачі (*див. д'а́ча²*)» (Словник... 2023), «ДІ́ННИЙ, а, е, Прикм. до ді́ня» (Словник... 2023), сформульовані в експліцитному вигляді за результатами аналізу їхньої лексичної сполучуваності з іменниками певних семантичних класів. У прикладах відображена інформація про тип (характер) ситуативного відношення, позначуваного прикметником у сполучуваності з певним семантичним класом, яке покладено в основу експліцитного представлення значення/відтінків значення:

Бобровий 1. Значення загальної відносності – «такий, що має відношення до тварини – великого водяного (річкового) гризуна, що має цінне хутро».

1.1. У сполученні з іменниками на позначення одягу СК «одяг/взуття» (*шуба, шапка, куртка, пальто, плащ*) – семантичне відношення «фабрикативне».

Тлумачення – «зроблений з хутра бобра».

1.2. У сполученні з іменниками на позначення місця, пристосованого тваринами СК «житло тварини» (*гніздо, хатка*) – семантичне відношення «просторове».

Тлумачення – «Який є місцем знаходження/розташування бобрів».

1.3. У сполученні з іменниками на позначення групи тварин СК «угруповання тварин» (*родина*) – семантичне відношення «партитивне».

Тлумачення – «яка складається з бобрів».

1.4. У сполученні з іменниками на позначення частини тіла СК «частина тіла тварини» (*голова, лапа, хвіст*) – семантичне відношення «партитивне».

Тлумачення – «який є частиною тіла бобра».

Богатирський 1. Значення загальної відносності – «такий, що має відношення до богатирів – героїв народної творчості».

1.1. У сполученні з іменниками на позначення жанрів СК «літературний твір» (*епос, билина, легенда*) – семантичне відношення «інформативне».

Тлумачення – «який є носієм інформації про богатирів».

1.2. У сполученні з іменниками на позначення зброї СК «зброя» (*знаряддя, меч, щит*) – семантичне відношення «посесивне».

Тлумачення – «який належить богатиреві».

1.3. У сполученні з іменниками на позначення групи людей, колективу СК «група/об'єднання людей» (*група*) – семантичне відношення «партитивне».

Тлумачення – «яка складається з богатирів».

1.4. У сполученні з іменниками на позначення частини тіла СК «частина тіла людини» (*плечі, рука, щока*) – семантичне відношення «партитивне».

Тлумачення – «який є частиною тіла богатиря».

1.5. У сполученні з іменниками на позначення часу СК «час» (*минуле*) – семантичне відношення «темпоральне».

Тлумачення – «який є часовою характеристикою існування богатирів».

Бузковий. 1. Значення загальної відносності – «такий, що має відношення до густого чагарника родини маслинових із великими волотями різнокольорових запашних квітів».

1.1. У сполученні з іменниками на позначення частини рослини СК «частина рослини» (*гілка, цвіт, листок*) – семантичне відношення «партитивне».

Тлумачення – «який є частиною бузку».

1.2. У сполученні з іменниками на позначення виробів, зроблених з рослини СК «виріб» (*букет*) – семантичне відношення «бути виготовленим з».

Тлумачення – «зроблений з бузку».

1.3. У сполученні з іменниками на позначення території СК «ділянка землі» (*алея, парк*) – семантичне відношення «просторове».

Тлумачення – «засаджений, порослий бузком».

1.4. У сполученні з іменниками на позначення запаху СК «запах» (*аромат, дух, пахощі*) – семантичне відношення «відношення до запаху».

Тлумачення – «який виділяють квіти бузку».

1.5. У сполученні з іменниками на позначення косметичного засобу СК «косметичний засіб» (*крем*) – семантичне відношення «бути виготовленим з».

Тлумачення – «виготовлений з бузку».

Дачний 1. Значення загальної відносності – «такий, що має відношення до літнього будинку для відпочинку за містом; ділянки за містом з таким будинком» з відтінками.

1.1. У сполученні з іменниками на позначення меблів СК «предмет» (*стілець, стіл, крісло*) – семантичне відношення «просторове».

Тлумачення – «який знаходиться на дачі».

1.2. У сполученні з іменниками на позначення території СК «ділянка» (*сад, грядка, клумба*) – семантичне відношення «просторове».

Тлумачення – «який розташований на дачі».

1.3. У сполученні з іменниками на позначення групи людей СК «група/об'єднання людей» (*товариство, сусіди, люд*) – семантичне відношення «партитивне».

Тлумачення – «який має у своєму складі дачників».

1.4. У сполученні з іменниками на позначення часу СК «час» (*день, вечір, світанок*) – семантичне відношення «темпоральне».

Тлумачення – «який є часовою характеристикою перебування на дачі».

1.5. У сполученні з іменниками на позначення рослин СК «рослини» (*дерево, куц, квіти*) – семантичне відношення «просторове».

Тлумачення – «які ростуть на дачі».

Динний. 1. Значення загальної відносності – «такий, що має відношення до однорічної трав'янистої рослини родини гарбузових, плоду цієї рослини».

1.2. У сполученні з іменниками на позначення частини рослини СК «частина рослини» (*насіння, шкірка, долька*) – семантичне відношення «партитивне».

Тлумачення – «який є частиною дині».

1.2. У сполученні з іменниками на позначення продуктів споживання/їжі СК «їжа» (*варення, пиріг, десерт, лікер*) – семантичне відношення «бути виготовленим з».

Тлумачення – «зроблений, приготовлений з дині».

1.3. У сполученні з іменниками на позначення території СК «ділянка землі» (*грядка, плантація, поле*) – семантичне відношення «просторове».

Тлумачення – «засаджений динями».

1.4. У сполученні з іменником на позначення запаху СК «запах» (*аромат, дух, пахощі*) – семантичне відношення «відношення до запаху».

Тлумачення – «який виділяють плоди дині».

Отже, на основі семантичних відношень можлива конкретизація лексичного значення відносних прикметників, оскільки одному й тому самому прикметнику у сполученні з різними іменниками будуть відповідати різні значення.

У результаті аналізу відносних прикметників в ЕТС можна здійснити уніфікований опис тлумачень слів, що належать до одного семантичного поля. Наприклад, для семантичного поля на позначення рослин такими будуть тлумачення:

«Приготований з» (*банановий десерт, диневий компот, айвовий мармелад, капустяний суп, картопляне пюре, часникова приправа, квасолевий салат, гарбузова каша, малинове варення та ін.*). «Зроблений з» (*барвінковий вінок, березовий тин, вербове корито, вільховий стілець, липовий човен, дубовий стіл, кленові двері та ін.*). «Який паразитує на, пошкоджує»

(капустяна міль, буряковий довгоносик, цибулева муха, квасолевий жучок та ін.). «Зсаджений, порослий» (горіхова смуга, пшеничне поле, яблучний сад та ін.). «Який є частиною» (абрикосова кісточка, бананова шкірка, картопляне лушпиння, виноградний корінь, соснова гілка, ялинова шишка та ін.). «Виготовлений з ..., чи з додаванням ...» (абрикосовий сік, лавандовий крем та ін.). «Який добувають з..» (абрикосова олія, горіхова олія, мелісова олія та ін.). «Призначений для» (квітковий горщик, рослинне добриво, вазонна підставка та ін.). «Який виділяють» (динний аромат, липовий дух, бузковий запах та ін.).

Для семантичного поля на позначення тварин: «Який є частиною тіла» (котяча лапа, гусяче крило, жайворонів дзьоб та ін.). «Приготований з» (баранячий шашлик, кролячі котлети, курячий бульйон та ін.). «Зроблений зі шкіри, вовни, хутра та ін.» (боброва шапка, верблюжа ковдра, горностаєвий комір, крокодилачі туфлі, лисяча шуба та ін.). «Призначений для» (бджолиний вулик, волячі упряжки, котячий корм, кроляча клітка, собача буда та ін.). «Властивий» (солов'їний спів, журавлине курликання, кінське іржання та ін.). «Виготовлений» (бджолиний мед, джмеліні соти та ін.). «Який є житлом» (лисяча нора, дятлове дупло, лелече гніздо, джмеліне кубло та ін.). «Належний» (горобине гніздо, дятлове дупло, лисяча нора, гусяче пір'я, качаче крило та ін.).

Семантичне поле назв осіб: «Належний» (багатійська земля, двірницькі віники, бабусина скриня, доньчин костюм та ін.). «Властивий, характерний» (акторський голос, артистична вдача, господарський вигляд, богатирський зріст та ін.). «Виконуваний» (аматорські спектаклі, дитячий спів, депутатський заклик, богатирський вчинок та ін.). «Призначений для» (альпіністське спорядження, вчительська указка, дайверське обладнання, дитячий йогурт, чоловічий костюм та ін.). «Який перебуває в родинних зв'язках з» (богатирська дочка та ін.). «Який є частиною тіла» (дикунська

рука, дитячий лоб, другове плече та ін.). «Який складається з» (український народ, дакійська група, дитячий колектив, чоловічий хор та ін.).

Для семантичного поля на позначення предметів: «Який здійснюється за допомогою» (*автомобільні перевезення, машинна вишивка, фабричний пошив та ін.). «Зроблений з» (алебастрова статуетка, цегляний будинок, бісерне намисто, шовкова хустина та ін.). «Призначений для виготовлення» (мебельна фабрика, балонний цех та ін.). «Який є частиною» (далекомірна насадка, диванна пружина, дверна ручка, віконна рама, екскаваторний ківш та ін.). «Призначений для» (багажний склад, баскетбольний щит, друкарська машинка, бондарський інструмент та ін.).*

Для семантичного поля на позначення простору: «Який перебуває, відбувається, на/в» (*базарний люд, базарна розмова, вуличні збіговища та ін.). «Розміщений, розташований на/в» (берегова артилерія, берегова зона, дахове вікно та ін.). «Який росте на/в» (лісові дуби, польові маки, дамаські сливи, карпатський ліс та ін.). «Який живе на/в» (болотні пташки, болотні жаби, річкова риба, лісовий звір та ін.). «Створений, відкритий, виведений в» (бретонські коні, німецька вівчарка та ін.). «Наявний в» (буфетні продукти, столові тарілки, шкільні парти та ін.). «Вирощений на/в» (горбове сіно, городній урожай, балконні квіти, тепличні помідори, горщечкова розсада та ін.). «Який знаходиться на/в» (горищний мотлох, міська бібліотека, сільська вулиця та ін.). «Здійснюваний в» (університетська лекція, польові роботи, домашнє прибирання та ін.). «Зроблений, виготовлений в» (американське авто, єгипетські полотна, венеціанське золото, дамаський килим та ін.).*

Для семантичного поля на позначення часу: «Який буває, відбувається в» (*березневий вітер, літній дощ, весняні хмари, обідня перерва, ранкова роса та ін.). «Який є часовою характеристикою існування, перебування» (богатырське минуле, давньоукраїнський період, козацька доба, дачний день та ін.). «Призначений для використання в» (вечірня сукня, зимове взуття,*

осіння куртка, літня кепка та ін.). «Який прямує, курсує (денний потяг, вечірній автобус, нічний літак та ін.). «Який подають, вживають» (ранкова кава, вечірній чай та ін.).

Висновки до розділу 3

У результаті аналізу структури тлумачних статей відносних прикметників простежуємо, що тлумачення, передані за відсильними формулами «Прикм. до...» та «Стос. до...» мають досить широку семантику, передають загальне значення відносних прикметників. Вони можуть бути доповнені інформацією про конкретні семантичні відношення, через представлення відтінків загальної ознаки, або виділення окремих тлумачень. Представлення тлумачень в імпліцитній формі становить перешкоду на шляху до застосування таких дефініцій в системах автоматизованого опрацювання лексикографічної інформації.

На основі аналізу сполучуваності відносних прикметників з іменниками в Українському національному лінгвістичному корпусі було виділено типи семантичних класів іменників, синтаксично пов'язаних із відносними прикметниками, як інструмент введення ознаки семантичної валентності для опису лексичного значення відносних прикметників: «Людина», «Тварина», «Рослина», «Матеріальний предмет», «Результат інтелектуальної діяльності», «Продукти харчування/їжа», «Час», «Простір», «Установа/заклад/будівля/споруда», «Перцептивно-сенсорне сприйняття», «Дія», «Ознака/характеристика», «Кількість», «Інформація», «Термін», «Галузь знань/наука/розділ науки», «Речовини та матеріали», «Природні явища». Найширшим із них виявилися класи «Матеріальний предмет», «Людина», «Рослина», дещо меншими – «Тварина», «Час», «Простір», «Установа/заклад/будівля/споруда», «Речовини та матеріали». Найменшими виявилися підкласи: «Меблі», «Посуд», «Прикраса».

Застосування корпусу українських текстів дало змогу проаналізувати сполучуваність відносних прикметників з іменниками на репрезентативному матеріалі, здійснити вибірки різних функціональних стилів, зокрема наукового, публіцистичного, художнього та ін. Лінгвістичний корпус доцільно і можливо застосовувати для розв'язання широкого кола мовознавчих проблем з використанням як традиційних методів дослідження, так і методів комп'ютерних технологій, спрямованих на автоматизоване опрацювання мовної інформації.

За результатами аналізу лексичної сполучуваності відносних прикметників з іменниками виділено типи семантичних відношень, встановлюваних на основі сполучення «відносний прикметник + іменник». Найпоширенішими з них виявилися: «партитивні» (22 %), «посесивні» (17 %), «часові» (14 %), «просторові» (15 %), «бути призначеним для» (11 %), «фабрикативні» (9 %). На основі семантичних відношень виділено типові тлумачення відносних прикметників: «Який є частиною...», «Який належить, належний...», «Який є часовою межею...», «Який буває в...», «Який є часовою характеристикою існування, перебування...», «Призначений для використання в...», «Який прямує, курсує...», «Який подають, вживають...», «Який перебуває, відбувається, на/в...», «Розміщений, розташований на/в...», «Який росте на/в...», «Який живе на/в...», «Створений, відкритий, виведений в...», «Вирощений на/в...», «Який знаходиться на/в...», «Здійснюваний в...», «Зроблений, виготовлений в...», «Призначений для...», «Зроблений з...».

Результати аналізу внесено до лінгвістичної бази даних «Семантика відносних прикметників».

ВИСНОВКИ

На основі інформаційної теорії лексикографічних систем та теорії семантичних станів у дослідженні побудовано модель та інструментарій для багатопараметричного опису семантики відносних прикметників в ЕТС.

Застосування інформаційної теорії лексикографічних систем під час дослідження тлумачень дало змогу виявити основні системно-структурні елементи прикметників, представлених в електронному словнику, що є необхідним для опису їхньої семантики за багатьма параметрами.

Використаний у дослідженні формалізм теорії семантичних станів є ефективним засобом для проведення семантичних досліджень у системах, спрямованих на автоматизоване опрацювання інформації. Таким чином, теорія семантичних станів дозволила здійснити уніфікований опис лексичного значення відносних прикметників в електронному тлумачному словнику.

У межах дослідження побудовано лінгвістичну базу даних «Семантика відносних прикметників» як інструмент та матеріал для системного представлення диференційних ознак відносних прикметників, на основі яких запропоновано формувати тлумачення прикметників у явному вигляді в електронному тлумачному словнику.

Лінгвістична база даних, створена на засадах теорії семантичних станів, фіксує семантичні стани відносних прикметників у текстах сучасної української мови. Підтверджено, що база даних є ефективним інформаційно-програмним інструментарієм для опису семантики відносних прикметників, лексичне значення яких в електронному тлумачному словнику передано за відсильними формулами тлумачення «Прикм. до...» та «Стос. до...».

ЛБД – це відкрита система, що може бути використана в подальших дослідженнях, системах автоматизованого опрацювання інформації, а також для створення різних словників: перекладних, українських прикметників, семантичного словника сучасної української мови та ін.

У дослідженні проаналізовано структуру формул тлумачення відносних прикметників на базі віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови» з погляду відповідності експліцитного опису ними лексичних значень слів для можливості подальшого опрацювання програмними засобами.

На засадах інформаційної теорії лексикографічних систем та теорії семантичних станів проаналізовано семантику відносних прикметників в електронному тлумачному словнику та розроблено алгоритм багатопараметричного опису семантики для слів з неекспліцитним представленням лексичного значення на прикладі формул тлумачення «Прикм. до...» та «Стос. до...», що є репрезентантами значення відносних прикметників із похідною іменниковою основою.

Представлення семантики відносних прикметників в ЕТС в експліцитній формі уможлиблює проведення над ними логічних операцій класифікаційного плану в автоматизованому режимі. Багатопараметричність формули теорії семантичних станів, а також можливість внесення до її складу додаткових елементів, робить формалізм гнучким інструментальним засобом для досліджень з використанням комп'ютерних технологій, зокрема семантичних.

Для побудови інструментарію у дослідженні здійснено аналіз лексичної сполучуваності відносних прикметників з іменниками на матеріалі Українського національного лінгвістичного корпусу. Застосування корпусів текстів дозволило дібрати широкий вибір контекстів для опису лексичної сполучуваності відносних прикметників при конкретизації загальної ознаки відносності, позначуваної цією лексико-граматичною групою слів, та здійснити аналіз не на окремих прикладах, а на репрезентативному матеріалі. Представлений у корпусах матеріал дає можливість проаналізувати вживання відносних прикметників у сполученні з іменниками в різних функціональних стилях сучасної української мови.

Залучення Українського національного лінгвістичного корпусу текстів до аналізу сполучуваності відносних прикметників з іменниками є доцільним та ефективним. За результатами аналізу виділено типи семантичних класів іменників, синтаксично пов'язаних із відносними прикметниками, як інструмент введення ознаки семантичної валентності для опису лексичного значення відносних прикметників, тлумачення яких передано за відсильними формулами «Прикм. до...» та «Стос. до...».

У дослідженні виділено типи семантичних відношень, у яких виступають відносні прикметники у сполученні з іменниками. Встановлено, що найпродуктивнішими виявилися відношення: «партитивні», «посесивні», «просторові», «темпоральні», «фабрикативні» та ін. На основі виділених семантичних відношень можна здійснити уніфікований опис тлумачень відносних прикметників, що належать до одного семантичного поля.

Запропонований підхід забезпечує експліцитне представлення значення відносних прикметників з похідною іменниковою основою в електронному тлумачному словнику та сприяє програмній роботі з лексикографічною інформацією, отже, забезпечує виконання словником функції, спрямованої на семантичні дослідження, що проводяться в автоматизованому режимі. Розроблений алгоритм може бути поширений на інші лексико-семантичні групи та лексико-граматичні класи слів.

Зазначений результат призначений для розв'язання проблеми експліцитного представлення інформації в електронних тлумачних словниках, що сприятиме впровадженню у дослідження з семантики комп'ютерних технологій, зорієнтованих на створення систем опрацювання природної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Теоретична література

1. Агапій А. П. Вивчення лексичної сполучуваності за допомогою статистичних методів. *Науковий вісник*. Чернівці : ЧДУ. 1996. Вип. 2. С. 44–48.
2. Архелюк В. В. Сполучуваність прикметників розміру в англійській мові. *Науковий вісник Чернівецького державного університету*. Вип. 1. Германська філологія. Чернівці : ЧДУ, 1996. С. 64–72.
3. Балог В. О. Галузева лексика в Словнику української мови в 11-ти томах (1970–1980 рр.) (семантичний та стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 16 с.
4. Балог В. О. Сучасний стан української комп'ютерної лінгвістики. *Лексикографічний бюлетень* : зб. наук. пр. Київ. : Інститут української мови НАН України, 2005. Вип. 11. С. 28–35.
5. Баранник Д. Х. Прикметник. *Сучасна українська літературна мова* : Морфологія / За заг. ред. акад. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. С. 140–236.
6. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Ужгород : Закарпатське обл. вид-во. 1960. 416 с.
7. Бистрова Л. В. Вивчення синтагматичних зв'язків слів за допомогою статистичних методів. *Мовознавство*. 1978. № 4. С. 44–48.
8. Бігдай М. О. Лексикографічна база даних на основі лексико-семантичних груп дієслів української мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 832. С. 285–294.
9. Бобер Н. М. Корпусний підхід у контексті досліджень прикладної лінгвістики. *Актуальні питання іноземної філології*. 2018. Вип. 8. С. 34–40.
10. Бобкова Т. В. Корпус текстів: основні аспекти визначення. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*. Філологія, педагогіка, психологія. 2014. Вип. 29. С. 11–20.

11. Боярова Л. Термінологічна лексика в загальномовному тлумачному словнику. *Лексикографічний бюлетень*. 2008. Вип. 17. С. 13–24.
12. Бугаков О. В. Функціонування прийменників в українському тексті: морфологічний та семантико-синтаксичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2006. 20 с.
13. Бук С. Корпус текстів Івана Франка: спроба визначення основних параметрів. *Горизонти прикладної лінгвістики*: доп. міжнарод. наук. конференції 20–27 вересня 2006, Україна, Крим, Партеніт. Мовно-інформаційний фонд України. Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь: Вид-во «ДиАйПи», 2006. С. 115–116.
14. Бук С. Корпус текстів у лінгводидактиці (на матеріалі омонімії у корпусі великої прози Івана Франка). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Вип. 57. С. 106–116.
15. Бук С. Структурне анотування у корпусі текстів (на прикладі прози І. Франка). *Українська мова*. 2009. № 3. С. 59–71.
16. Вавіленкова А. І. Теоретичні основи аналізу електронних текстів. Київ.: ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2016. 192 с.
17. Валюх З. Відтопонімні прикметники в історії словотвірної системи української мови. *Філологічні науки*. 2009. Вип. 1. С. 92–97.
18. Ванівська О. І. Основні підходи до аналізу мовних даних у корпусній лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філологічна*. 2012. Вип. 27. С. 3–8.
19. Васильченко В. М. Мотивація і словотворче вираження відносних прикметників в історії української мови (відіменникові деривати): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2000. 20 с.
20. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
21. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.

22. Вишивана Н. В. Вивчення лексичної сполучуваності за допомогою дистрибутивно-статистичного аналізу. *Науковий вісник Чернівецького державного університету. Вип. 1. Германська філологія*. Чернівці : ЧДУ, 1996. С. 54–64.
23. Галюк М. В. Відносні прикметники як база словотворення в сучасній українській мові. *Наукові записки НаУКМА*. Том 137. Філологічні науки (Мовознавство). 2012. С. 96–98.
24. Гарбера І. Лінгвістична база даних «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»: структура та функції. *Лінгвістичні студії*. 2019. Вип. 37. С. 123–130.
25. Головащук С. І. Перекладні словники і принципи їх укладання. Київ : Наукова думка, 1976. 245 с.
26. Горпинич В. О. Відтопонімні прикметники в українській мові. Київ : Вища школа, 1976. 142 с.
27. Граматичні системи: феноменологічний підхід / В. А. Широков, Т. П. Любченко, І. В. Шевченко, К. В. Широков. Київ : Наук. думка, 2018. 310 с.
28. Грищенко А. П. Прикметник в структурі словосполучення і речення. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 7. С. 39–45.
29. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ : Наукова думка, 1978. 207 с.
30. Грищенко А. П. Прикметник у функції головного компонента в словосполученні. *Синтаксис словосполучення і простого речення: (синтаксичні категорії і зв'язки)*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 120–131.
31. Грищенко А. П. Суфіксальний словотвір прикметників. *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ : Наукова думка, 1979. С. 119–170.
32. Грязнухина Т. А., Дарчук Н. П., Клименко Н. Ф. Использование ЭВМ в лингвистических исследованиях. Київ : Наукова думка, 1990. 228 с.

33. Грязнухіна Т., Любченко Т. Електронний словник синонімів як засіб системного опису синонімічних відношень у лексичній системі української мови. *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : зб. наук. пр. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 56–60.

34. Грязнухіна Т., Любченко Т., Олександрук І. Розроблення мовно-інформаційного інструментарію автоматизованого екстрагування з тексту семантичної й когнітивної інформації. *Мовознавство*. 2023. № 3. С. 50–63.

35. Грязнухіна Т. О., Любченко Т. П., Олександрук І. В. Феноменологічний підхід до вивчення семантики відносних прикметників та способу представлення її в електронному тлумачному словнику. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2019. Вип. 16. С. 39–44.

36. Грязнухіна, Т. О., Любченко Т. П. Словник української мови у 20-ти томах як інструмент для створення Електронного словника паронімів. *Лексикографічний бюлетень* : зб. наук. пр. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. Вип. 20. С. 28–34.

37. Грязнухіна Т. А., Любченко Т. П., Якименко К. М. Эксплицитное представление семантической информации в Электронном толковом словаре украинского языка (синонимическая и паронимическая параметризация). *Прикладная лингвистика и лингвистические технологии: MegaLing-2012* : сб. науч. тр. Київ : Довіра, 2012. С. 79–91.

38. Грязнухіна Т. О., Устимець О. В., Широков В. А. Операційне визначення критерію семантичної подібності синонімів. *Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології: MegaLing-2008* : зб. наук. пр. Київ : Довіра, 2009. С. 42–57.

39. Грещук В. В. Дериваційний потенціал прикметників на позначення кольору в сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1986. № 2. С. 23–30.

40. Грещук В. В. Прикметники в сучасній українській мові: словотворча спроможність. *Українознавчі студії*. 2006. № 6–7. С. 3–16.

41. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Плай, 1995. 206 с.

42. Данилович О. Д. Статистичні характеристики семантичної сполучуваності прикметників з іменниками в науковому стилі. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. 2010. Вип. 51. С. 100–104.

43. Данилович О. Д. Статистичні характеристики сполучуваності лексико-семантичних груп прикметників з іменниками в англійській та американській пресі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. Вип. 27. С. 170–174.

44. Данилюк І. Методика створення словника з використанням бази даних MS ACCESS. *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : зб. наук. пр. Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 190–193.

45. Дарчук Н. П. До питання про створення автоматичного словника словосполучень української мови. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies* : зб. наук. пр. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2018. Вип. 36. С. 148–158.

46. Дарчук Н. П. Дослідницький корпус української мови: основні засади і перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. Вип. 21. С. 45–49.

47. Дарчук Н. П. Комп'ютерне анотування українського тексту: результати і перспективи. Київ : Освіта України, 2013а. 543 с.

48. Дарчук Н. П., Лангенбах М. О. Електронний словник мови Тараса Шевченка: методика і технології укладання. *Українське мовознавство*. 2014а. Вип. 1. С. 106–115.

49. Дарчук Н. П., Лангенбах М. О. Електронний словник як дослідницька база даних (на прикладі електронного словника мови Тараса Шевченка). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014б. Вип. 50(1). С. 442–447.

50. Дарчук Н. П. Можливості семантичної розмітки корпусу української мови (КУМ). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов* :

зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 15. С. 18–28.

51. Дарчук Н. П. Напрямки формалізації семантики. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013б. Вип. 46(1). С. 385 – 396.

52. Демська-Кульчицька О. М. Базові поняття корпусної лінгвістики. *Українська мова*. 2003. № 1. С. 42–47.

53. Демська-Кульчицька О. Основи національного корпусу української мови. Київ : Інститут української мови НАНУ, 2005. 219 с.

54. Дзюбишина Н. Я. Активізація прикметників. *Культура слова*. 1981. Вип. 20. С. 56–61.

55. Дієслово в лексикографічній системі / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко. Київ : Довіра, 2004. 259 с.

56. Дорошевський В. Про тлумачення значень слів у словниках. *Мовознавство*. 1970. №5. С. 10–20.

57. Дубичинский В. В. Современные проблемы лексикографии. Харьков : НТХУ «ХП», 1992. 286 с.

58. Дубичинський В. В. Лексикографія української мови. Конспект лекцій. Харків : НТХУ «ХП», 2002. 55 с.

59. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

60. Єрмоленко С. Я. Прагматичний аспект словникового тексту. *Семантика мови і тексту* : зб. ст. VIII Міжнар. наук. конф. Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 160–164.

61. Жуковська В. В. Застосування корпусних технологій у навчанні та вивченні іноземної мови. *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики викладання мови і літератури (за матеріалами онлайн конференції, проведеної кафедрою міжкультурної комунікації та прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту іноземної філології)*. 2018. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка. С. 39–59.

62. Жуковська В. В. Лінгвістичний корпус як новітній інформаційно-дослідницький інструментарій сучасного мовознавства. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 31 (70). № 3. Ч. 1. 2020. С. 113–119.

63. Жуковська В. В. Ресурси корпусної лінгвістики у дослідженні історичної динаміки мови. *Матеріали міжнародної наукової конференції «Слово і речення: синтактика, семантика, прагматика»*. Київ : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2013. С.151–156.

64. Жуковська В. В. Семантика граматичної конструкції: корпусно-квантитативний вимір. *Studia Philologica*, 2(13). 2019. С. 28–35.

65. Заваруєва І. І. Електронний словник і його місце в словниковому дискурсі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2006. Вип. 4. С. 332–335.

66. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 1. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.

67. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 3. Донецьк : ДонНУ, 2012. 426 с.

68. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 4. Донецьк : ДонНУ, 2012. 388 с.

69. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Донецьк : ДонНУ, 1996. 437 с.

70. Застосування Українського національного лінгвістичного корпусу в лексикографії та лінгвістичних експертизах / В. А. Широков, Н. М. Сидорчук, О. В. Бугаков, М. Ю. Кригін *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті*. 2011. С. 285–294.

71. Зубань О. М. Комп'ютерне лексикографічне моделювання морфемної системи української мови. К. : ВПЦ «Київський університет», 2020. 264 с.

72. Зубань О. М. Параметризована база даних як інструмент дослідження корпусу текстів. *Лексикографічний бюлетень* : зб. наук. пр. Київ : Інститут української мови НАН України, 2006. Вип. 13. С. 37–43.

73. Интегрированная лексикографическая система как инструмент автоматизированного формирования новых электронных словарей и как база лингвистических исследований в области лексической семантики / Т. А. Грязнухина, Н. М. Заика, Т. П. Любченко, В. А. Широков. *Актуальные проблемы современной прикладной лингвистики* : сб. науч. статей. Минск : МГЛУ, 2017. С. 221–225.

74. Іщук М. В. Особливості творення відад'єктивних суфіксальних прикметників на позначення неповного вияву ознаки. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 276. С. 123–126.

75. Іщук М. В. Семантико-структурна характеристика відад'єктивних прикметників з суфіксом -уват- (-юват-). *Українське мовознавство*. 1980. Вип. 8. С. 107–112.

76. Капатрук М. Д. Методи виділення основного значення слова. *Мовознавство*. 1980. № 5. С. 75–77.

77. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. 188 с.

78. Карпіловська Є. Лексична картотека і корпус як інструмент лексикографічного моделювання слова. *Лексикографічний бюлетень* : зб. наук. пр. Київ : Інститут української мови НАН України, 2015. Вип. 24. С. 15–22.

79. Карпіловська Є. А. Машинні версії традиційних словників як основа для укладання комп'ютерних словників та тезаурусів. *Лексикографія. Мовознавство*. 1996. № 4–5. С. 19–22.

80. Кірічек І. Ю. Відносний прикметник у складі субстантивно-ад'єктивного словосполучення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*. Випуск 8. 2011. С. 147–151.

81. Клименко Н. Ф. Кількісно-оцінні складні прикметники в сучасній українській літературній мові. *Українська мова і література в школі*. 1983. № 3. С. 38–42.

82. Клименко Н. Ф. Нові підходи до укладання комп'ютерних словників. *Мовознавство*. 1996. № 4–5. С. 11–15.
83. Клименко Н. Ф., Пещак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. Київ : Накова думка, 1982. 252 с.
84. Клименко Н. Ф., Русанівський В. М. Від універсальної бази лінгвістичних знань до комп'ютерного укладання словників. *Мовознавство*. 1995. № 4–5. С. 3–10.
85. Ковтуненко Л. С. Комп'ютерні аспекти лексикографічних систем. *Мовознавство*. 1996. № 4–5. С. 28–34.
86. Ковтуненко Л. С. Комп'ютерно-інформаційні аспекти сучасної української лексикографії : автореф. дис. ... канд. техн. наук. Київ, 1995. 23 с.
87. Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. 495 с.
88. Кононенко І. Проблеми лексичної сполучуваності прикметників: зіставний аспект (на матеріалі української та польської мов). *Acta Polono-Ruthenica*. Т. 4. Olsztyn : Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1999. С. 214–223.
89. Корпусна лінгвістика / В. А. Широков, О. В. Бугаков, Т. О. Грязнухіна та ін. Київ : Довіра, 2005. 471 с.
90. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). Львів : Вища школа, 1980. 184 с.
91. Кравчук А. Новий тип дефініцій фразеологізмів у польських словниках. *Проблеми слов'янознавства*. 2005. Вип. 55. С. 181–196.
92. Кривенко Г. Л. Корпусні дослідження дискурсу: становлення, стан і перспективи. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2017. Т. 20. № 1. С. 51–63.
93. Купріянов Є. В. Лексикографічна система іспанської мови: феноменологія інтегрального опису. Київ : УМІФ НАНУ, 2018. 254 с.
94. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1961. Ч. 1. 172 с.
95. Левицкий В. В. Семасиология. Винница : Нова Книга, 2006. 512 с.

96. Лексична семантика в системі «людина – машина» / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Г. М. Ярун, Є. А. Карпіловська. Київ : Наукова думка, 1986. 282 с.
97. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 272 с.
98. Лінгвістична класифікація українського іменника у світлі теорії лексикографічних систем / О. О. Погрібна, В. В. Чумак, В. А. Широков, І. В. Шевченко. *Мовознавство*. № 4–5. 2004. С. 36–60.
99. Лінгвістичні та технологічні основи тлумачної лексикографії / В. А. Широков, В. М. Білоноженко, О. В. Бугаков та ін. Київ : Довіра, 2010. 296 с.
100. Лінгвістично-інформаційні студії : праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. / В. А. Широков та ін. Київ : УМІФ, 2018. Т. 1 : Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури. 271 с.
101. Лінгвістично-інформаційні студії : праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. / В. А. Широков та ін. Київ : УМІФ, 2018. Т. 2 : Граматичні системи. 300 с.
102. Лінгвістично-інформаційні студії : праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. / В. А. Широков та ін. Київ : УМІФ, 2018. Т. 3 : Тлумачна лексикографія. Кн. 1 : Словник української мови у двадцяти томах. 276 с.
103. Лінгвістично-інформаційні студії : праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. / В. А. Широков та ін. Київ : УМІФ, 2018. Т. 3 : Тлумачна лексикографія. Кн. 2 : Словник української мови у двадцяти томах. 276 с.
104. Лінгвістично-інформаційні студії : праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. / В. А. Широков та ін. Київ :

УМІФ, 2018. Т. 3 : Тлумачна лексикографія. Кн. 3 : Словник української мови у двадцяти томах. 276 с.

105. Лінгвістично-інформаційні студії: праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. / В. А. Широков та ін. Київ : УМІФ, 2018. Т. 4 : Корпусна та когнітивна лінгвістика. 246 с.

106. Лінгвістично-інформаційні студії: праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. / В. А. Широков та ін. Київ : УМІФ, 2018. Т. 5 : Віртуалізація лінгвістичних технологій. Київ. 239 с.

107. Лозова Н. Н. Значення – дефініція – когнітивна дефініція. *Термінологічний вісник* : зб. наук. пр. Київ : Інститут української мови НАНУ, 2015. Вип. 3(1). 204 с.

108. Лучик А., Остапова І. Синтагматична параметризація еквівалентів слова у парадигмі корпусної лінгвістики. *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : зб. наук. пр. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 33–37.

109. Лучик А. А., Пальчевська О. С. Мовна різноманітність в українському національному лінгвістичному корпусі. *Мовознавство*. 2022. № 5. С. 32–41.

110. Любченко Т. П. Лексикографіні системи граматичного типу та їх застосування в засобах автоматизованого опрацювання мови : автореф. дис. ... канд. тех. наук. Київ. 2011. 19 с.

111. Любченко Т. П. Організація даних та структура електронного граматичного словника німецької мови. *Математичні машини і системи*. 2007. № 2. С. 98–110.

112. Маковецька-Гудзь Ю. А. Лінгвістична база даних українських художніх порівнянь. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки*. 2008. № 2. С. 238–242.

113. Мисак Р. Комп'ютерні словники: класифікація та укладання. *Проблеми української термінології* : зб. наук. пр. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2008. С. 52–55.

114. Нарушевич-Васильєва О. В. Поняття семантизації в мовознавстві й термінознавстві. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2(1). С. 108–115.

115. Нестеренко А. К. Структурно-семантичні особливості суфіксальних прикметників на позначення великого вияву ознаки. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*. 2014. Вип. 28. С. 128–134.
116. Нечитайло О. І. Типи синонімічних тлумачень у Словнику української мови. *Структура і семантика мовних одиниць*. Київ : Наукова думка, 1985. С. 130–133.
117. Ожоган В. М. Семантична і словотвірна характеристика відносних прикметників з суфіксом -ськ-. *Семантичні і формальні аспекти морфології і синтаксису української мови* : зб. наук. праць. Київ : КДПІ, 1988. С. 41–45.
118. Озерова Н. Г., Широков В. А. Перший том Словника української мови у 20-ти томах. *Мовознавство*. 2011. № 2. С. 3–13.
119. Олександрук І. В. Дефініція в логіко-лінгвістичній системі тлумачного словника. *Мовознавство*. 2018. № 1. С. 59–65.
120. Олександрук І. В. До проблеми застосування корпусів текстів у сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Analysis of modern ways of development of science and scientific discussions. Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference*. Bilbao, Spain. 2022. Pp. 453–454.
121. Олександрук І. В. Дослідження семантики відносних прикметників української мови (на матеріалі «Словника української мови» у 20 томах). *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2021. Випуск 48. с. 101–107.
122. Олександрук І. В. Експлікація лексикографічної інформації в електронних словниках. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2019. Т. 2. С. 51–55.
123. Олександрук І. В. Застосування комп'ютерних технологій під час дослідження семантики відносних прикметників української мови. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2022, nr 4 (7), ss. 59–66.

124. Олександрук І. В. Лінгвістична база даних як інформаційно-програмний інструментарій для проведення досліджень. *Мова та культура у просторі новітніх технологій: проблеми сучасної комунікації: матеріали VI Міжнародної наукової конференції*. Київ : Талком, 2023. С. 48–49.
125. Олександрук І. В. Теорія семантичних станів як інструментальний засіб для експлікації лексичного значення відносних прикметників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Мовознавство. Літературознавство*. № 58. Том 2. Дрогобич, 2022. С. 178–183.
126. Паламарчук Л. С. Загальномовний словник і термінологія. *Мовознавство*. 1975. № 3. С. 22–32.
127. Паламарчук Л. С. Тлумачний словник української мови в колі слов'янських словників цього типу. Київ : Наукова думка, 1973. 20 с.
128. Паламарчук Л. С., Юрчук Л. А. Засади створення Словника української мови. *Мовознавство*. 1967. № 3. С. 19–29.
129. Перебийніс В. С. Коли робот заговорить (Мовне спілкування людини з електронно-обчислювальною машиною). Київ : Наукова думка, 1972. 46 с.
130. Перебийніс В. С., Сорокін В. М. Традиційна та комп'ютерна лексикографія. Київ : Видавничий цент «КНЛУ» 2009. 218 с.
131. Пещак М. М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики. Ужгород: Закарпаття, 1999. 200 с.
132. Пещак М. М. Стан і перспективи комп'ютерної лексикографії в Україні. *Мовознавство*. 1996. № 4–5. С. 8–11.
133. Плахотнікова О. Ю. Корпус українського усного мовлення: теоретичні засади побудови й основи практичного втілення : дис. ... канд. філол. наук. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. 280 с.
134. Плахотнікова О. Ю. Сучасний стан корпусних досліджень в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2015. Вип. 56. С. 242–244.

135. Погрібна О. О. Лексична та граматична семантика іменників у «Словнику української мови» (назви знарядь праці та споруд) : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2005. 244 с.
136. Полюга Л. Складові елементи словників: із досвіду лексикографа. Записки з українського мовознавства: зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 2006. Вип. 16. С. 299–307.
137. Полюга Л. Структура і функції словникових статей у лексиконах різних типів. *Українська історична та діалектна лексика*. 2003. Вип. 3. С. 16–23.
138. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4-х т. М. : Просвещение, 1968. Т. 3. 552 с.
139. Пшенична Л., Моргунюк В. Визначення чи означення (який має бути український відповідник термінові дефініція). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2000. № 402. С. 45–46.
140. Рабулець О. Г. Інтегровані лексикографічні системи : автореф. дис. ... канд. техн. наук. Київ, 2002. 18 с.
141. Русанівський В. М., Клименко Н. Ф. Від універсальної бази лінгвістичних знань до комп'ютерного укладання словників. *Мовознавство*. 1995. № 4–5. С. 3–10.
142. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ : Наукова думка, 1988. 240 с.
143. Русанівський В. М., Широков В. А. Інформаційно-лінгвістичні основи сучасної тлумачної лексикографії. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 7–48.
144. Симоненко Л. О. Термін у загальномовних словниках. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ : КММ, 2013. С. 218–255.
145. Ситар Г., Милостна О. База даних як інструмент лінгвістичного дослідження (на прикладі аналізу лексичних конверсивів). *Лінгвістичні студії* : зб. наук. пр. Донецьк : ДонНУ, 2008. Вип. 16. С. 385–392.

146. Сінкевич Н. М., Плющай О. О. Лінгвістичні та екстралінгвістичні особливості електронних словників сучасної української мови. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2016. Вип. 17. С. 100–110.
147. Сінкевич Н. М. Сучасний електронний український словник як база лінгвістичного аналізу слова. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Вип. 10, 2011. С. 240–244.
148. Скороходько Е. Ф. Лінгвістичні основи автоматизації інформаційного пошуку. Київ : Вища школа, 1970. 242 с.
149. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста. Киев : Наукова думка, 1983. 220 с.
150. Скороходько Е. Ф. Сіткове моделювання лексики: лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності. *Мовознавство*. 1995. № 6. С. 19–28.
151. Скороходько Э. Ф. Форма и содержание определений в толковых словарях. *НДВШ. Филологические науки*. 1965. № 1. С. 97–107.
152. Словник української мови у двадцяти томах. Т. 1. Передмова. Вступ. Київ : Наукова думка, 2010. С. 6–58.
153. Сніжко М. Д., Сніжко Н. В. Автоматизована система класифікації лінгвістичних об'єктів. *Проблеми українізації комп'ютерів*. Київ, 1993. С. 69–72.
154. Сніжко Н. В. Ідеографічний тезаурус як модель лексико-семантичної системи (за наслідками автоматизованого аналізу українських іменників). *Мовознавство*. 1995. № 6. С. 28–35.
155. Сніжко Н. В., Сніжко М. Д. «Ідеографічний тезаурус» як інформаційно-довідкова система при вивченні закономірностей структурно-функціональної організації лексики. *Мовознавство*. 1996. № 4–5. С. 23–28.
156. Сніжко Н. В. Тлумачний словник як скарбниця знань про мову, світ та духовність. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ : КММ, 2012. С. 282–290.

157. Соколовская Ж. П. Лексическая сочетаемость имен прилагательных. *Русский язык и литература в школах УССР*. 1979. № 2. С. 39–43.
158. Старко В. Корпусні дані в дослідженні українських колоративів. *Українська мова*. 2014. Вип. 1. С. 51–60.
159. Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004. 20 с.
160. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення. Київ : НАН України, Український мовно-інформаційний фонд, 1997. 216 с.
161. Степаненко М. І. Історія, граматики, поетика українського слова. Полтава : АСМІ, 2008. 334 с.
162. Степаненко М. І. Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській літературній мові (формально-синтаксичний і семантичний аналіз). Полтава : Полтавський держ. пед. ін-т ім. В.Короленка, 1992. 103 с.
163. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення. Полтава : АСМІ, 2004. 463 с.
164. Степаненко М., Кірічек І. Синтаксична і семантична валентність відносних прикметників у сучасній українській мові. Полтава : Астроя, 2018. 236 с.
165. Сухарина Н. М. Граматична та лексична семантика українського дієслова в лексикографічній системі : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 19 с.
166. Сухарина Н. М. Дієслівна семантика в аспекті інформаційної теорії лексикографічних систем. *Мовознавство*. 2001. № 5. С. 31–36.
167. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). К.; Кам'янець-Подільський, 1996. 170 с.
168. Технологічні основи сучасної тлумачної лексикографії / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, О. М. Костишин та ін. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 49–86.

169. Технология и программно-инструментальные средства формирования электронного словаря паронимов украинского языка / Т. А. Грязнухина, Т. П. Любченко, В. А. Широков, К. Н. Якименко. *Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології: MegaLing'2010* : зб. наук. пр. Київ : Довіра, 2010. С. 45–54.
170. Томіленко Л. М. Особливості деривації прикметникової термінології у Словнику української мови в 20-ти томах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. пр. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Випуск 5. С. 116–120.
171. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 160 с.
172. Украинский семантический словарь: Проспект / М. М. Пещак, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская, В. А. Шкуров, И. В. Цимбалюк. Київ : Наукова думка, 1990. 264 с.
173. Фокін С. Б. Корпуси текстів: здобутки України та перспективи врахування закордонного досвіду. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 1(28)/2018. С. 51–54.
174. Фокін С. Б. Переваги корпусів малого обсягу для досліджень макроявищ у перекладі. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2015. Вип. 51. С. 590–597.
175. Шведова М. О. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) як інструмент дослідження лексико-граматичної варіативності. *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : зб. наук. пр. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2019. С. 145–148.
176. Шведова М. О. Граматичне освоєння запозичених іменників із кінцевим -о в українській мові: корпусне дослідження. *Українська мова*. 2020. № 2 (74). С. 13–30.

177. Шведова М. О. Динаміка синтаксичних конструкцій на позначення шляху при дієсловах руху: корпусне дослідження. *Українська мова*. 2018. № 3. С. 67–79.
178. Шевченко І. В. Автоматизована дистрибуція наголосів у словозмінній парадигмі українського дієслова. *Мовознавство*. 2001. № 5. С. 26–30.
179. Шевченко І. В. Алгоритмічна словозмінна класифікація української лексики. *Мовознавство*. 1996. № 4–5. С. 40–44.
180. Шевченко І. В. Моделі та алгоритмічно-програмне забезпечення лексикографічних систем : автореф. дис. ... канд. техн. наук. Київ, 2000. 19 с.
181. Шевчук А. В. Принципи лексикографічного опису зоонімів у словниках сучасної англійської мови : дис. ... канд. філол. наук. Луцьк, 2016, 230 с.
182. Широков В. А. Всеукраїнський лінгвістичний діалог у контексті теорії лексикографічних систем. *Мовознавство*. 2003. № 6. С. 3–7.
183. Широков В. А. Гіперланцюги в лексикографічній репрезентації лексико-семантичних відношень. *Тези Міжнародної науково-технічної конференції «Інтелектуальні технології лінгвістичного аналізу»*. Київ : НАУ, 2010. С. 8.
184. Широков В. А. Гуманітарна традиція і технологічний статус мови. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 128–132.
185. Широков В. А. Елементи лексикографії. Київ : Довіра, 2005а. 304 с.
186. Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. Київ : Довіра. 1998. 331 с.
187. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія. Київ : Наукова думка, 2011. 352 с.
188. Широков В. А. Лексикографічне представлення семантичних станів. *Математичні машини і системи*. 1999. № 3. С. 21–32.
189. Широков В. А. Лінгвістичні та технологічні основи інтегральної слов'янської лексикографії. *Мовознавство*. 2008. № 3. С. 124–135.

190. Широков В. А., Олександрук І. В. Віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови» як інструмент семантичних досліджень. *Мовознавство*. 2019. № 5. С. 3–20.
191. Широков В. А., Рабулець О. Г. Вступні положення теорії лексикографічних систем. *Проблеми програмування*. 2002. № 3–4. С. 18–32.
192. Широков В. А. Семантичні стани мовних одиниць та їх застосування в когнітивній лексикографії. *Мовознавство*. 2005б. № 3–4. С. 47–62.
193. Широков В. А. Системна семантика тлумачних словників. *Акцентологія. Етимологія. Семантика : До 75-річчя академіка НАН України В. Г. Скляренка*. Київ : Наукова думка, 2012. С. 487–510.
194. Широков В. А., Сухарина Н. М., Якименко К. М. *Лексикографічна система як джерело лінгвістичних класифікацій*. Вісник київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. 2003. Т.6. № 2. С. 43–53.
195. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем. Київ : Наукова думка, 2004. 326 с.
196. Широков В. А., Шевченко І. В. Граматика у феноменологічному вимірі. *Мовознавство*. 2014. № 4. С. 21–22.
197. Штонь О. П. Полісемія відносних прикметників української мови: структурно-функціональний аспект. Beau Bassin : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2018. 259 p.
198. Штонь О. Семантика відносних прикметників, утворених від іменників-назв металів. *Дивослово*. 1997. № 8. С. 13–15.
199. Штонь О. П. Семантика відносних прикметників, утворених від іменників – назв неаморфних речовин. *Література та культура Полісся*. 2020. № 98. Серія «Філологічні науки». № 14. С. 177–185.
200. Штонь О. П. Структурно-семантичні групи багатозначних відносних прикметників мови (на матеріалі сучасної української прози). *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. Харківського національного педагогічного*

університету імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 42. С. 99–105.

201. Юдін О. В. Етнолінгвістичне вивчення народної культури і проблема дефініювання. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2011. Вип. 52. С. 12–24.

202. Aarts J., Meijs. W. *Corpus Linguistics: Recent developments in the Use of Computer Corpora in English Language Research*. Amsterdam : Rodopi, 1984. 425 p.

203. Baker P. Corpus methods in linguistics. *Research methods in linguistics / Ed. L. Litosseliti*. London, New York : Continuum, 2010. P. 93–113.

204. Bańko M. *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2001. 336 s.

205. Bartmiński J. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji. *Konotacja*. Lublin : UMCS, 1988. S. 169–185.

206. Doroszewski W. Geneza i charakter słownika. *Słownik języka polskiego*. T. I–XI. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1958–1969. T. I. S. 13–43.

207. Gries, S. Th. Corpus-based methods and cognitive semantics: the many meanings of to run. *Corpora in cognitive linguistics: corpus-based approaches to syntax and lexis*. 2006. P. 57–99.

208. Guthrie L., Pustejovsky J., Wilks Y.A., Slator B.M. The role of Lexicons in Natural Language Processing. *Communication of the AMS*. Jan. 1996. V. 39. No. 1. P. 63–72.

209. *Inny słownik języka polskiego / pod red. M. Bańko*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. 2638 s.

210. Jackendoff R. S. *Semantic structures*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1990. 336 p.

211. *New directions in corpus-based translation studies / eds. C. Fantinuoli, F. Zanettin*. Berlin : Language Science Press, 2015. 164 p.

212. Piotrowski T. *Z zagadnień leksykografii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994. 277 s.

213. Tavakoli H. A dictionary of research methodology and statistics in applied linguistics. Tehran : Rahnama Press, 2012. 753 s.

214. Żmigrodzki P. Wprowadzenie do leksykografii polskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Katowice, 2009. 310 s.

215. Wiegand H. E. Einige Grundbegriffe der lexikalischen Semantik. *Semantik und Pragmatik*. Tübingen: Niemeyer, 1974. S. 654–679.

II. Джерела ілюстративного матеріалу

Корпус текстів української мови

УНЛК: Український національний лінгвістичний корпус. URL: https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/

Словники

1. Биби́к С. П. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання : близько 35000 слів і словосполучень / С. П. Биби́к, Г. М. Сюта; за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2005. 623 с.

2. Віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови» URL: Virtual Lexicographical Laboratory (ulif.org.ua) (дата звернення: 14.11.2023).

3. Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. К. : Наук, думка, 2004. 448 с.

4. Інтегрована лексикографічна система «Словникі України online». URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (дата звернення: 14.11.2023).

5. Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 14.11.2023).

6. Словник української мови у 20 томах online. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=25129&page=835> (дата звернення 05.07.2023).

7. Roget P. M. Roget's thesaurus of English words and phrases. Harmondsworth, 1978. 712 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Фрагмент лінгвістичної бази даних «Семантика відносних прикметників»

Слово	Формула тлумачення	Іменник, від якого утворено прикметник	Значення іменника, від якого утворено прикметник	Семантичний клас мотивувальної основи прикметника	Ілюстрація	Семантичний клас іменника, з яким сполучається прикметник Семантичне відношення	Експліковане в результаті аналізу лексичне значення прикметника
БАГАТИРСЬКИЙ 1	Прикм. до	багаті́р	<i>розм.</i> Те саме, що бага́ч. БАГА́Ч, а́, ч. Той, хто має багатство (у 1 знач.); багата людина, багаті́й; протилежне б і д н я к .	Людина	Багатирський син	СК: назви членів родини (онук, син, дочка, племінник). Генеративне	Який перебуває в родинних зв'язках з багачем
БАГАТИРСЬКИЙ 1.1.					Багатирська земля	СК: майно (земля, обійстя, хата, підвода). Посесивне	Належний багачеві
БАГАТИРСЬКИЙ 1.2.					Багатирська купа	СК: група/ об'єднання людей (група, купа, бік). Бути елементом, входить в	Яка складається з багачів

БАГАТИРСЬКИЙ 1.3.					Багатирський вчинок	СК: дія (вчинок, робота). Суб'єктне	Який має суб'єктом дії багатиря
БАГАТИРСЬКИЙ 1.4.					Багатирська честь	СК: властивість/ ознака (голос, честь та ін.). Атрибутивне	Властивий, характерний для багача
БАГАТИРСЬКИЙ 1.5.					Багатирський капелюх	СК: одяг/взуття (капелюх, плащ, чоботи). Посесивне	Належний багатиреві
БОГАТИРСЬКИЙ 1.	Прикм. до	богатір	1. Оспіваний у народній творчості герой, хоробрий воїн – людина- велетень із надзвичайною силою та відвагою. 2. <i>перен.</i> Про дужу, кремезну, працьовиту, відважну людину.	Людина	Багатирський кінь	СК: тварина (кінь). Посесивне	Належний богатиреві
БОГАТИРСЬКИЙ 1.1.					Багатирська рать	СК: група/ об'єднання людей (група). Бути елементом, входити в	Яка складається з богатирів
БОГАТИРСЬКИЙ 1.2.					Багатирське минуле	СК: час (минуле) Темпоральне	Яке є часовою характери- стикою

							існування богатирів
БОГАТИРСЬКИЙ 1.3.					Богатирський вчинок	СК: дія (вчинок, бій). Суб'єктне	Виконуваний богатирем
БОГАТИРСЬКИЙ 1.4.					Богатирський епос	СК: літ. твір (епос, билина, легенда). Інформативне	Який є носієм інформації про богатирів
БОГАТИРСЬКИЙ 1.5.					Богатирський щит	СК: зброя (меч, щит). Посесивне	Який належить богатиреві
ДАКІЙСЬКИЙ 1.	Прикм. до	даки	Гілка фракійського народу і його представники, які жили на території між ріками Дунаєм, Тисою і Дністром	Народ	Дакійські племена	СК: група/ об'єднання людей (племена, народ, населення). Бути елементом, входити в	Яке складається з даків
ДАКІЙСЬКИЙ 1.1.					Дакійський меч	СК: зброя (меч, шабля, щит). Посесивне	Належний дакам
ДАКІЙСЬКИЙ 1.2.					Дакійські землі	СК: територія (землі). Локативне	Які є місцем розташування дакійців
ДАЛЕКОМІРНИЙ 1.	Стос. до	далекомір	Оптичний, радіотехнічний або акустичний прилад для визначення відстані від спостерігача до віддаленого предмета без	Прилад/ пристрій	Далекомірне знімання	СК: дія (знімання). Бути призначеним для	Яке відбувається за допомогою далекоміра

			безпосереднього вимірювання на місцевості.				
ДАЛЕКОМІРНИЙ 1.1.					Далекомірна насадка	СК: частина/ціле (насадка, рейка). Бути частиною	Яка є частиною далекоміра
ДАМСЬКИЙ 1.	Прикм. до	да́ма 1, 2.	1. <i>заст.</i> Жінка з інтелігентних, перев. матеріально забезпечених, міських кіл. 2. Одружена жінка; протилежне д і в ч и н а .	Людина	Дамський бінокль	СК: предмет (бінокль, сідло, сумочка, журнал). Бути призначеним для	Призначений для дам
ДАМСЬКИЙ 1.1.					Дамський капелюх	СК: одяг/взуття (рукавичка, плащ, туфлі, капелюх, жакет). Посесивне	Належний дамі
ДАМСЬКИЙ 1.2.					Дамські руки	СК: частина тіла людини (руки, очі, уста). Атрибутивне	Які є частиною тіла дами
ДАМСЬКИЙ 1.3.					Дамське товариство	СК: група/об'єднання людей (група, колектив, хор). Бути елементом, входити в	Який складається з дам
ДАМСЬКИЙ 1.4.					Дамська брошка	СК: прикраса (брошка, намисто, перстень). Посесивне	Належний дамі

ДАНАЙСЬКИЙ 1.	Прикм. до	данайці	Одне з найдавніших грецьких племен.	Народ	Данайський кінь	СК: тварина (кінь). Посесивне	Який належить данайцям
ДАНАЙСЬКИЙ 1.1.					Данайські руки	СК: частина тіла (руки, обличчя, нога). Партитивне	Який є частиною тіла данайця/ців
ДАНАЙСЬКИЙ 1.2.					Данайський люд	СК: група/ об'єднання людей (люд, військо) Бути елементом, входить в	Який складається з данайців
ДЕННИЙ 1.	Прикм. до	день 1.	1. Частина доби від сходу до заходу сонця, від ранку до вечора // Денне світло.	Час	Денний час	СК: час (пора). Темпоральне	Який є часовою характеристикою дня
ДЕННИЙ 1.1.					Денна зустріч	СК: дія (атака, зустріч, робота, навчання). Темпоральне	Яка відбувається вдень
ДЕННИЙ 1.2.					Денний потяг	СК: транспорт (потяг, літак). Темпоральне	Який прямує/курсують вдень
ДЕННИЙ 1.3.					Денна спека	СК: температура (спека). Темпоральне	Яка простежується вдень
ДЕННИЙ 1.4.					Денний дощ	СК: опади (сніг, дощ). Темпоральне	Який відбувається вдень
ДЕРЕВНИЙ 1.	Прикм. до	дерево 1.	1. Багаторічна рослина з твердим стовбуром і	Рослина	Деревинна кора	СК: частина рослини (кора, корінь). Бути частиною	Який є частиною дерева

			гіллям, що утворює крону // тільки одн. Зрізані стовбури цієї рослини, очищені від гілля; колоди.				
ДЕРЕВНИЙ 1.1.					Деревинний дьоготь	СК: речовина (дьоготь, спирт, смола). Бути виготовленим з	Який добувають, виготовляють з дерева
ДЕРЕВНИЙ 1.2.					Деревинні мавпи	СК: тварина (мавпи, жучок, терміт). Просторове	Які живуть, перебувають або паразитують на дереві
ДЕРЕВНИЙ 1.3.					Деревинний дім	СК: будівля (дім, клуня). Бути виготовленим з	Побудований з деревини
ДЖМЕЛИНИЙ 1.	Прикм. до	джміль	Корисна як запильник комаха роду бджолиних із товстим волохатим тільцем.	Тварина	Джмелине хурчання	СК: дія (хурчання, гудіння, дзижчання). Суб'єктне	Який має суб'єктом дії джмеля/ів
ДЖМЕЛИНИЙ 1.1.					Джмелине гніздо	СК: житло тварини (гніздо, хатка, кубло). Просторове	Який є місцем знаходження/ розташування джмеля/ів
ДЖМЕЛИНИЙ 1.2.					Джмелиний рій	СК: група (рій). Бути елементом, входить в	Який складається з джмелів

ДЖМЕЛИНИЙ 1.3.					Джмелина шкура	СК: частина тіла тварини (крило, лапка, шкура). Партитивне	Який є частиною тіла джмеля
ДИКУНСЬКИЙ 1.	Прикм. до	дику́н 1	1. Людина з племені, яке перебуває на рівні первісної культури. 2. <i>перен., зневажл.</i> Про грубу, некультурну людину.	Людина	Дикунська радість	СК: емоції/почуття (радість). Атрибутивне	Властивий дикуну, характерний для нього
ДИКУНСЬКИЙ 1.1.					Дикунське плем'я	СК: група/ об'єднання людей (плем'я). Бути елементом, входити в	Яке складається з дикунів
ДИКУНСЬКИЙ 1.2.					Дикунська рука	СК: частина тіла людини (рука). Атрибутивне	Який є частиною тіла дикуна
ДИКУНСЬКИЙ 1.3.					Дикунський танець	СК: дія (танець). Суб'єктне	Який виконує дикун
ДИКУНСЬКИЙ 1.4.					Дикунські стріли	СК: зброя (стріли). Посесивне	Які належить дикунам
ДІННИЙ 1.	Прикм. до	ді́ня	1. Однорічна трав'яниста рослина родини гарбузових. 2. Великий круглий або продовгуватий	Рослина	Динне насіння	СК: частина плоду рослини (насіння, шкірка, долька). Партитивне	Яке є частиною дині

			соковитий плід цієї рослини.				
ДИННИЙ 1.1.					Динний десерт	СК: продукти споживання/їжа (варення, десерт, суп). Бути виготовленим з	Зроблений, виготовлений з дині
ДИННИЙ 1.2.					Динна грядка	СК: ділянка землі (грядка, плантація, поле). Просторове	Засаджений динями
ДИННИЙ 1.3.					Динні пахощі	СК: запах (аромат, пахощі). Відношення до запаху	Який виділяють плоди дині
ДИТЯЧИЙ 1.		Прикм. до дитина і діти ¹	1.Маленька дівчинка або маленький хлопчик <i>1.1.перен.</i> Про наївну, недосвідчену людину.	Людина	Дитячий садок	СК: будівля/заклад (садок, будинок, притулок). Бути призначеним для	Призначений для дітей
ДИТЯЧИЙ 1.1.					Дитячий виск	СК: фізичні властивості людини (виск, вигук, крик). Атрибутивне	Властивий дитині, як у дітей
ДИТЯЧИЙ 1.2.					Дитячий лоб	СК: частина тіла дитини (кулачок, пальчик, лоб). Бути частиною	Який є частиною тіла дитини
ДИТЯЧИЙ 1.3.					Дитячий колектив	СК: група/ об'єднання людей (колектив, хор, ансамбль, гурток).	Який складається з дітей

						Бути елементом, входить в	
ДИТЯЧИЙ 1.4.					Дитячий басейн	СК: спеціально обладнане мічсце (басейн, майданчик). Просторове	Призначений для дітей
ДИТЯЧИЙ 1.5.					Дитячий візок	СК: предмет (візок, іграшка). Бути призначеним для	Призначений для дітей
ДИТЯЧИЙ 1.6.					Дитячий чепчик	СК: одяг/взуття (комбінезон, чепчик, капелюх) Бути призначеним для	Призначений для дітей
ДИТЯЧИЙ 1.7.					Дитячий педіатр	СК: назва за родом діяльності/фахом (педіатр). Атрибутивне	Який лікує дітей
ДИТЯЧИЙ 1.8.					Дитячий кетчуп	СК: продукти споживання/їжа (йогурт, кетчуп, сирок, кефір). Бути призначеним для	Призначений для дітей
ДИТЯЧИЙ 1.9.					Дитячий подив	СК: емоції/почуття (подив, радість). Атрибутивне	Властивий дитині, такий, як у дитини
ДИТЯЧИЙ 1.10.					Дитячий стілець	СК: меблі (ослінчик, стілець). Бути призначеним для	Призначений для дітей
ДИТЯЧИЙ 1.11.					Дитячі кроки	СК: дія (спів, кроки, стрибки). Суб'єктне	Яку виконує дитина

ДОМАШНІЙ 1.	Прикм. до	дім 2, 3	2.Будівля, признач. для житла або для розміщення різних установ; будинок. 3.Приміщення, в якому живуть люди; житло.	Житло	Домашній халат	СК: одяг/взуття (халат, штани, кофта). Бути призначеним для	Який одягають вдома, призначений для дому
ДОМАШНІЙ 1.1.					Домашня бібліотека	СК: видавнича, поліграфічна продукція (книги, журнали). Просторове	Яка знаходиться вдома
ДОМАШНІЙ 1.2.					Домашній борщ	СК: продукти споживання/їжа (борщ, суп, торт). Просторове	Який готують вдома
ДОМАШНІЙ 1.3.					Домашній кабінет	СК: частина будівлі (кабінет). Бути частиною	Який є частиною дому
ДОМАШНІЙ 1.4.					Домашня робота	СК: дія (робота). Просторове	Яку виконують вдома
ДОМАШНІЙ 1.5.					Домашній кіт	СК: тварина (кіт, пес, папуга). Просторове	Які живуть вдома
ДОМАШНІЙ 1.6.					Домашній диван	СК: меблі (диван) Локативне	Які знаходяться вдома
ДОМАШНІЙ 1.7.					Домашні помідори	СК: рослини (помідори, квіти, цибуля та ін.). Просторове	Вирощені вдома
ДОЩОВІЙ 1.	Прикм. до	дощ	1.Атмосферні опади, що випадають із	Явище природи	Дощовий день	СК: час (день, сезон, рік, вечір, осінь). Темпоральне	Багатий дощами

			хмар у вигляді краплин води. <i>2.перен., чого, з означ.</i> Про велику кількість того, що падає, сиплеться. <i>3.перен., у знач. присл. доще#м.</i> Великим потоком; так, як дощ.				
ДОЩОВИЙ 1.1.					Дощовий плащ	СК: одяг (плащ, куртка). Бути призначеним для	Який захищає від дощу
ДОЩОВИЙ 1.2.					Дощовий аромат	СК: запах (аромат, запах, свіжість). Відношення до запаху	Який пахне дощем
ДОЩОВИЙ 1.3.					Дощова вода	СК: рідина (вода) Атрибутивне	Яка утворився з дощу
ДОЩОВИЙ 1.4.					Дощовий вітер	СК: явище природи (вітер, хмара). Атрибутивне	Який несе дощ
ДРОЗДОВИЙ 1.	Прикм. до дрозд	дрозд	<i>див. дрізд.</i> Невеликий співочий птах родини мухоловкових, який живе в лісах, гніздиться на деревах, кущах, землі.	Тварина	Дроздова зграя	СК: угруповання тварин (зграя). Бути елементом, входить в	Яка складається з дрозів

ДРОЗДОВИЙ 1.2.					Дроздове гніздо	СК: житло тварини (гніздо). Просторове	Яке є місцем розташування дроздів
ДРОЗДОВИЙ 1.3.					Дроздовий дзьоб	СК: частина тіла тварини (дзьоб, лапка) Бути частиною	Яке є частиною тіла дрозда
ЕКВАТОРІАЛЬНИЙ 1.	Прикм. до	екватор	<p><i>1.геогр.</i> Уявна лінія, що проходить навколо земної кулі на рівній віддалі від обох полюсів і ділить її на Північну та Південну півкулі.</p> <p><i>2.анат.</i> Місце найбільшої ширини зуба, яка віддалена від його шийки на певній відстані.</p> <p><i>3.перен.</i> Середина чого-небудь (про шлях, час, період і т. ін.).</p>	Простір	Екваторіальний острів	СК: ділянка землі (острів). Просторове	Який знаходиться на екваторі
ЕКВАТОРІАЛЬНИЙ 1.1.					Екваторіальне озеро	СК: водний простір (озера, ріки, вод). Просторове	Який знаходиться на екваторі, поблизу екватора

ЕКВАТОРІАЛЬНИЙ 1.2.					Екваторіальні племена	СК: група/ об'єднання людей (племена). Бути елементом, входити в Просторове	Які живуть на екваторі
ЕКВАТОРІАЛЬНИЙ 1.3.					Екваторіальні дні	СК: час (дні, ночі) Темпоральне	Які є часовою характеристи- кою перебування на екваторі
ЕКВАТОРІАЛЬНИЙ 1.4.					Екваторіа- льний вітер	СК: явище природи (вітер). Атрибутивне	Властиве територіям, розміщеним біля екватора.
ЕКЗАМЕНАЦІ- ЙНИЙ 1	Стос. до	екзамен (у 1 знач.).	Перевірка знань з якого- небудь навчального предмета; іспит.	Дія/ діяльність	Екзаменаці- йна комісія	СК: група/ об'єднання людей (комісія). Бути елементом, входити в	Яка приймає екзамен
ЕКЗАМЕНАЦІ- ЙНИЙ 1.1.					Екзаменаці- йна картка	СК: предмет (картка, програма). Бути призначеним	Призначена для екзамену
ЕКСПЕРИМЕНТА- ЛЬНИЙ 1.	Прикм. до експеримент 1.	експеримент 1	Один з основних методів наукового дослідження, в якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно вибраних або штучно	Дія/ діяльність	Експериме- нтальні дослідження	СК: дія (дослідження). Бути способом, методом	Які проводять за допомогою експерименту

			створених умов.				
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ 1.1.					Експериментальний тиждень	СК: час (тиждень). Темпоральне	Який є часовою характеристикою експерименту
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ 1.2.					Експериментальна лабораторія	СК: спеціально обладнане місце (лабораторія). Бути призначеним для	Призначена для проведення експериментів
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ 1.3.					Експериментальна група	СК: група/ об'єднання людей (група). Бути призначеним для	Призначена для проведення експериментів
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ 1.4.					Експериментне селище	СК: населений пункт (селище). Просторове	У якому проводять експеримент
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ 1.5.					Експериментна техніка	СК: предмет (техніка). Інструментальне	За допомогою якої проводять експерименти
ЖІНОЧИЙ 1.	Прикм. до	жінка 1, 2.	1. Особа жіночої статі; протилежне чоловік. 2. Доросла, на відміну від маленької дівчинки.	Людина	Жіночі руки	СК: частина тіла людини (руки, пальці, очі) Бути частиною	Який є частиною тіла жінки
ЖІНОЧИЙ 1.1.					Жіноча гімназія	СК: будинок/ установа/заклад (гімназія, монастир, гуртожиток).	Призначений для жінок

						Бути призначеним для	
ЖІНОЧИЙ 1.2.					Жіночий ланцюжок	СК: прикраса (браслет, ланцюжок, перстень). Посесивне	Який належить жінці
ЖІНОЧИЙ 1.3.					Жіноча сорочка	СК: одяг/взуття (сорочка, хустина, туфлі, кеди). Посесивне	Який належить жінці
ЖІНОЧИЙ 1.4.					Жіночий голос	СК: властивість людини (голос, гідність, сором). Атрибутивне	Властивий, характерний для жінки
ЖІНОЧИЙ 1.5.					Жіноче товариство	СК: група/ об'єднання людей (товариство, ансамбль, компанія, колектив). Бути елементом, входить в	Який складається з жінок
ЖІНОЧИЙ 1.6.					Жіночі змагання	СК: дія (змагання, спів, робота). Суб'єктний	Які здійснюються між жінками
КЛЕНОВИЙ 1.	Прикм. до	клен	Високоросле дерево родини сапіндових із колоноподібним стовбуром, густою розлогою кроною, лапатим листям із гострими кінцями й	Рослина	Кленовий ліс	СК: ділянка, територія (алея, ліс, гай, полоса). Просторове	Засаджений, порослий кленами

			глибокими вирізами.				
КЛЕНОВИЙ 1.2.					Кленовий листок	СК: частина рослини (листок, гілка, коріння). Бути частиною	Який є частиною клена
КЛЕНОВИЙ 1.3.					Кленова тарілка	СК: предмет (посуд, лавка, стіл, тарілка). Бути виготовленим з	Зроблений з клена
КЛЕНОВИЙ 1.4.					Кленовий сік	СК: напій (сік, чай, сироп). Бути приготовленим з	Приготовле- ний, одержаний з берези
ФІАЛКОВИЙ 1.	Прикм. до	фіалка	Трав'яниста рослина родини фіалкових із фіолетовими, рідше жовтими, білими або різнобарвними квітками.	Рослина	Фіалковий запах	СК: запах (аромат, дух, пахощі).	Який виділяють фіалки
ФІАЛКОВИЙ 1.1.					Фіалкове мило	СК: речовина/ косметичний засіб (мило, парфуми, крем). Бути виготовленим з	Виготовлене з додаванням фіалок
ФІАЛКОВИЙ 1.2.					Фіалковий букет	СК: виріб (букет, екібана). Бути зробленим з	Зроблений з фіалок
ФІАЛКОВИЙ 1.3.					Фіалковий корінь	СК: частина рослини (листок, корінь, стебло).	Який є частиною фіалки

						Бути частиною	
ФІАЛКОВИЙ 1.4.					Фіалкова клумба	СК: ділянка (клумба, горбок). Просторове	Засаджена, поросла фіалками
ФІАЛКОВИЙ 1.4.					Фіалкова колекція	СК: сукупність, зібрання рослин (колекція). Бути частиною, входить в	Яка складається з фіалок
ЧЕБРЕЦЕВИЙ 1.	Прикм. до	чебрець	Дикоростуча напівкущова медоносна рослина родини губоцвітих, що має пряме стебло (в нижній частині здерев'яніле) з лілуваторожевими (іноді білими) квітками; використовується в медицині.	Рослина	Чебрецевий дух	СК: запах (аромат, дух, пахощі).	Який виділяє чебрець
ЧЕБРЕЦЕВИЙ 1.1.					Чебрецевий чай	СК: напій (чай, відвар). Бути приготовленим з	Приготовлений з чебрецю
ЧЕБРЕЦЕВИЙ 1.2.					Чебрецевий цвіт	СК: частина рослини (цвіт, листок, корінь, стебло). Бути частиною	Який частиною чебрецю
ЧЕБРЕЦЕВИЙ 1.3.					Чебрецевий горбок	СК: ділянка землі (горбок). Просторове	Засаджений, порослий чебрецем

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Олександрук І. В. Дефініція в логіко-лінгвістичній системі тлумачного словника. *Мовознавство*. 2018. № 1. С. 59–65.
2. Олександрук І. В. Експлікація лексикографічної інформації в електронних словниках. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2019. Т. 2. С. 51–55.
3. Олександрук І. В. Дослідження семантики відносних прикметників української мови (на матеріалі «Словника української мови» у 20 томах). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2021. Випуск 48. с. 101–107.
4. Олександрук І. В. Теорія семантичних станів як інструментальний засіб для експлікації лексичного значення відносних прикметників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Мовознавство. Літературознавство*. № 58. Том 2. Дрогобич, 2022. С. 178–183.
5. Олександрук І. В. До проблеми застосування корпусів текстів у сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Analysis of modern ways of development of science and scientific discussions. Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference*. Bilbao, Spain. 2022. Pp. 453–454.
6. Олександрук І. В. Застосування комп'ютерних технологій під час дослідження семантики відносних прикметників української мови. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2022, nr 4 (7), ss. 59–66.

7. Олександрук І. В. Лінгвістична база даних як інформаційно-програмний інструментарій для проведення досліджень. *Мова та культура у просторі новітніх технологій: проблеми сучасної комунікації: матеріали VI Міжнародної наукової конференції*. К. : Талком, 2023. С. 48–49.

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 13:58:12 04.01.2024

Назва файлу з підписом: Oleksandruk.docx.pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 2.5 МБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Oleksandruk.docx.pdf
Розмір файлу без підпису: 2.7 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ОЛЕКСАНДРУК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА
П.І.Б.: ОЛЕКСАНДРУК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА
Країна: Україна
РНОКПП: 3387905406
Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 13:58:11 04.01.2024
Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
Серійний номер: 5E984D526F82F38F04000000E7BF3A013F1CAD04
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Удосконалений
Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)
Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2023.12.21 13:00